

63

B-53

007

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Історія
Випуск X–XI

Івано-Франківськ
2006

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ІСТОРІЯ
Випуск X–XI

707292

БІБЛІОТЕКА ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
ВДВ ЦІТ
2006

Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2006. Випуск X–XI.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені етнополітичним та національно-культурним процесам в Україні, а також актуальним проблемам історії зарубіжних країн, праці молодих науковців.

This book contains scientific articles dealing with actual historical problems of the ethno-political and nation-cultural processes in Ukraine, history of foreign countries, and the research results of the beginning scientists.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (голова ради); д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р юрид. наук., проф. В.В.ЛУЦЬ; д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІШИН; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО; д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (голова редколегії); д-р істор. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ; д-р істор. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК; д-р істор. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО; д-р істор. наук, проф. П.Є.ФЕДОРЧАК; канд. істор. наук, доцент О.С.ЖЕРНОКЛЕЄВ (відповідальний секретар).

Видається з 1995 р.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
7 0 7 2 9 2

Адреса редакційної колегії:

76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

© ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

Тел.: 59-60-50

УДК 94 (477) "18"

ББК 63.3 (4 Укр) 5

І.Я. Райківський

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ
НАДДНІПРЯНСЬКИХ НАУКОВЦІВ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ XIX ст.

Стаття висвітлює розвиток народознавства в Наддніпрянській Україні, що перебувала під російською владою, у кінці XVIII – першій половині XIX ст. Українознавчі дослідження на науковому етапі національного відродження охопили ряд галузей: історію, фольклористику й етнографію, мовознавство. У статті проаналізовано праці наддніпрянських науковців із погляду відображення в них ідеї соборності України, єдності етнічних українських земель Наддніпряничини й Галичини, що опинилися в складі Австрійської імперії.

Ключові слова: соборність України, національне відродження, народознавство, Наддніпряничина, Галичина.

У сучасній історіографії XIX століття трактується як період національного відродження, формування модерної української нації, характерною рисою якого на першому етапі (науковому або академічному – до утворення й діяльності кирило-мефодіївців у середині 1840-х рр.) стало дослідження різних сторін життя народу: фольклору й етнографії, мови, історії. У контексті розвитку народознавства поширювалося усвідомлення єдності етнічних українських земель, що перебували під владою Російської та Австрійської імперій. Під цим кутом зору викликає інтерес відображення ідеї соборності України в працях наддніпрянських науковців кінця XVIII – середини 40-х рр. XIX ст. Обрана тема не знайшла достатнього відображення в історичній літературі [21; 31 та ін.], тому має наукову й суспільно-політичну актуальність.

Першим осередком українського національного відродження стала Слобідська й Лівобережна Україна, що зберегла історичну традицію самоврядування – політичну й культурну автономію, яка існувала до останньої третини XVIII ст. Формування атрибутів державності в період Національно-визвольної війни середини XVII ст. сприяло появі власної освіченої верстви – козацької еліти, що відіграла провідну роль у національному відродженні до початку 40-х рр. XIX ст. "Навіть пани українські, взявши вдячно, що їм дав царський уряд, – писав М.Грушевський, – таки не перестали жалувати за гетьманським урядом і старою автономією" [19, с.45]. Можна погодитися з І.Лисяком-Рудницьким, який "весь літературний і культурний рух аж до виступу Шевченка й Кирило-Методіївського братства в 1840-их роках" уважав "за своєрідний продовжений епілог козацької доби" [25, с.173].

Нашадки козацької старшини після отримання статусу російських дворян швидко русифікувалися, але чимало з них пам'ятали про славні козацькі часи й Гетьманщину, не втратили національного духу. Однак у їх поглядах не було усвідомлення “української” ідентичності як цілісного явища, існували лише політичні сепаратистські сентименти серед частини знатних родин (згадаймо хоча б місію В.Капніста до Пруссії, чи “Малоросійське товариство” В.Лукашевича), залишалася живою пам'ять про автономність Гетьманщини. “Проте усе це були *фрагменти* (виділено автором. – І.Р.), – уважав Г.Касьянов, – усі ці спогади, амбіції, сентименти не були систематизованим, упорядкованим уявленням...” [23, с.291].

Наприкінці XVIII – у 40-х рр. XIX ст. козацька еліта, перш ніж остаточно зійти з історичної арени, розчинилася у російському дворянському середовищі, спалахнула справжнім феєрверком яскравих наукових і літературно-художніх творів. Інтелектуальна діяльність козацької старшини започаткувала українське національне відродження, що охопило насамперед наукову сферу, виявилася в зростанні інтересу до фольклору й етнографії, мови, історії. Інтерес до відтворення власного історичного минулого підсилювався практичними потребами, тому що козацька старшина для отримання статусу російського дворянства мала документально підтвердити своє походження від давніх шляхетських родин часів Речі Посполитої. Так почався рух зі збирання історичних документів, а пізніше з'явилися перші узагальнюючі праці з історії України – історично-публіцистичний твір “Історія Русовъ или Малой Россіи” [6] (далі – “Історія русів”), “Історія Малой Россіи отъ водворенія Славянъ въ сей странѣ до уничтоженія Гетманства” (далі – “Історія Малої Росії”) Дмитра Бантиш-Каменського [5] 1822 р., “Історія Малороссіи” (далі – “Історія Малоросії”) Миколи Маркевича [12] у п'яти томах 1842–1843 рр. та ін.

Публікація фахових історичних праць, поширення в рукописах славнозвісних козацьких літописів XVII – XVIII ст. (Самовидця, Величка, Граб'янки), що здобули популярність серед освіченого дворянства колишньої Гетьманщини, сприяли поглибленню історичної свідомості, викликали патріотичні почуття. Найвизначнішим історичним трактатом початку XIX ст. стала “Історія русів” (авторство точно не встановлено), що вперше була опублікована в 1846 р. у Москві відомим ученим, вихідцем із Полтавщини, професором Московського університету Осипом Бодянським, як “твір Георгія Кониського”. У передмові до видання О.Бодянський писав про необхідність, “оскільки можливо, полегшити вивчення і пізнання історії південних русів для всіх і кожного, особливо ж самих

руських” [7, с.74]. У трьох частинах книги містився виклад історичного минулого рідного народу з давніх часів до ліквідації Гетьманщини в 60-х рр. XVIII ст., просякнутий ідеєю українського патріотизму.

Попри значну кількість помилок, неточностей у висвітленні історичних осіб і явищ, особливо у двох перших частинах, “Історія русів” утверджувала думку про автохтонність українців-русів та їх героїзм у боротьбі проти іноземних загарбників. У центрі розповіді про цю боротьбу – українські гетьмани, передусім Б.Хмельницький, І.Виговський, І.Мазепа, П.Полуботок та ін. Так, у вуста Б.Хмельницького автор вклав слова: “Ми підняли зброю не задля користолюбства якого або порожнього марнославства, а єдино на оборону Вітчизни нашої, життя нашого і життя дітей наших... Всі народи, що живуть на світі, завжди боронили і боронитимуть вічно життя своє, свободу і власність...” [7, с.69]. З демократичних позицій у книзі піддано критиці ліквідацію автономного козацького самоврядування як результат колонізаторської політики російського царизму.

Автор “Історії русів” вбачав етнічну спорідненість між українськими землями Наддніпрянщини й Галичини. На його думку, територія навколо Києва, що в давні часи “дістала назву Русь, а народ, що на ній проживає, названо русами і русняками взагалі, ...поділилась назвою на Чермну, або Червону, Русь – за землею, що родить барвні трави та червець у краю полуденному...”. Серед князівств, які виникли в період роздробленості Русі, виділено “Галицьке в Чермнорусії”, що разом з іншими в XIII ст. потрапило під владу монголо-татар і зазнало великих руйнувань, а пізніше було завойоване Польщею. “І ся частина Малоросії, – писав автор, – також як і вся та земля, ніколи зброєю польською упокорена не була, а лише допомогою польською і литовською визволена од інших володарів і претендентів, якими були татари і угорці” [7, с.80, 81, 85]. Розповідаючи про народно-визвольне повстання проти польсько-шляхетського гніту під проводом Б.Хмельницького, автор зупинився на поході гетьмана в Галичину восени 1648 р. та облозі “чільного міста Львова, князем кийвським Львом Даниловичем побудованого”. Під час проходження територією Західної України Б.Хмельницький поновлював у містах “колишній уклад руський і усуваючи польський; а знайдені в них і в околиці тамошній поляки, що володіли і керували народом руським, вкупляли себе з полону..., і висилано їх опісля за ріку Случ, з чого вийшло відоме прислів'я народне: “Знай, ляше, по Случ – наше” [7, с.152, 153, 154]. Однак спроба звільнитися з-під чужоземного гніту й продовжити самостійний державно-політичний розвиток не вдалася через позицію московських правителів, польської шляхти.

У розумінні автора Русь – це Україна, а руси – споконвічні жителі української землі, ім'я яких було штучно, з великодержавних міркувань, перейнято в Московію. Чітко відрізняючи русів від росіян та білорусів,

* Перше видання в чотирьох частинах мало назву “История Малой Россіи со времен присоединения оной к Россійскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состоянія сего края”. Вийшло у світ три прижиттєві видання в Москві (1822, 1830, 1842 рр.), четверте (1903 р.) і п'яте (1993 р.) – фактично перевидання 3-го.

автор водночас негативно ставився до етноніма “Україна”, “український”, уважав, що ця назва вийшла від “безсоромних і злосливих польських і литовських байкотворців”, які твердили, нібито Русь була до заведення козацтва порожня й тільки за часів Польщі з’являється “нова якась земля над Дніпром, названа тут Україною, а в ній зводяться польськими королями нові поселення і засновуються українські козаки; а до того ся земля була пустельна і безлюдна і козаків на Русі не було” [7, с.76, 77]. Щоправда, у тексті “Історії русів” зустрічаємо поняття “Україна”, коли мова йшла, приміром, про Б.Хмельницького, який звернувся до тих, кому “люба цілість Вітчизни нашої, України Малоросійської” [7, с.143]. Однак у цілому автор бажав затримати давнє історичне ім’я народу – “руси”, “русняки”, уживав для означення українців також термін “малоросіяни” (“Малоросія”). Отже, “Історія русів”, перебуваючи на межі між суто літературним та історичним твором, обіймала своєю увагою й Галичину, утверджувала у свідомості читачів почуття єдності свого народу й любові до нього, хоч і не було чіткого територіального “уявлення” Русі-України.

Концепцію “Історії русів” більшою або меншою мірою сприйняли автори перших фахових узагальнюючих праць з історії України Д.Бантиш-Каменський і М.Маркевич. Так, у книзі Д.Бантиш-Каменського “Історія Малої Росії” висвітлено історію України з давніх часів до ліквідації Гетьманщини наприкінці XVIII ст. Після доопрацювання книжка мала три частини: перша – від заселення країни слов’янами до народно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького й приєднання України до Росії, друга – присвячена періоду Руїни, третя – від обрання гетьманом І.Мазепи до скасування гетьманства [5, с.1, 209, 338]. Д.Бантиш-Каменський приділив багато місця історії українського козацтва, діяльності гетьманів, передусім Б.Хмельницького як вождя повсталих народних мас. Власне українські землі в період Київської Русі нерідко називаються терміном “Россия”, що було свідченням недостатнього розуміння національної самобутності України та її етнічних кордонів. Історик не протестував проти зверхності Російської імперії над Україною, водночас обстоював право на автономне козацьке самоврядування. З позитивного боку оцінюється діяльність І.Мазепи та його наступників (навіть помітна ідеалізація постатей Д.Апостола, К.Розумовського), що мала на меті збереження попереднього суспільного устрою Гетьманщини.

Висвітлюючи історію Малоросії, Д.Бантиш-Каменський звернув увагу на Галичину, яку приєднав до києво-руських земель князь Володимир Святославович. Він захопив ряд міст, які “впослѣдствіи называеясь *Червенскими*, составляли княжество галицкое”. Автор писав про “подвиги” Данила Галицького, що намагався здобути незалежність від монголо-татар, був коронований римським папою “въ королі галицкіе..., обезсмертил имя свое въ исторіи” [5, с.12, 14]. Однак у середині XIV ст.

Галичина була приєднана до Польщі, під владою якої залишилася аж до 1772 р., у боротьбі за спадщину галицьких князів брали участь також Литва та Угорщина [5, с.3, 496]. У період Хмельниччини, коли “въ самое бѣдственное для малоросіянъ время настала благополучная минута освобождения ихъ отъ тягостнаго ига польскаго”, описано похід повстанських військ у Галичину, облогу Львова й Замостя [5, с.131, 145]. Щоправда, праця Д.Бантиш-Каменського містила обмаль інформації про галицький край, чимало неточностей, помилок, але читач міг усвідомити єдність етнічних українських земель, проїнятися патріотичними настроями. У кінці висловлювалося сподівання, що історики описуватимуть “дѣла украинцевъ..., дѣянія мужей доблестныхъ сохраняются въ отдаленномъ потомствѣ, и самыя развалины будутъ гласить о нихъ” [5, с.492].

М.Маркевич, представник старовинного козацько-старшинського роду, видав у Москві в 1842–1843 рр. 5-томну “Історію Малоросії”. Перші два томи були власне авторським текстом, у трьох інших опубліковані різноманітні історичні документи. Структурно твір М.Маркевича побудований за оригінальною авторською періодизацією історичного минулого українського народу: перший період – від давніх часів до 1500 р. (висвітлений побіжно); другий – від П.Лянцкоронського й створення Гетьманщини до Берестейської церковної унії; третій – від унії до Б.Хмельницького напередодні повстання; четвертий – від початку Національно-визвольної війни, що стала центральною ідеєю всієї книжки, до смерті Б.Хмельницького; п’ятий – від 1658 р. до падіння гетьмана І.Мазепи; шостий – від 1708 р. до повної втрати автономії Малоросією. М.Маркевич використав багато архівних джерел, праць з історії, особливо “Історію русів”, показав Гетьманщину як державне утворення, через яке здійснювалося демократичне представницьке правління. Автор засуджує гетьманів, які з різних причин погодилися на обмеження автономії, водночас був прихильником “злиття” російського, українського й Білоруського народів, позитивно оцінював постать Петра I [12, с.VIII, X, XI]. “Обе Украйны (Лівобережна і Правобережна. – І.Р.) и Сеча Запорожская опять слились воедино..., – завершував історик виклад матеріалу подіями, пов’язаними з другим поділом Польщі (1793 р.). – Так кончилась отдельная жизнь Малороссии” [12, с.626].

У контексті висвітлення історичних подій звернуто увагу на Галичину як невід’ємну частину Малоросії. Уже на початку своєї праці М.Маркевич писав: “Малороссия, пространство земли от Словечны (Словечна – річка у Житомирській області та у Білорусі (Гомельська область) до Днестра, от Клевени (Клевень – річка у Сумській області) до Орели (Оріль – річка у Дніпропетровській, Полтавській та Харківській областях) и от обеих Галиций (Східна Галичина (Україна) та Західна Галичина

(Польща) до северного Донца (Сіверський Донець – річка у Харківській, Донецькій, Луганській областях та у Російській Федерації (Білгородська та Ростовська області), по сознанию всех путешественников и эстетство-испытателей, ее посещавших, есть одна из прекраснейших стран Европы...” [12, с.4]. У період роздробленості Русі “князья Галицкие присвоивали себе титул Великих князей Киевских... Утратив присутствие главы церкви и главы князей, первоначальная Русь по истине стала малою Русью...”. Малоросія на кілька століть була роз’єднана “с ее младшею сестрою, Русью северною”, увійшла під назвою Русь до складу федеративної держави разом із Литвою й Польщею, “как равные к равным и вольные к вольным”. “Галиция впрочем не вошла в состав тройственного союза, – зауважив автор. – Там, по занятии северной ея части поляками, еще за сорок лет прежде учреждено было воеводство Русское” [12, с.7, 9, 10]. У книзі писалося про похід армії Б.Хмельницького в Галичину восени 1648 р., що супроводжувався “очищением селений русских” [12, с.121]. У цілому “Історія Малоросії” утверджувала єдність етнічних українських земель, хоч і містила надто скупу інформацію про Галичину.

Вагомий внесок у творення національної концепції історії України зробив Михайло Максимович – відомий учений, перший ректор Київського університету. Щоправда, він не залишив систематичної узагальнюючої праці з вітчизняної історії, але аргументовано розглядав Русь-Україну як пряму спадкоємницю Давньої, Київської Русі, був творцем першої наукової історії козацтва, започаткував вивчення проблеми розвитку козацької державності – Гетьманщини [8, с.20, 23]. М.Максимович видав три номери журналу “Кіевлянинъ” (1840, 1841, 1850 рр.), на сторінках якого висвітлювалися українознавчі питання. По суті, його наступником стали два випуски “Украинца” (1857, 1864 рр.) [28, с.93, 94]. У своїх творах М.Максимович виявляв інтерес до Галичини як до невід’ємної частини українських земель, “русского мира”. У збірнику “Украинец” 1864 р. він, приміром, писав, що внаслідок агресивної політики шляхетської Польщі “разорвалась по-поламъ и прекратилась гетманщина Малороссійская; не послушалась гетмана Богдана и досталась Австрії перво-званная Малороссия – земля Галицкая” [4, с.11].

Крім відтворення національної історії, серед галузей українознавства як науки на підвладних Росії етнічних українських землях сформувалися фольклористика й етнографія, мовознавство. Дослідження української народної творчості, селянських звичаїв, традицій започаткували Микола Цертелєв, Михайло Максимович, Осип Бодяньський, Ізмаїл Срезневський, Платон Лукашевич, Микола Костомаров та багато інших, які опублікували десятки фольклорних збірок і наукових праць. Збирання фольклору в першій половині ХІХ ст. не було механічним переписуванням і фіксацією народних пісень, дум, балад тощо, фольклорний матеріал розгля-

дався дослідниками і як джерело історичних знань про минуле України, і як мовне джерело. Так, М.Максимович, автор “Малороссійских песен” (М., 1827 р.), “Украинских народных песен” (1834 р.), “Сборника украин-ских песен” (1849 р.) порівнював народне багатство з плодоносною квіткою, в якій більше життя, ніж у заморському пустоцвіті [27, с.120]. “Наступило, кажется, то время, когда познают истинную цену народности, – писав учений у передмові до збірки 127 українських пісень, виданої в 1827 р. у Москві, – начинает уже сбываться желание – да создастся поэзия истинно русская!” (в оригіналі – “Руская”. – І.Р.) [8, с.346]. У збірці вміщено думи та пісні – історичні, гайдамацькі, чумацькі, обрядові, а також пісні літературного походження. Автор підкреслював багатство народнопоетичної творчості (“едва ли какая страна может назваться столь песенною, как Малороссия...”), уважав, що “форма малороссійских песен, равно как и самый язык, занимают средину между русскими и Польскими” [8, с.348, 349]. Передмова стала практично першою теоретичною працею, з якої починають історію української фольклористики як науки. Хоч перший невеликий за обсягом збірник українських дум і був виданий у 1819 р. М.Цертелєвим (“Опыт собрания старинных малороссійских песней”), жанрово думи не були в ньому відокремлені від пісень [29, с.306, 311; 9, с.13].

Аналіз тексту першої фольклорної збірки М.Максимовича (її повна назва – “Малороссійскія пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ”) дає підстави стверджувати про усвідомлення автором єдності українських земель Наддніпрянщини й Галичини. Так, М.Максимович зробив примітку, що варіант однієї з пісень узято з львівського видання “Piełgrzym Lwowski” 1822 р. [16, с.155], що свідчило про спорідненість фольклорного матеріалу, опублікованого в Галичині під Австрією. У додатку до книги подано 5 пісень, дві з яких, зауважив учений, “поють въ Галиції” (до окремих пісень у книзі міститься позначення про місцевості, де вони побутують) [16, с.263, 267, 317]. Першу збірку народних пісень М.Максимовича захоплено вітали літератори й науковці, що дало поштовх до подальших народознавчих досліджень [18, с.47].

М.Максимович став практично першим наддніпрянським ученим, який установив регулярні близькі стосунки з галицькими діячами, насамперед із Я.Головацьким, утверджував соборницькі настрої [30, с.56]. Він слідував за національно-культурним життям у Галичині, цікавився місцевими виданнями. Так, у другому випуску альманаху “Кіевлянинъ” 1841 р. М.Максимович опублікував статтю [3], в якій зробив аналіз літературної діяльності “на другомъ, противоположномъ концѣ Южной Руси, отдѣленномъ отъ насъ разлучнымъ Днѣстромъ” [3, с.119, 120]. Автор схвально відгукнувся про перші твори галицьких письменників, написані

народною мовою (М.Устияновича, І.Могилиницького та ін.), особливо виділив “Руську трійцю” та її альманах “Русалка Дністровая”, що відзначався загальнослов’янською тенденцією “къ своенародности” [3, с.142]. У листі до О.Бодяньського в березні 1848 р. М.Максимович просив надіслати виданий у Відні літературно-публіцистичний альманах “Вѣнокъ русинамъ на обжинки”, упорядником якого був брат Я.Головацького Іван. Учений писав про намір “издать всего южно-русского народа песни...” [10, с.35].

“Матери моїй ридненькій, неньцѣ старенькій, коханій, любій Українѣ”, – таку посвяту вмістив О.Бодяньський на початку своєї книги “Наськы украинськы казкы запорозьця Иська Матырынкы” (Москва, 1835), яку в лютому 1843 р. подарував Я.Головацькому. У передмові автор звернув увагу на багатство усної народної творчості: “Де, на свѣтѣ, такъ балакають? Нибы въ ротъ тобѣ кожне слово кладуть. Де стилькы казокъ, прыказокъ, загадокъ и всякои всячыны? На чужый коровай, якъ-то кажуть, очей не порывай, а свій дбай” [13, с.XII, XX]. О.Бодяньський та його брат Федір у 1830–1850-х рр. збирали матеріали народної пісенності всіх жанрів переважно на Полтавщині, Київщині та Чернігівщині й задумували видання великої фольклорної збірки, однак здійснити свій задум їм не вдалося. До нас дійшла лише частина зібраних братами Бодяньськими народних пісень, що були опубліковані в 1978 р. [15, с.7]. У своєму дисертаційному дослідженні О.Бодяньський зробив висновок про те, що між російськими й українськими піснями є велика різниця [31, с.12]. Водночас він вбачав у Галичині невід’ємну частину української етнічної території, понад 30 років (з 1843 р.) – чи не найбільш тривалий період у наддніпрянсько-галицьких взаєминах того часу – листувався з Я.Головацьким. Вони обмінювалися науковою літературою, О.Бодяньський допоміг із публікацією в Росії нагромадженого колишнім діячем “Руської трійці” багатого пісенного матеріалу з Галичини та Закарпаття [20, с.27, 28, 31].

Особливий внесок у справу збирання й публікації фольклорної спадщини народу зробив визначний російський філолог-славіст, фольклорист і етнограф І.Срезневський. Будучи родом з Ярославля, але вихований у Харкові (сюди по службі переїхав його батько одразу ж після народження сина), І.Срезневський у молодому віці зацікавився українським фольклором і взагалі народною словесністю. Найбільший інтерес у нього викликали історичні пісні, що розповідали про історію України та Запорізької Січі. Після закінчення Харківського університету й захисту магістерської дисертації вчений пішов працювати в університет, водночас ще з кінця 1820-х рр. збирав по селах українські пісні й звичаї. Перші свої записи українських народних пісень він видав в “Украинском альманахе” у Харкові 1831 р. Найбільш важливе видання І.Срезневського – це “Запорож-

ская старина”, дві перші частини якої в шести випусках з’явилися в 1833–1838 рр. [14, с.5, 6].

З вересня 1839 р. І.Срезневський упродовж трьох років здійснював наукову подорож слов’янськими землями й після Чехії в липні 1842 р. прибув через Закарпаття до Львова, де вперше особисто зустрівся з провідними галицькими діячами Я.Головацьким, І.Вагилевичем, Д.Зубрицьким та Й.Левицьким. Восени 1842 р. І.Срезневський почав викладацьку діяльність у Харківському університеті, з великим успіхом читав студентам лекції про слов’янський світ. Програма курсу передбачала, зокрема, інформацію про життя 10 народів: великоросів, малоросів, болгар, сербів, хорватів, словенців, поляків, полабських слов’ян, чехів, словаків [14, с.9, 10]. Після 1847 р. учений понад 30 років працював на посаді професора кафедри слов’янознавства Петербурзького університету.

Серед наддніпрянських дослідників українського фольклору були нащадки козацької старшини, що мали патріотичні почуття, але не бачили майбутнього України, своє зникнення з історичної арени, асиміляцію в середовищі російського дворянства уявляли як кінець українства взагалі. Так, думку про занепад української пісенності висловлював відомий наддніпрянський письменник Г.Квітка-Основ’яненко, який писав, що на Слобожанщині пісні перероблюють на “солдатскія”, слово “козак” заміняють на “гусарин” тощо. Здавалося, народні пісні, обряди, пам’ятки старовини – усе це зникає, потрібно зберегти бодай рештки того, що вмирає [34, с.22].

Яскравим прикладом цієї генерації українських діячів, що цікавилися народознавством, був П.Лукашевич – автор збірки “Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни” (СПб, 1836). Ця збірка вперше містила фольклорні записи, зроблені як у Наддніпрянській Україні, так і в Галичині, по обидва боки російсько-австрійського кордону [33, с.52]. У передмові було сказано, що це, імовірно, останнє видання народних пісень, взяте “прямо изъ Малороссіи, – тамъ народныя пѣсни давнымъ давно уже не существуютъ; всѣ онѣ исключительно замѣнены солдатскими, или Великороссійскими пѣснями”. Видавець запевняв, що пропоновані пісні “есть уже мертвыя для Малороссіянь. Это только малѣйшіе остатки той чудной пѣсенности ихъ дѣдовъ...” [11, с.5, 7]. У першій частині книги вміщено наддніпрянсько-українські (“малороссійскія”) думи й пісні, а в другій – галицькі (“червонорусскія”).

“Вотъ уже пять вѣковъ какъ Галиція или Червоня Русь чужда своему отечеству – остальной Россіи, – стверджував П.Лукашевич у передмові до публікації галицької народнопісенної творчості. – Червоноруссы въ своей родинѣ какъ бы не существуютъ; живя въ Галиціи, вы ...даже не будете подозрѣвать, что находитесь въ Руси...”. Малося на увазі

домінування польської шляхти в краї, засилля всього чужого “имени Русскому”. Однак варто лише підійти до представників нижчого стану в Галичині – і “вы въ минуту перенесетесь въ Южную Россію, въ Малороссію. ...Украина, Малороссія, есть для ихъ сердца обѣтованная земля, куда стремятся всѣ ихъ помыслы и думы. Съ какою заботливостію Галичанинъ спрашиваетъ заѣзжаго изъ Россіи гостя о судьбѣ своихъ братьевъ Украинцевъ...”. На думку П.Лукашевича, навіть галицький пастух “знаеть гораздо болѣе о герояхъ Украины и ея исторію, нежели посѣдѣлый Малороссійскій Козакъ. Онъ гордится подвигами Малороссіянь, какъ своими собственными” [11, с.103, 104].

П.Лукашевич виразно обстоював єдність етнічних українських земель, був переконаний у тому, що якби Б.Хмельницький не помер так рано або дав достойного наступника, то на території аж до Вісли й Карпатських гір на заході не залишилося б жодного поляка, усі шляхтичі були б вигнані в етнічну Польщу: “Южная Россія воскресла бы ...во всемъ своемъ величіи” [11, с.105]. Звернуто увагу на присутність у галицькому фольклорі українських мотивів, “всегдашнее обращеніе къ милой для нихъ Украинѣ и Украинскимъ Козакамъ”. Причиною цього дослідник уважав те, що наддніпрянці з успіхом боролися проти поляків – “сихъ вѣчныхъ угнетителей... Галичанъ. Вотъ почему Червонорусцы усвоили себѣ думы Малороссіянь, между тѣмъ какъ послѣдніе, счастливые ихъ собратія, давно ихъ позабыли”. П.Лукашевич позитивно оцінив “нѣсколько сочиненій на Малороссійскомъ нарѣчій”, що вийшли останнім часом у Львові й Перемишлі зусиллями “добрыхъ Уніатскихъ патеровъ” (священників. – І.Р.), які надумали “воскресить въ Галиціи народное слово”. На жаль, за основу літературної мови в них узяті “Польскій языкъ и Перемышльское нарѣчіе, болѣе всѣхъ прочихъ пострадавшее отъ Полонизмовъ...”. Вірогідно, мова йшла про збірку Й.Лозинського “Руське весілля”, уперше опубліковану в Перемишлі 1835 р., що містила опис весілля з обрядовими піснями правобережного перемишльського Надсяння живою народною мовою (для письма було використано польський алфавіт). П.Лукашевич висловив здивування, чому укладачі фольклорних збірок не використали “простой рѣчи восточнаго Червонорусскаго діалекта, въ которомъ еще сохраняется чистота Кіево-Русскаго нарѣчія?” [11, с.106, 107].

Розповідаючи про правила читання опублікованих галицьких пісень, автор наголошував, що “нравы и обычаи ихъ (галичан. – І.Р.) ни сколько не разнятся отъ Малороссіянь; нарѣчіе ихъ есть также Малороссійское. ...Въ выговорѣ должно соблюдать тѣ же правила, какія я уже изъяснилъ при Малороссійскихъ пѣсняхъ”. Усі галицькі пісні почерпнуто з видання

польського етнографа Вацлава Залеського “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego”, що вийшло у Львові 1833 р. Щоправда, писалося про недавній вихід у Львові нової збірки “Червонорусскихъ пѣсней, въ которомъ весьма много Малороссійскихъ думъ”, однак П.Лукашевич не зміг її дістати [11, с.107, 108]. Важко здогадатися, яку працю він мав на увазі, можливо, це була не зовсім точна інформація. У книзі П.Лукашевича містився широкий спектр народнописенної творчості з Галичини: думи, пісні опришків, коломийки, поминальні, зажнивні, весільні пісні тощо. Щодо коломийок (“коломійскія пѣсни”) було сказано, що в них видно “весь насмѣшливый характеръ Малороссіянина”. Цілком логічним був висновок автора про те, що “въ Галиціи народная пѣсенность процвѣтаетъ во всемъ блескѣ; многочисленностью своихъ пѣсней, разнообразіемъ ихъ содержаніемъ, превосходными голосами Червонорусцы берутъ преимущество ...предъ всѣми Славянскими народами”. З радістю оцінюючи вихід у Львові все нових публікацій “червонорусскихъ пѣсень”, підкреслювалося: “Честь и слава нашимъ однородцамъ!” [11, с.138, 145].

Отже, П.Лукашевич першим серед наддніпрянських дослідників подав у одній збірці записи фольклору, зроблені на Наддніпрянщині під владою Росії (“Малороссія”) і в Галичині в складі Австрії (“Червоноруси”). Багатий фольклорний матеріал, уміщений у двох частинах книжки, відповідно до походження, засвідчив етнічну єдність українських земель. Автор усвідомлював тотожність мови, культурної та історичної спадщини наддніпрянців і галичан, високо оцінював пошуково-дослідницьку працю галицьких діячів, яку вважав частиною спільної роботи з нивчення народного фольклору. Однак він не вживав термін “Україна”, “український” щодо Галичини та її населення. Збірка народних дум і пісень П.Лукашевича не давала віри в майбутнє України, а її упорядник не бачив перспективи розвитку духовної культури рідного народу, писав про неминучість втрати національної ідентичності. Свою збірку П.Лукашевич присвятив “предкамъ Гетьманцамъ”, сподіваючись виконати свій борг перед батьківщиною, “исторгнувъ изъ забвенія эту Южно-Русскую народную поэзію у старцевъ” [11, с.7].

Водночас на початку XIX ст. у Наддніпрянській Україні набуло розвитку мовознавство, з’явилися перші наукові описи української мови завдяки зусиллям Олексія Павловського, Ізмаїла Срезневського, Михайла Максимовича, Павла Білецького-Носенка та ін. Автором першої української граматики став О.Павловський, який у Петербурзі 1818 р. Опублікував свою “Граматику малороссійского наречія, или Грамматическое показание существеннейших отличій, отдаливших Малороссійское наречіе от чистого Россійского языка, сопровождаемое разными по сему

предмету замечаниями и сочинениями”. У невеликій за обсягом книзі (114 сторінок) учений-мовознавець не тільки розповів про граматичну будову нашої мови, а й висвітлив особливості фразеології й віршування, навів у додатку зразки розмовно-діалектного й літературного мовлень. Однак автор уважав “малороссийское наречие” зникаючим, писав про існування в Малоросії незначної кількості відмінностей у вимові “от чистого російского языка” [33, с.51; 35, с.6, 7].

Першим публічно на захист української мови як окремої мови, а не “наріччя”, виступив І.Срезневський. У статті “Взгляд на памятники украинской народной словесности”, опублікованій у Москві 1834 р., він наголошував, що українська мова (“язык украинский (или как угодно называть другим, малороссийским)”) має право на необмежене використання в літературі й науці. Вона є однією з найбагатших слов’янських мов, уважав учений [24, с.62], не поступається чеській мові кількістю слів і виразів, польській – живописністю, сербській – приємністю. Віру І.Срезневського в розвиток української мови як літературної підсилювала творчість Г.Сковороди, І.Котляревського, П.Гулака-Артемовського, Г.Квітки-Основ’яненка, водночас мова видатних гетьманів (Б.Хмельницького, П.Дорошенка та ін.) мала передати потомству “славу сих великих людей Украины” [35, с.26]. “Народ и язык – единица неразделимая, – писав І.Срезневський, захищаючи право на освіту народною мовою. – Невозможна для народа образованность без языка, так же как и для языка без народа. ...Знание родного языка необходимо...” [14, с.106, 107]. Щоправда, в останній період своєї діяльності він не визнавав окремішність української мови, писав про два наріччя “русского языка” – великоруське й малоруське.

Важливу роль у дослідженні особливостей української мови відіграв М.Максимович, що у своїх працях беззастережно розглядав її як самостійну, відмінну від російської (великоруської). Учений дав оригінальну класифікацію слов’янських мов, у якій розрізняв три групи: східну, південно-західну й північно-західну. У модифікованому вигляді така класифікація визнається й сьогодні (східно-, південно- та західнослов’янська групи). У свою чергу, в українській мові (“языке южнорусском”), що належала до східнослов’янської групи, він виділив два наріччя: східне – малоруське і західне – червоноруське, галицьке. Основою для такого поділу, що, на думку М.Максимовича, свідчив про самобутність і давнє коріння української мови, були діалектні особливості. У червоноруському наріччі вчений виділяв також два різновиди: галицький і закарпатський [35, с.10, 15]. Отже, М.Максимович аргументовано довів окремішність і єдність української мови, якою розмовляло населення на Наддніпрянщині та в Галичині, обстоював соборність українських земель.

Водночас М.Максимович зробив спробу виробити єдиний український правопис, так звану “максимовичівку”, що базувалася на історично-етимологічному принципі. Він усвідомлював, що “правописання нашого языка” повинно охоплювати “всё его видоизмѣненія, какія существуютъ въ устахъ говорящаго имъ народа – отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани”. В альманасі “Кіевлянинъ” зауважив, що недоліком видань “на Малороссийскомъ языкѣ у насъ въ Россіи и въ Австріи” були розходження в правописі, праці “своимъ правописаніемъ одна хуже другой” [2, с.154, 155]. “...Мой способ писанія труднѣе не читающему, а пишущему [2, с.173], – стверджував науковець. У виданнях народних пісень 1827 р. М.Максимович уперше застосував правопис, у якому, зокрема, писав етимологічно о, е, и, коли вони вимовляються як [і], тільки з дашком, що вказував на відповідне звучання (ѡ, ѣ, ѣ): “Для правописанія сообразуемъ долженъ быть старинный способъ писанія южнорусской, приноровленный къ народному языку надстрочнымъ знакомъ” [1, с.109]. Очевидно, це робилося для всеросійського читача, що підтверджував сам автор у передмові до “Малороссийскихъ песен”, наголошуючи, що пише “не для однихъ малороссіян, но и для русскихъ, коимъ не понятно будетъ многое, если писать по произношенію и не сблизить хотя несколько правописанія малороссийского с русскимъ” [8, с.353]. Однак “максимовичівка” не прижилася на Наддніпрянщині, зате знайшла поширення в Галичині другої половини ХІХ ст. [32, с.168].

Особливе значення в національному відродженні відіграла нова українська література, що почала розвиватися в перші десятиліття ХІХ ст. Якщо народознавство дало розвиток раціональним сферам буття українського населення, то художня література живою народною мовою на сюжети з народного життя впливала на емоції, чуттєву сферу. “Національна свідомість обіймає не тільки систему ідей більш-менш раціональної, пізнавальної природи, – підкреслював І.Лисяк-Рудницький, – але також емоційне захоплення, що його стимулюють радше поети й письменники, ніж учені” [26, с.151]. Першим твором новочасної літератури, з яким традиційно пов’язують початок українського відродження, стала поема Івана Котляревського “Енеїда”, видана 1798 р. у Петербурзі, просякнута народним змістом і духом. Мовою художньої літератури до І.Котляревського була церковнослов’янська, малозрозуміла для народу. Автор “Енеїди” вперше, за словами В.Антоновича, звернувся “до народу його рідною мовою” [17, с.210]. Серед найвидатніших наддніпрянських письменників першої половини ХІХ ст., крім І.Котляревського, можна назвати також “батька” української прози Григорія Квітку-Основ’яненка, Петра Гулака-Артемовського, Євгена Гребінку та ін. Українській літера-

* Повністю “Енеїда” вийшла друком у Харкові в 1842 р.

турі, за оцінкою вітчизняного літературознавця О.Білецького, “не довелося бути тільки “мистецтвом слова”, вона була ...зразу всім: політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном поневоленої народної маси” [22, с.3]. Сприймавши демократичні гасла свого часу, нова література перейшла на розмовну народну мову й художньо висвітлювала життя народу, розвивалася на національній основі.

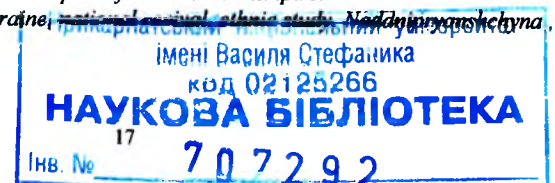
Отже, українознавство на Наддніпрянщині в першій половині XIX ст. перетворилося в науку, що досліджувала такі неповторні риси етнічної спільності, як історія, фольклор та етнографія, мова. Національна самобутність виявилася в процесі становлення нової української літератури, яка перетворювала живу народну мову в літературну. У наукових і літературних працях, насамперед в “Історії русів”, збірках П.Лукашевича, М.Максимовича та ін., домінувала ідея самобутності та єдності українських земель під владою Російської та Австрійської імперій. Однак наддніпрянські вчені й письменники мали надто загальне уявлення про Галичину, не бачили перспективи національного розвитку на самостійній, національно-державницькій основі. Переломною подією в національному русі стала діяльність кирило-мефодіївців, що заснували першу українську таємну політичну організацію, яка поставила вимоги незалежності України з демократичним ладом.

1. Головацкий Я. Письмо о галицко-русской словесности Профессора М.Максимовича, писаное въ 1840 г. изъ Кіева // Галичанинъ: Литературный сборникъ. – Львовъ, 1863. – Кн.І, вып.ІІ. – С.107–113.
2. Максимовичъ М.О. правописаніи малороссійскаго языка. Письмо къ Основьяненку // Кіевлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – Кн.2. – С.153–180.
3. Максимовичъ М.О. стихотвореніяхъ Червонорускихъ // Кіевлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – Кн.2. – С.119–152.
4. Украинецъ 1864 года, изданный Михаиломъ Максимовичемъ. – К., 1864. – 40 с.
5. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993. – 656 с.
6. История Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. – М., 1846. – К., 1991 (Репринтне відтворення). – 320 с.
7. Історія русів / Укр. пер. І.Драча. – 2-ге вид. – К., 2003. – 366 с.
8. Максимович М. Вибрані твори. – К., 2004. – 360 с.
9. Максимович М.О. Киевъ явился градомъ великимъ... Вибрані українознавчі твори. – К., 1994. – 448 с.
10. Максимович М. Листи / Упоряд. і вст. ст. В.Короткого. – К., 2004. – 312 с.
11. Малороссійскія і червонорусскія народныя думы и пѣсни / Упоряд. П.Лукашевич. – С.-Пб, 1836. – 170 с.
12. Маркевич М. Історія Малоросії / Відп. ред. і авт. передм. Ю.С.Шемшученко. – К., 2003. – 664 с.
13. Насыкы украинскы казкы, запорозьця Иська Матырынкы. – М., 1835. – 49 с.
14. Срезневский И.И. Русское слово. Избранные труды. – М., 1986. – 176 с.

15. Українські народні пісні в записях Осипа та Федора Бодянських. – К., 1978. – 328 с.
16. Українські пісні, видані М.Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. – К., 1962. – 343 с.
17. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – 238 с.
18. Бойко Н. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм. – Черкаси, 2004. – 248 с.
19. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – 240 с.
20. Дей О.І. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських // Українські народні пісні в записях Осипа та Федора Бодянських. – К., 1978. – С.13–52.
21. Іванова Л.Г. Роль інтелігенції України у формуванні етносоціальної свідомості у 30-ті – 40-ві роки XIX ст. // Український історичний журнал. – 1991. – №8. – С.83–94.
22. Історія української літератури XIX століття / За ред. М.Яценка: У 3-х ч. – К., 1995. – Ч.1. – 368 с.
23. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – 352 с.
24. Колесник В.Ф., Надтока О.М. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок XX століття). – К., 2002. – 183 с.
25. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.173–191.
26. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Там само. – Т.1. – С.145–171.
27. Марков П.Г. М.О.Максимович – видатний історик XIX ст. – К., 1973. – 234 с.
28. Марков П.Г. Общественно-политические и исторические взгляды М.А.Максимовича. – К., 1986. – 248 с.
29. Попов П.М. Перший збірник українських народних пісень // Українські пісні, видані М.Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. – С.285–338.
30. Райківський І. Ідея української соборності в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830–1840-х рр. // Галичина. – 2004. – №10. – С.43–61.
31. Рудик П.А. Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні України (перша половина XIX ст.). – К., 2003. – 94 с.
32. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – 392 с.
33. Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна крізь віки. – К., 1999. – Т.9. – 336 с.
34. Сиповський В. Україна в російському письменстві. – Ч.1 (1801–1850 рр.). – К., 1928. – 459 с.
35. Сокол Б. Дослідження особливостей української літературної мови і лінгвістичні дискусії навколо неї у XIX – поч. XX ст. – Тернопіль, 1998. – 128 с.

The article highlights the development of ethnic studies in Naddniproshchyna (Ukrainian lands under Russian ruling) at the end of XVIII – 1st half of XIX century. The development embraced several branches: history, folklore and ethnography, linguistics. Much attention has been paid to analysing scientific works of the leaders of national revival from the viewpoint of realizing the unity of ethnic Ukrainian lands, i.e. Naddniproshchyna and Galicia as a part of the Austrian Empire.

Key words: the unity of Ukraine, *прикарпатський український рух, Наддніпрянщина, Галичина.*

УДК 94 (477) "20"

ББК 63.3 (4 Укр.) 5

І. Ф. Гурак

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена суспільно-політичній діяльності українських студентів Східної Галичини на початку ХХ ст. Особливу увагу автор приділяє аналізу місця студентської молоді в діяльності політичних партій Галичини, розкриває їхню роль у селянському русі й боротьбі за реформування виборчого права.

Ключові слова: студенти, Східна Галичина, суспільно-політична активність, політичні партії, політична боротьба.

На початку ХХ ст. політична активність галицьких українців досягла найвищого рівня за весь період, коли вони перебували в складі Австро-Угорської імперії. У цей час завершився процес кристалізації партійно-політичної системи, значно зросла кількість осіб, задіяних у суспільно-політичному житті коронного краю. Досить важливе місце в окреслених процесах займала студентська молодь. Її представники брали участь практично у всіх політичних акціях, які організовували галицькі українці, та мали на окремій з них помітний вплив.

Діяльність українського галицького студентства на початку ХХ ст. в останні роки привернула увагу дослідників. Зокрема, діяльність студентів, які дотримувалися соціал-демократичної орієнтації, аналізували у своїх роботах О.Жерноклеєв та І.Райківський [66–68]. Окремі прояви суспільно-політичної активності студентів у контексті комплексного дослідження діяльності слухачів Львівського університету в 1900 – 1914 рр. та загалом студентства західноукраїнських земель упродовж ХІХ – ХХ ст. з'ясовували у своїх працях В.Благий та Р.Ковалюк [57, 58, 73, 74]. Поряд із тим, на сьогодні не існує окремого дослідження, в якому, з погляду сучасної методології, було б висвітлено місце студентів у боротьбі за реформу виборчого права, їх участь у селянських страйках, виборчих кампаніях та інших політичних процесах.

Працюючи над проблемою, автор намагався окреслити й проаналізувати основні напрямки суспільно-політичної діяльності українських студентів Східної Галичини на початку ХХ ст.

З 90-х рр. ХІХ ст. розпочався третій етап національного відродження галицьких українців, для якого характерним було зростання рівня політизації. Відповідні тенденції яскраво виявилися в середовищі студентської молоді. Ще з кінця 1880-х рр. її представники почали брати дієву участь у робітничому та селянському рухах [25, арк. 22; 41, с.64; 86, с.176–177, 196–197], активізували діяльність, спрямовану проти обмеження академічних прав та свобод [7, арк.4; 86, с.194–195]. У 1890 р. із середовища галицьких студентів вийшла ідея створення радикальної партії [86, с.203], а з появою РУРП саме ця частина інтелігенції в кількісному

відношенні склала основу партії [50, с.292; 66, с.33]. Завдяки зусиллям та наполегливості студентської молоді до програми РУРП був внесений постулат самостійності українських земель [56, с.25; 59, с.35]. Студенти проявили себе під час першої невдалої спроби утворення УСДП (1896 р.) [67, с.37–38], а також були задіяні в передвиборчих кампаніях окремих українських кандидатів до Галицького сейму та Державної ради [46, с.2; 83, с.40].

Нової якості набула суспільно-політична діяльність галицьких студентів на початку ХХ ст. Важливу функцію в суспільно-політичному житті Східної Галичини відігравали представники студентської молоді як партійні діячі. Насамперед це стосується участі молоді в діяльності УСДП та УРП.

Створена в кінці 1890-х рр. УСДП на початку ХХ ст. була порівняно слабкою [80, с.65], тому студенти не тільки становили значний відсоток її членів [65, с.59], але й входили до її керівництва. Зокрема, Т.Мелень, навчаючись (спочатку студент Вищої політехнічної школи, а згодом Львівського та Віденського університетів [61, с.161]), на початку ХХ ст., поряд із С.Вітиком та М.Ганкевичем, був одним із лідерів партії [15, арк.45; 39, с.1; 51, с.165; 63, с.17–18]. Помітну роль у процесах, які відбувалися в УСДП, відіграли так звані "молоді" – опозиційна група в складі партії. Виступаючи проти будь-якого підпорядкування української соціал-демократії польським політичним силам, "молоді" стали в жорстку опозицію щодо "старших", окремі з яких одночасно були впливовими діячами ППСД [47, с.2; 63, с.18; 68, с.199]. Під тиском "молодих", яких підтримали українські соціал-демократи Буковини, чеські соціал-демократи та представники УСДРП [68, с.120–121], старші діячі змушені були погодитися на проголошення цілковитої самостійності УСДП у 1907 р. [63, с.19]. Зауважимо, що надзвичайно дієвими представниками соціал-демократичної партії, а одночасно й лідерами "молодих" були студент Львівського університету В.Левинський [20, арк.1; 21, арк.8; 63, с.18; 68, с.120] та слухач Празького університету Л.Ганкевич [16, арк.17; 17, арк.3; 26, арк.9].

Студенти традиційно займали міцні позиції в УРП. Так, О.Назарук, який упродовж 1902 – 1907 рр. навчався у Віденському та Львівському університетах [60, с.173, 175], з 1905 р. входив до керівництва радикальної партії [87, с.184]. Маючи трохи більше 20 років (народився в 1883 р.), О.Назарук неодноразово, як представник УРП, брав участь у різного роду суспільних заходах, де виступав поряд з такими відомими галицькими діячами, як Ю.Романчук, В.Охримович, Є.Олесницький та інші [60, с.175–176]. Так само до керівництва УРП дещо пізніше, будучи студентом, належав Д.Вітовський [69, с.216]. Окремі представники студентської молоді були співробітниками радикальної преси. Зокрема, М.Лозинський

та Р.Заклинський у свій час працювали в редакції часопису “Громадський голос” [35, с.23; 82, с.865].

Студенти також часто брали участь у різноманітних акціях Націонал-демократичної партії [4, арк.106], проводили агітацію за її кандидатів у депутати [30, с.3]. Поряд з тим вони не відігравали якоїсь важливої ролі в її житті чи формуванні ідеологічних засад. Такий стан, очевидно, був наслідком утворення НДП народовцями – представниками течії, що мала кількадесятилітню традицію існування та визнаних лідерів. З іншого боку, студентів відлякували тісні зв’язки НДП із духовенством [38, с.182]. Проте з цього правила були винятки: ще в студентські часи до керівництва НДП належав Є.Коновалець [71, с.103].

У 1902 р. більшість повітів Східної Галичини охопив страйк сільськогосподарських робітників [76, с.63–64]. Під час цього страйку значну роботу зі страйкарями проводила українська молодь, насамперед студенти [45, с.129].

Аграрний страйк підштовхнув студентів, які в той час навчалися в університетах Відня, Кракова, Праги, до відмови від продовження сецесії та повернення до Львова [66, с.60]. На проведеному 25–27 липня 1902 р. у Львові студентському вічі було ухвалено резолюцію, в якій указувалося, що “... закликає українська молодь товаришів поширювати ідею аграрних страйків та докласти всіх сил до якнайуспішнішого їх проведення”. До того ж зібрані галичанами кошти для студентів, які здійснили сецесію, вони пропонували використати для утворення страйкового фонду [34, с.135].

Для реалізації прийнятих ухвал на зборах було обрано спеціальний центральний комітет на чолі з Т.Меленем, а згодом почали творитися і його провінційні осередки [67, с.34]. На практиці реалізація рішень була організована на належному рівні та мала масовий характер. Так, наприклад, відомо, що студентська молодь Сокальського, Терехівського [18, арк.1], Бережанського [76, с.116] та інших повітів утворювала страйкові комітети, що мали на меті підтримку страйкуючих селян; скликала молодіжні віча, на яких велося обговорення агітаційної роботи [19, арк.7–8]. На початку серпня 1902 р. золочівський староста повідомляв, що студенти на вічі поділили між собою територію, на якій повинні були вести агітацію [12, арк.76].

Незважаючи на масові арешти, під час яких було затримано більше 4 тисяч страйкарів [74, с.103], у тому числі значну кількість українських студентів [12, арк.76; 15, арк.50], поміщики змушені були підвищити заробітну плату та піти на інші поступки [88, с.411].

Відповідні кроки на користь селян спричинили те, що основна маса страйкарів у наступному році взяла участь у збиранні хліба. Однак окремі діячі вважали запропоновані умови не достатньо вигідними. Тому від початку 1903 р. розпочалася підготовка до нового страйку, який мав

охопити Бучацький, Збаразький, Тернопільський, Тлумацький та інші повіти. З листування органів місцевої влади в Галичині дізнаємося, що не стояли осторонь від цих процесів і представники студентства. Вони були задіяні в агітаційній діяльності [13, арк.1] та займалися збором коштів для допомоги страйкуючим [15, арк.24].

Ще однією широкомасштабною акцією, в якій було задіяне галицьке студентство, стала боротьба, спрямована на реформування імперської виборчої системи. Починаючи з весни 1905 р., ця справа зайняла ключове місце в діяльності галицьких політичних партій [66, с.62]. 27 листопада того ж року українські слухачі Львівського університету та Вищої політехнічної школи, група польських студентів і студенти-євреї провели спільне віче, присвячене справі виборчої реформи. Усі виступаючі, у тому числі й українець В.Панейко, висловлювалися за те, що молодь повинна стати до боротьби з привілеями “олігархічної клики” й не припиняти її доти, поки народ не отримає загального, рівного, безпосереднього й таємного права голосу. Після цього присутні пішли до Львівської політехніки, де частина польських студентів проводила віче проти страйку. Прибулі змусили зібрану тут молодь розійтися без прийняття будь-яких резолюцій [37, с.3].

Особливо принципову позицію стосовно виборчої реформи зайняли члени “Академічної громади”. Про це свідчить ряд рішень виділу товариства, що були прийняті в кінці 1905 – першій половині 1906 р. Зокрема, 6 грудня 1905 р. керівництво “Академічної громади” ухвалило таке рішення: “Виділ засуджує нікчемну поведінку товаришів, які дня 28 падолиста в часі генерального страйку за загальним правом голосування пішли на університетські виклади всупереч противній ухвалі загально-академічного віча поступової молоді і застерігає на майбутнє перед чимось подібним під загрозою виключення з товариства...” [11, арк.30(зв)]. На засіданні виділу, що відбулося 17 грудня 1905 р., було вирішено збирати кошти на боротьбу за загальне виборче право. Крім того, 20 березня та 28 квітня 1906 р. керівництвом “Академічної громади” було прийняте рішення, щоб частину коштів із фондів товариства дати особам, притягненим до кримінальної відповідальності за участь у політичних акціях, що мали місце в Тлумацькому повіті [8, арк.2(зв)–3(зв); 15, арк.2].

Українські політичні сили, які вели в парламенті діяльність, спрямовану на реформування виборчої системи, намагалися організувати на свою підтримку масові акції громадської непокори [76, с.88]. Важливу роль у цьому плані відводилася селянському рухові, який у кінці 1905 – першій половині 1906 р. досягнув свого апогею [72, с.99–100].

В агітаційній діяльності, спрямованій на залучення до страйку якнайбільшої кількості селянства, як і в 1902 р., значну роль відіграли українські студенти. Так, під час селянського віча в Копичинцях, що відбу-

лося 29 грудня 1905 р. і було присвячене виборчій реформі. студент М.Січинський закликав селян не чекати ласки ні від австрійського уряду, ні від панів, а боротися за свої права [65, с.55]. На початку січня 1906 р. студенти І.Сіяк та Й.Охримович проводили на Богородчанщині активну агітаційну роботу на підтримку виборчої реформи, у процесі якої організували аграрні страйки [3, арк.6]. Бібрський староста 19 лютого 1906 р. повідомляв Сенат Львівського університету, що в підзвітній йому місцевості агітацію на підтримку реформи виборчого права проводив студент П.Жолтанецький [5, арк.91]. Як свідчать донесення старост і поліції, у середині червня 1906 р. [6, арк.3] студенти А.Коцко та В.Ільков ходили селами Долинського й Калуського повітів та закликали місцевих селян не найматися на роботу. За свідченням самих студентів у той час на території Галичини працювали 60 таких агітаторів [14, арк.63, 65, 72, 74]. У Сокалі 20 червня 1906 р. був заарештований також студент М.Західний. Попереднє розслідування показало, що М.Західний був одним із керівників страйкового руху в Сокальському повіті [9, арк.73].

Одночасно студентська молодь намагалася залучити до страйкової боротьби за виборчу реформу й робітничі маси. Так, коли проходили збори залізничників Львова 27 червня 1906 р., із зверненням до робітників виступив слухач Львівського університету Т.Мелень. Під час виступу він підкреслив, що справа виборчої реформи викликала серед галицького населення велике зацікавлення й народ, щоб “відвоювати” загальне право голосування, готовий на будь-які жертви. Як наслідок, у кінці зборів була прийнята резолюція, в якій говорилося, що залізничники “... постановляють ради захисту виборчої реформи вести найенергійнішу боротьбу і заявляють, що, якщо би виборча реформа була під загрозою її ворогів, то тоді ... візьмуть участь у масовому страйку і поламають залізничні сполучення...” [51, с.165–166].

Організаційна та практична діяльність українського студентства була одним із чинників, які призвели до того, що в грудні 1906 р. парламент затвердив проект нового виборчого закону. Однак реформа виборчого закону стосувалася тільки виборів до парламенту й не торкнулася виборів до Галицького сейму, послали до якого, як і раніше, обиралися за куріальною системою. Унаслідок цього боротьба навколо виборчої реформи не припинялася до 1914 р. [70, с.57–58]. Що стосується студентів, то в цей час вони брали участь у вічах, займалися агітаційною діяльністю, спрямованою на підтримку виборчої реформи [3, арк.1, 9; 24, арк.1(зв)]. Особливо інтенсивно така робота велася безпосередньо перед виборами [23, арк.1(зв)]. Так, члени самбірської секції Українського студентського союзу (далі – УСС) під час виборчої кампанії 1913 р. провели на підтримку українського кандидата й виборчої реформи 40 віч [33, с.111].

Також на початку ХХ ст. студентство брало активну участь у передвиборчих кампаніях [26, арк.10; 69, с.125]. Зауважимо, що діяльність такого плану була на достатньо високому організаційному рівні. Зокрема, 6 лютого 1906 р. виділ “Академічної громади” прийняв рішення: члени товариства здадуть по 10 кр. у фонд, кошти якого використовувалися для виборчої агітації [8, арк.3]. При цьому молодь не була бездумним знаряддям у руках керівництва тієї чи іншої партії, а дотримувалася наперед визначеної стратегії. Так, коли в 1907 р. “Народний комітет” пішов на зближення з представниками москвофільської Руської народної партії, студенти на своїх зборах у червні цього ж року ухвалили під час наступних виборів “підтримувати лише тих кандидатів націонал-демократичного об’єднання, що ставитимуть проти поляків і москвофілів, а у всіх інших випадках агітувати за кандидатами партій радикальної і соціал-демократичної...” [32, с.3].

Виборча кампанія до Галицького сейму в 1908 р. у плані відносин між українськими партіями виявилася дуже напруженою, що відбилося й на діяльності студентської молоді. Зокрема, кандидат від соціал-демократів А.Чайківський у листі до В.Левинського зауважував, що змушений був одного разу припинити виступ, оскільки студенти-радикали, не бажаючи, щоб він затьмарив кандидата, якого вони підтримували, зчинили такий галас, що з його виступу нічого не можна було почути [27, арк.178]. Власне, УРП, маючи в той час досить сильний вплив серед студентства, отримувала від молоді в час виборів досить значну підтримку [10, арк.17–17(зв)].

Без перебільшення, найрезонанснішою справою, пов’язаною з виборчим процесом на початку ХХ ст., стало вбивство студентом Львівського університету М.Січинським галицького намісника А.Потоцького [76, с.106]. М.Січинський брав безпосередню участь у передвиборчій агітації, тож на власні очі бачив численні зловживання представників польських владних структур. Головним винуватцем зловживань влади М.Січинський уважав галицького намісника. Під приводом прохання про працевлаштування студент потрапив на прийом до А.Потоцького й залишившись із ним наодинці, чотирма пострілами з пістолета завдав йому смертельних поранень [29, с.5–7].

Інформація про цю подію швидко поширилася цілою Європою. Убивство А.Потоцького, а поряд із ним і становище українців в Австро-Угорщині стало предметом обговорення німецьких, румунських, французьких, бельгійських, англійських, італійських часописів [29, с.108, 129, 140, 150, 167, 174, 175, 185].

У червні 1908 р. та квітні 1909 р. під час двох судових процесів М.Січинського двічі засуджували до смертної кари, однак у липні 1909 р. Цісар прийняв рішення про помилування. Повішення було замінене 20 ро-

ками ув'язнення [42, с. 3; 81, с.26]. Через деякий час ажіотаж навколо особи М.Січинського припинився. Знову про нього заговорили через півтора року, коли в ніч на 10 листопада 1911 р. [31, с.1; 54, с.96], з допомогою студентів Д.Вітовського та М.Цеглинського, він утік із станіславської в'язниці “Діброва” [61, с.9; 69, с.14]. Після цього ще кілька місяців прізвище М.Січинського не сходило зі шпальт європейських газет [2, арк.6].

Важливе місце в діяльності українських студентів напередодні Першої світової війни займала справа військового виховання. Загострення стосунків між Австро-Угорщиною та Російською імперією на початку ХХ ст. давало підстави тогочасним діячам припускати, що рано чи пізно між ними відбудеться збройний конфлікт [85, с.3]. У зв'язку з цим перед українськими студентами обох держав постало питання: яку зі сторін підтримати в разі війни? Відповідна проблема була предметом обговорення II Всеукраїнського з'їзду студентської молоді, що проходив у липні 1913 р. Тут студенти зійшлися на думці, що в майбутньому конфлікті потрібно опиратися на Австро-Угорську імперію. У резолюції, прийнятій із цього питання, підкреслювалося, що одним із головних засобів, який мав би служити поставленій меті, є військове виховання молоді [36, с.81].

Зауважимо, що в той час у середовищі студентів, як і зрештою серед усього галицького українського суспільства, до проблеми військового виховання ставлення було неоднозначним. В українських політиків було досить упереджене ставлення до всього, що пов'язувалося з армією та війною. Навіть коли в результаті конфліктів на Балканах вималювалася цілком реальна загроза війни між Росією та Австро-Угорщиною, а 7 грудня 1912 р. представники українських політичних партій висловилися за те, щоб у разі такого конфлікту стати на бік останньої держави, спочатку тільки поодинокі діячі намагалися якимось чином підготуватися до цього конфлікту. Серед галицької інтелігенції практично тільки молодь здійснювала реальні кроки в цьому напрямку [16, арк.30–31].

Перші кроки на шляху військового виховання було зроблено в пластовому гуртку, організованому студентом філософського факультету І.Чмолою. Він був створений восени 1911 р. і об'єднував студентів та учнів середніх шкіл [79, с.109; 84, с.17]. У наступному році І.Чмола спільно з “пластунами” О.Кучерішкою, В.Кучабським, Ю.Охримовичем та О.Квасом організував “Стрілецький гурток”, до якого входили виключно студенти. Вони потайки навчалися військової справи [79, с.110], а для популяризації своїх ідей у 1913 р. почали видавати журнал “Відгуки” [78, с.849].

Як зазначалося вище, серед студентської молоді не було єдиного погляду на проблему військового виховання. З цього приводу в кінці 1912 – на початку 1913 рр. на різного роду зборах відбувалися жваві дискусії. Зокрема, ця тема обговорювалася на вечорі, влаштованому II секцією УСС 20 жовтня 1912 р. Об'єктом суперечок вона була на загальних

зборах УСС 15 грудня 1912 р. та 3 квітня 1913 р., а також на II Всеукраїнському студентському з'їзді. Під час дискусій відбувся поділ на прихильників і противників військового навчання серед молоді. Розглядаючи дане питання в контексті проблеми самостійності українських земель, останні вважали, що самостійність – це справа далекого майбутнього, щоб її реалізувати, потрібно в першу чергу вчитися й творити “культурні цінності”, а не займатися військовою підготовкою [26, с.2–3; 43, с.14; 84, с.23, 25]. Однак поступово агітація у “Відгуках”, реферати І.Чмоли, а також, очевидно, і міжнародна ситуація зробили свою справу. На II Всеукраїнському студентському з'їзді більшість присутніх підтримала ідею військової підготовки молоді [36, с.81].

У 1913 р. у процес організаційного становлення військових товариств включилися окремі старші представники української галицької інтелігенції. Зокрема, голова Українського січового союзу К.Трильовський домігся від крайової влади дозволу на заснування товариства “Січові стрільці”. 18 березня 1913 р. відбулися перші загальні збори цієї організації [84, с.36], а в травні 1913 р. до неї увійшов “Стрілецький гурток”. Таким чином, було остаточно сформовано товариство “Січові стрільці І”. Головою товариства став В.Старосольський, а заступником – І.Чмола (К.Трильовський у своїх спогадах указував, що фактично стрільцями керував І.Чмола [55, с.53]). 25 січня 1914 р. відбулися установчі збори товариства “Січові стрільці II”, яке очолив студент правничого факультету Львівського університету Р.Дашкевич [49, с.235; 74, с.161] і в якому, на противагу першому товариству, що об'єднувало студентів, були згуртовані, в основному, робітники [77, с.19; 79, с.111]. Інший студент правничого факультету В.Кучабський спричинився до появи навесні 1913 р. таємного гуртка гімназійної молоді, що мав назву “Мазепинський курс мілітарний” та займався військовим навчанням. В.Кучабським також було написано кілька підручників про військову справу [74, с.161].

Отже, українські студенти Східної Галичини на початку ХХ ст. проявили себе як партійні діячі, а окремі з них навіть належали до керівництва галицьких партій. Працюючи серед селян і робітників представники студентства брали активну участь у страйку 1902 р., боротьбі за реформу виборчого законодавства. Крім того, студентська молодь стояла на чолі руху за військове виховання галицьких українців і відіграла дуже важну роль у появі військових товариств, члени яких проявили себе як під час Першої світової війни, так під час боротьби за українську державність.

Поза увагою автора залишилася суспільно-політична діяльність студентів проросійської орієнтації, оскільки вона заслуговує на окреме дослідження та участь молоді в боротьбі за відкриття у Львові українського університету, що є достатньо висвітлена в історичній літературі.

1. Державний архів Івано-Франківської області, ф.225, оп.1, спр.117.
2. Там само, спр.118.
3. Державний архів Львівської області, ф.26, оп.6, спр.630.
4. Там само, ф.26, оп.12, спр.70.
5. Там само, ф.26, оп.13, спр.171.
6. Там само, спр.198.
7. Там само, ф.27, оп.1, спр.423.
8. Там само, ф.296, оп.1, спр.24.
9. Там само, ф.350, оп.1, спр.2883.
10. Там само, спр.2933.
11. Там само, спр.2939.
12. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп.4, спр.3785.
13. Там само, спр.3791.
14. Там само, спр.3797.
15. Там само, оп.8, спр.565.
16. Там само, ф.309, оп.1, спр.1415.
17. Там само, спр.2674.
18. Там само, спр.2706.
19. Там само, ф.360, оп.1, спр.503.
20. Там само, ф.387, оп.1, спр.1.
21. Там само, спр.2.
22. Там само, спр.57.
23. Там само, ф.400, оп.1, спр.10.
24. Там само, спр.12.
25. Там само, ф.663, оп.2, спр.84.
26. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І.Франка. Відділ стародруків, ф.3660, спр.1.
27. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І.Франка. Відділ стародруків, ф.3660, спр.3.
28. Борьба за русский язык на львовскомъ университѣтѣ // Галичина. – 1901. – 8 (21) ноября.
29. Весь світ в українській справі. Події 12-го квітня 1908 року. – К., 1908.
30. Відповідь молодіжці п. Цегельському // Громадський голос. – 1907. – 18 червня.
31. Втеча Січинського з тюрми (нині рано) // Діло. – 1911. – 10 н. ст. листопада (28 ст. ст. жовтня).
32. Збори академіків // Громадський голос. – 1907. – 11 червня.
33. З життя Секції У.С.С. в Самборі // Шляхи. – 1913. – Ч.8–9.
34. З'їзд академічної молодіжці // Молода Україна. – 1902. – Ч.4.
35. Лозинський М. Битися чи миритися // Молода Україна. – 1901. – Ч.1.
36. Наш з'їзд. Резолюції // Шляхи. – 1913. – Ч.7.
37. Новинки // Діло. – 1905. – 16 (29) листопада.
38. О.М. Суспільно-політичний світогляд сучасного українського студентства // Шляхи. – 1914. – Ч.12–13.
39. По конференції // Воля. – 1906. – 15 лютого.
40. Послідня подія в університеті // Воля. – 1903. – 15 жовтня.
41. Снятинчук. Письмо вѣдь Снятина // Батьківщина. – 1887. – 18 (6) березня.
42. Справа М. Січинського // Діло. – 1911. – 11 н. ст. листопада (29 ст. ст. жовтня).
43. Дописи // Відгуки. – 1913. – Ч.1.
44. Студентський конгрес // Діло. – 1913. – 4 н. ст. липня (21 ст. ст. червня).

45. Т.М. Аграрний страйк // Молода Україна. – 1902. – Ч.4.
46. Товариша не стало – товариш Лев Бачинський відійшов // Громадський голос. – 1930. – 19 квітня.
47. Товариші! Товаришки! // Воля. – 1906. – 15 лютого.
48. 1 Мая // Воля. – 1903. – 15 мая.
49. Дашкевич Р., Ничка Г. Товариство “Повітова Січ” у Львові // Гей там на горі “Січ” іде! – Едмонтон, 1965.
50. До М.П.Драгоманова (29 – 31 серпня 1891 р.) // Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – К., 1986. – Т.49. Листи (1886 – 1894).
51. Донесення дирекції поліції про збори залізничників Львова (10 липня 1906 р.) // Історія Львова в документах і матеріалах. – К., 1986.
52. Заклинський М. Дмитро Вітовський і його діяльність // Альманах Станіславської Землі: Збірник документів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. – Т.ІІ.
53. Залеський О. З мого життя // Альманах Станіславської Землі: Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – Т.ІІ.
54. Замора М. Федір Замора і Мирослав Січинський // Дзвін. – 1995. – №9.
55. Трильовський К. З мого життя // Гей там на горі “Січ” іде! – Едмонтон, 1965.
56. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. – К., 2001.
57. Благий В. Відносини між українським та польським студентством Львова на початку ХХ ст. // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопад 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997.
58. Благий В. Преса москвофільського студентства Галичини початку ХХ ст. // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. п'ятої Всеукр. наук.-теор. конф. 27 – 28 листопада 1998 р. / За ред. М.Романюка. – Львів, 1999.
59. Будзиновський В. Ішли діди на муки. – Львів, 1995.
60. Бурачок Л.В. Осип Назарук: початок політичної діяльності (1904 – 1907) // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія. – 2000. – Вип. III.
61. Великий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887 – 1919). Документальний нарис. – Івано-Франківськ, 1996.
62. В.Т.Теофіл Мельнь // Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” 1916. – Річник ХХХІХ.
63. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріали до історії У.С.Д.П.) // Календар “Вперед”. – Львів, 1920.
64. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Т.222. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991.
65. Довгаль І. Вплив російської революції 1905 р. на розвиток революційного руху в Галичині. – К., 1952.
66. Жерноклев О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899 – 1918). – К., 2000.
67. Жерноклев О. Національна ідея “Молоді України” (1900 – 1903) // Галичина. – 1997. – №1.
68. Жерноклев О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні портрети. – К., 2004.
69. Заклинський М. Дмитро Вітовський. – Нью-Йорк, 1967.
70. Західно-Українська Народна Республіка. 1918 – 1923: історія / Кер. авт. кол. О.Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001.
71. Зінкевич О. Студентські роки Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.

72. Іщенко В.Я. Селянський рух у Східній Галичині (1905 – 1907 рр.) // Український історичний журнал. – 1977. – №1.
73. Ковалюк Р. Національно-патріотичний рух студентської молоді Галичини в 1900 – 1914 рр. // Галичина. – 2002. – №6.
74. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX – XX. – Львів, 2001.
75. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
76. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX століття (1902 – 1914). – Львів, 2002.
77. Мірчук П. Євген Коновалець (У 20-річчя смерті). – Торонто, 1958.
78. Н.М. До історії січово-стрілецького руху // Визвольний шлях. – 1975. – Кн.7–8.
79. Окаринський В. Вплив українського пласту на гезу стрілецького руху // Пам'ять століть. – 2000. – №5.
80. Павко А.І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900 – 1907 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – №5.
81. Подолянко Б. Фантастична втеча Мирослава Січинського // Перевал. – 1993. – №2.
82. Погребеник Ф. Кризь тюрми і табори // Визвольний шлях. – 1997. – Кн.7.
83. Погребеник Ф. Лесь Мартович. Життя і творчість. – К., 1971.
84. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк, 1956.
85. Темницький В. Українські Січові Стрільці. – Відень, 1915.
86. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 – 1890). – К., 2002.
87. Літературно-науковий вісник. Показник змісту. Т.1 – 109 (1898–1932) / Укл. Б.Ясінський. – К. – Нью-Йорк, 2000.
88. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993.

The article is devoting the social-political action of Ukrainian students of Eastern Halychyna at the beginning of XX century. Specifically, the author is analysing a place of student's youth at the activity of political parties of Halychyna, elucidating their role in peasant's movement and struggle for reformation of electoral law.

Key words: *students, Eastern Halychyna, social-political activity, political parties, political struggle.*

УДК 392

ББК 63. 59

О.Я. Баран

ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.)

У статті на базі численних джерел і опублікованих досліджень розкривається проблема освітніх традицій української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Автор показує місце іноземних мов, приватних бібліотек, преси в житті інтелігентної верстви та її внесок у процес здобуття освіти дітьми селян.

Ключові слова: *освітні традиції, сільська інтелігенція, Галичина, духовенство, учителі, фах.*

Інтелігенції завжди належала провідна роль у процесі продукування нових духовних цінностей, вироблення орієнтацій розвитку й культурного поступу суспільства. Однак на сьогодні не припиняються суперечки стосовно того, чи можна говорити про приналежність тієї чи іншої особи до згаданої соціальної верстви на підставі тільки освітнього критерію, ігноруючи при цьому морально-етичну сторону питання. З огляду на всю складність і невичерпність подібних дискусій важливою, на нашу думку, є спроба аналізу освітніх традицій у середовищі української сільської інтелігенції Галичини кінця XIX – 30-х років XX ст.

Слід зазначити, що дана тема не знайшла належного висвітлення в історіографії, оскільки більшість науковців в основному акцентують увагу тільки на участі представників розумової праці в культурно-освітньому житті краю [40; 44]. Виняток становлять дослідження П.Арсенича [32; 33] і В.Качкана [38], присвячені видатним галицьким родинам. Проте брак історіографічної бази проблеми компенсується багатим джерельним матеріалом, представленим, головним чином, епістолярною й мемуарною спадщиною тогочасної сільської еліти.

На наш погляд, щоб простежити освітні традиції вчителства й духовенства кінця XIX ст. – 30-х років XX ст. (а саме ці дві професійні групи склали тоді основу інтелігенції на селі), насамперед потрібно визначити роль книги, преси, іноземних мов у їхньому житті, а також з'ясувати ставлення до проблеми освіти власних дітей і сільської молоді.

Перебуваючи в провінції, представники освіченої верстви мали досить обмежені можливості щодо вдосконалення своїх фахових вмінь і набуття нових навичок. Часто вони проживали на значній віддалі від найближчого міста, а відтак від бібліотеки, театру, товариських клубів, різноманітних культурних установ. Незважаючи на подібні несприятливі умови, окремі сільські інтелігенти відзначались енциклопедичними знаннями. Показовою в цьому плані є постать пароха с.Мшанець Старосамбірського повіту на Львівщині М.Зубрицького (1856–1919), наукова спадщина якого налічує щонайменше 325 публікацій історичного й етнографічного характеру [36, с.172]. Свої численні статті й розвідки дослідник друкував у “Записках Наукового товариства ім. Шевченка”, “Матеріалах до українсько-руської етнології”, часописах “Батьківщина”, “Діло”, “Життя і слово”, “Зоря”, “Свобода” тощо [36].

Не менш плідною була діяльність і інших представників даного соціального прошарку. Багатьом із них доводилось жертвувати своїми інтересами й творчими амбіціями заради громадських обов'язків. До когорти таких “безіменних плугатарів” на освітній ниві належала й перша жінка-поетеса Галичини Юлія Шнайдер (1860–1947), більше відома широкому загалу як Уляна Кравченко. Вона неодноразово висловлювала жаль із приводу того, що обставини провінційного життя завадили розвитку її

літературного таланту на повну силу [5, арк. 6 зв; 14, арк.5]. Однак протягом чотирьох десятиліть поетеса залишалась пращовати сільською учителькою, бо, як згадувала пізніше, “освідомлення люду, прибільшення інтелігенції здавалося мені важніше чим творення пісні для пісні – штуки для штуки” [15, арк.18–18 зв].

Доказом доволі високого рівня освіченості тогочасної інтелектуальної еліти краю було знання нею іноземних мов. Так, священник Володимир Герасимович (1870–1940) із с.Терпилівка на Тернопільщині володів десятьма мовами [46, с.4]. Він здійснював переклади художніх творів російських, польських, французьких і німецьких авторів [10, арк.1 зв]. Батько видатного поета Б.Лепкого, письменник Сильвестр Лепкий (псевдонім Марко Мурава), читав в оригіналі п’єси В.Шекспіра [39, с.2]. У професорів Коломийської гімназії Насальських навіть книги в домашній бібліотеці розміщувались за мовним критерієм. В окремих шафах стояла українська, польська, німецька, латинська й грецька література [19, арк.37].

Думку про те, що поглиблене вивчення іноземних мов було типовим для інтелігентних сімей, підтверджують і польові дослідження. Зокрема, як згадує Ольга Мандзюк, донька вчителя Й.Яворського, один день на тиждень (зазвичай у четвер) усі члени сім’ї розмовляли виключно німецькою мовою [23].

Неабияка увага в освічених колах відводилась також читанню книг, періодичних видань і взагалі – справі популяризації друкованого слова як такого. Тут, перш за все, слід відзначити особливу роль служителів культу. Адже, за твердженням діаспорного історика І.-П.Химки, саме священники, ставлячи перед собою завдання піднести культурний рівень на провінції, розкрили селянам значення газет [43, с.96]. Це можна проілюструвати на прикладі господарської преси. У 1899 р. 458 передплатників часопису “Господар” представляли сільське духовенство, 172 – читальні “Просвіти”, 72 – читальні, які не подали назви для звіту, 4 – читальні ім. М.Качковського, 5 – власників великих посіlostей, 3 – громадські уряди тощо [37, с.88]. Якщо зіставити наведені дані із загальною кількістю кліру (близько 2 тис. осіб), то одержимо ¼ усього духовенства. На перший погляд, ця кількість є незначною, але вона набагато перевищує кількість передплатників серед інших груп інтелігенції.

Крім періодичних видань, особливою популярністю в священнослужителів користувались праці церковного змісту, історичні твори, господарські поради й нотні збірники. Син пароха с.Студінка на Станіславщині О.Гусак згадує, що в бібліотеці його батька переважали книги видавництва “Червона Калина”, присвячені історії визвольних змагань українського народу [22]. Окремі душпастирі стежили за новими книжковими надходженнями за допомогою каталогів видань [2, арк.13]. Вони, як пра-

вило, займались справою постачання книг для читальняних і парафіяльних бібліотек [3, арк.23, 25, 32].

Великими приватними книгозбірнями, в яких зберігалися твори класиків вітчизняної й зарубіжної літератури, володіли і окремі учительські родини [27, с.156; 19, арк.76]. Особливо численними в них були колекції книг польських авторів, які, до певної міри, відбивали програму вивчення літератури в учительських семінаріях.

Світогляд сільської інтелігенції збагачувався не тільки через вплив друкованого слова, але й за рахунок закордонних поїздок. І хоча представники освіченого прошарку (на відміну від селянства) досить упереджено ставились до мандрівок за межі краю [29, с.65–66; 31, с.141], однак були й такі, що наважувались поїхати за кордон або ж вислати туди своїх дітей. Батько активного церковного й громадського діяча о. С.Венгрина навіть продав одну чи дві корови, щоб відправити дочку у туристичну подорож до Швейцарії [25, с.6]. Приклад священниці сім’ї, яка щороку відвідувала країни Європи, зустрічаємо і в автобіографічній повісті відомої поетеси, письменниці й педагога О.Дучимінської “Весняні дні” [47, с.159].

Вагомий вплив на атмосферу в інтелігентних колах чинило молоде покоління гімназистів і студентів. Ця генерація майбутніх провідників народу приносила в доволі консервативні галицькі родини модерні ідеї, ставала ретранслятором західних культурних впливів. Місцем, де успішно поєднувалося “старе” й “нове”, зазвичай були священничі оселі. Як писав український філософ М.Шлемкевич, “там під крилатими липами чи в затінених садах за високими живоплотами читалися нові книжки, дискутувалися модні тоді у нас твори Ібсена, Ніцше, Сореля. В тих товариствах плекалася стара галицька і буковинська пісня Вербицького, Матюка, Воробкевича. Для них, для тих товариств, поставали нові пісні Остапа Нижанківського і Дениса Січинського” [45, с.54]. Не менш важливу роль у процесі духовного зростання галицького інтелігента й розширення його світогляду відігравали зв’язки з наддніпрянською культурно-мистецькою елітою в особі Б.Грінченка, М.Коцюбинського, Г.Хоткевича та ін.

Інтелігентні сім’ї становили постійне джерело поповнення освіченої верстви. На вибір професії впливали як матеріальні, так і психологічні чинники: особисті вподобання, традиції роду, суспільні настрої. Наприклад, мрією кожної галицької родини кінця XIX ст. було послати сина в гімназію, щоб той невдовзі став державним урядовцем або (після закінчення теологічних студій) священником.

Порівняно “дешева” педагогічна освіта в основному залишалась привілеєм вчительських родин. Вихідці зі священничих кіл рідко поповнювали ряди освітян. Це частково можна пояснити силою традиції, яка бере свій початок із 60-х – 70-х рр. XIX ст., коли вчителі мали доволі

низький рівень знань і не користувались особливою повагою в населення. Доказом панування подібних переконань була ситуація, що склалась із сином пароха с.Шляхтинці на Тернопільщині О.Барвінським. Дізнавшись, що він вибрав педагогічний фах, місцеві селяни зробили висновок: “Що то такого, що всі сини нашого єгомостя пішли на ксьондзів, а тільки молодший має бути професором, певно зле вчився!” [24, с.125].

Сини священників здобували здебільшого теологічну, юридичну чи медичну освіту. Остання вважалась доступною тільки членам заможних родин, оскільки разом із практикою займала 8 років і вимагала значних капіталовкладень. Натомість юридичний факультет належав до економічно вигідних, оскільки його слухачі могли навчатись удома, а в університеті тільки здавати іспити. Такий шлях, зокрема, обрав син бідного пароха с.Красів поблизу Львова С.Шухевич. Він хотів стати медиком або інженером, але важке фінансове становище батька змусило його вивчати право [31, с.161–162].

Студенти духовної семінарії одержували повне матеріальне забезпечення, що часто теж відіграло суттєву роль у виборі професії. Як писав один із сучасників, “при теологічних студіях був студент наче дома. Був між самими своїми людьми і не потребував чужих мов ані дбати про їду і мешкання, та їхати в чужі міста, перебувати в чужому середвищі” [13, арк.208–208 зв]. Не слід ігнорувати й той факт, що в сім’ях духовенства міцно зберігались традиції наступності поколінь. Родичі також не рідко чинили тиск на тих, хто не бажав іти добре проторованою дорогою своїх дідів і прадідів [41, с.311].

Стосовно освіти дівчат, то тут найкраще спостерігається відмінність між поглядами членів учительських і священничих родин. Так, якщо доньки вчителів часто наслідували батьків і обирали педагогічний фах, то дівчатам зі священничих сімей відводилась, головним чином, роль дбайливих господинь і берегинь домашнього вогнища. Для пересічного душпастиря кінця XIX – початку XX ст. вигідне заміжжя доньки було важливішою справою, ніж її освіта. Проте траплялись і винятки, як-от Амброзій К... шельницький, який допоміг своїй дочці Соломії стати співачкою світового масштабу [34, с.86].

Проблему жіночої освіти порушив у своїх спогадах о. О.Пристаї. Він, показуючи конфлікт між о. Бачинським і донькою Ольгою з приводу її планів на майбутнє, писав: “Цього-ж ніяк не могли зрозуміти старі москвофільські панотці, що дочка священника хоче бути – на сором і ганьбу цілому священству – народньою учителькою... Це виглядало, ніби старий о. Бачинський не мав змоги удержати своєї дитини й мусів її заставити, щоби вчителюванням заробляла собі на прожиток” [30, с.84].

Аналогічний випадок змальовано в оповіданні Н.Кобринської “Дух часу”. Головна героїня твору, дружина священника пані Шумінська, боля-

че сприймає весілля доньки з вихідцем із селянської сім’ї (хоча той і закінчив духовну семінарію). Не схвалює вона і вчинок свого сина, який замість душпастирської праці обрав юриспруденцію. Однак найважчого удару завдало їй бажання онуки стати вчителькою, “аби мати свій власний хліб” [48, с.32].

Варто зауважити, що з часом ставлення до жіночої освіти зазнало змін і праця вчительки розцінювалась уже не тільки як єдиний доступний для жіноцтва спосіб заробітку, але і як самопожертва в справі служіння народові.

Щоб дати молодому поколінню можливість здобути освіту, багатьом учителям доводилось жити дуже ощадно [35, с.154]. Хоча в матеріальному плані духовенство було на значно вищому щаблі, ніж інші представники сільської інтелігенції, однак навчання дітей теж поглинало велику частку його прибутків. Траплялось, що одночасно в гімназії чи в університеті перебувало 4–5, а то й більше дітей, що об’єктивно спричиняло значні грошові витрати. Тому брак коштів на утримання учнів зазвичай виступав одним з основних мотивів у разі зміни однієї парохії на другу. Це стає очевидним під час аналізу листів кліру до митрополита А.Шептицького та інших впливових осіб того часу. У них, поряд із фінансовою скрутою, незадовільними житловими умовами, потреба відправляти дітей на навчання називається як головна підстава для перенесення на більш вигідне місце праці [1, арк.31; 6, арк.31; 7, арк.7, 159].

Наприклад, о. О.Лелет у клопотанні до митрополита про свого зятя, завідателя парохії Дубківці Скалатського деканату, писав: “Двоє дітей конечно потребують науки. Училися минушого року приватно у мене, але в кінці влади шкільні заборонили приватну науку, мусять учитися в школі, що тепер коштує великі суми, а все то тим гірше, що всі доходи ідуть на оплату чиншу і податків...” [7, арк.159]. Священик с.Володимирці на Львівщині В.Левицький своє бажання перенестись ближче до м.Стрий пояснював тим, що навчає чотирьох дітей у гімназії. З цієї причини він змушений систематично довозити в місто харчі, долаючи щотижня відстань у 42 км [6, арк.31].

Парох с.Стриганці на Станіславівщині С.Левицький в одному з листів до відомого громадсько-політичного діяча того часу О.Барвінського прохав допомогти влаштувати доньку в гімназії на безкоштовній основі або за малу оплату. Він так описував своє становище: “Як Вам відомо, у мене шестеро дітей, з котрих троє треба уже до школи посилати та на жаль при теперішніх лихих роках в господарстві приходиться священникам діти держати дома, та заправляти до пашення стад... Така доля і мені припадає – троє дітей не в силі я давати до школи” [8, арк.24–24 зв].

Попри те, що навчання власних дітей вимагало значних фінансових витрат, велику увагу відводила галицька інтелігенція й проблемі попов-

нення освіченої верстви за рахунок вихідців із села. Часто здібні діти з незаможних сімей навчались за рахунок учителів [14, арк.5; 16, арк.68; 17 арк.2; 18 арк.6]. Окремі священики власними коштами забезпечували бурси для сільських дітей. Наприклад, парох с.Балинци Коломийського повіту Т.Войнаровський протягом 12 років утримував у м. Коломия бурсу для 40 хлопців [26, с.40]. Він придбав приміщення для цього закладу й регулярно постачав харчі, які одержував від селян за виконання душпастирських функцій [26, с.39–40].

Крім матеріальної підтримки, велику роль відігравала діяльність, спрямована на ретельне навчання кадрів для середніх шкіл. Учитель Василь Равлюк (1872–1955) тільки за один 1903/1904 навчальний рік підготував до іспитів 19 дітей [11, арк.8 зв]. Чимало дівчат вивела в ряди освітян і Євгенія Бохенська (1867 – 1944) [16, арк.68; 17, арк.2; 18, арк.6]. Серед духовенства особливо відзначився в цьому плані вже згадуваний В.Герасимович. Він особисто займався справою вступу сільських дітей до гімназії й семінарії, даючи безкоштовні лекції з латинської, німецької, польської мов, математики, історії й літератури [20, арк.4]. Завдяки старанням пароха діти його односельчан закінчували вищі школи за кордоном [21, арк.1].

Представники сільської еліти неодноразово клопотали стосовно талановитих дітей, використовуючи при цьому не тільки приватні зв'язки й знайомства [9, арк.30; 12, арк.1–2], але й пресу. Так, один із випусків часопису “Жіноча доля” помістив допис учительки, в якому вона просила читачів допомогти своїй талановитій учениці здобути подальшу освіту [42, с.11].

Характерно, що якщо вчителі в основному зверталися з подібними петиціями до своїх колишніх педагогів (професорів семінарії) чи товаришів по праці, то священики надавали перевагу написанню листів безпосередньо до митрополита. Зокрема, о.Тома Дуткевич, відомий у Галичині як засновник товариства “Сільський Господар”, прохав А.Шептицького матеріально підтримати студента Краківської академії мистецтв Миколу Шаха, а також посприяти в справі призначення йому стипендії [4, арк.47].

Отже, у середовищі сільської інтелігенції Галичини поколіннями плекались освітні традиції. Незважаючи на складні, а подекуди й дуже скрутні матеріальні умови представники даного прошарку намагалися дати своїм дітям якщо не вищу, то принаймні середню освіту. Не обминали вони увагою й талановиту сільську молодь, сприяючи в такий спосіб творенню нових кадрів інтелігенції “з-під сільської стріхи” й долучаючись до процесів побудови розвинутого галицького соціуму.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУ у Львові), ф.201, оп.3, спр.70.
2. ЦДАУ у Львові, ф.348, оп.1, спр.272.
3. ЦДАУ у Львові, ф.348, оп.1, спр.448.

4. ЦДАУ у Львові, ф.358 чт, оп.2, спр.51.
5. ЦДАУ у Львові, ф.362, оп.1, спр.321.
6. ЦДАУ у Львові, ф.408, оп.1, спр.107.
7. ЦДАУ у Львові, ф.408, оп.1, спр.689.
8. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ НАН України), відділ рукописів, ф.11, спр.1644, п. 109.
9. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.11, спр.3632, п.205.
10. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.34, спр.130, п.6.
11. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.48, спр.7-з, п.2.
12. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.48, спр.8-є, п.2.
13. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.48, спр.15, п.4.
14. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.48, спр.36-л, п.8.
15. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.48, спр.67, п.12.
16. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.48, спр.69-а, п.12.
17. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.48, спр.140-а, п.22.
18. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.48, спр.143-г, п.22.
19. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.175, спр.32, п.1.
20. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.240, спр.4, п.1.
21. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.240, спр.5, п.1.
22. Свідчення Гусака Олега Миколайовича, 1931 р. н.; місце народження: м.Збараж (Тернопільська обл.); освіта: вища (медик); пенсіонер; проживає за адресою: м.Івано-Франківськ, вул. О.Довженка 18/83, корп.1. Записано 24 жовтня 2004 р.
23. Свідчення Мандзюк Ольги Йосипівни, 1928 р. н.; місце народження: м.Радомсько (Польща); освіта: вища (педагог); пенсіонерка; проживає за адресою: смт. Солотвино Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл., вул. В.Чорновола, 27. Записано 21.09.2004 р.
24. Барвінський О.Спомини з мого життя / Упоряд. А.Шацька, О.Федорук; ред. Л.Винар, І.Гирич. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
25. Венгринович С. Моя рідня: Спогади. – Мельбурн, 1992. – 113 с.
26. Войнаровський Т. Спогади з мого життя // Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1961. – С.11–75.
27. Кравченко У. Спогади учительки. – Коломия: Накладом “Загальної книгозбірні”, 1936. – 316 с.
28. Наша Уляна Кравченко: спогади сучасників. – Львів: Логос, 1997. – 80 с.
29. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – Ч.II (1890 – 1897). – Львів, 1935. – 122 с.
30. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного. – Т.ІІ. – Львів–Нью-Йорк, 1935. – 249 с.
31. Шухевич С. Моє життя: Спогади. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – 619 с.
32. Арсенич П. Родина Заклинських. – Івано-Франківськ, 1995. – 56 с.
33. Арсенич П. Родина Озаркевичів. – Коломия: Вік, 1995. – 64 с.
34. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884 – 1939. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
35. Гулюк Ю. Жаб'є (історичні розповіді від часу залюднення цього краю до 1939 року). – Верховина: Гуцульщина, 2004. – 176 с.
36. Дем'ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т.СХХХІІІ. – С.172–196.
37. Духовенство – а “Господарь” // Прапорь. – 1900. – Ч.3. – С.86–93.

38. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє: Галицькі просвітницькі діячі, письменники, вчені – вихідці із священницьких родин. – Чернівці: Прут, 1994. – 198 с.
39. Лепкий Б. “Діло” і – я // Діло. – 1930. – Ч.9. – С.2–3.
40. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.
41. Соловей Л. Остап Нижанківський і Бойківщина (сторінки життя і творчості композитора) // Бойківщина: Науковий збірник. – Дрогобич, 2002. – Т.1. – С.309–313.
42. Учителька. Читайте й радьте // Жіноча Доля. – 1930. – Ч.45. – С.11.
43. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772 – 1918) // Ковчег. – 1993. – Ч.1. – С.73–107.
44. Чоповський В. Духовний поступ нації: Культурно-мистецька діяльність української інтелігенції Західної України у 20 – 30-ті рр ХХ століття. – Львів, 1993. – 49 с.
45. Шлемкевич М. Галичанство. – Львів: “За вільну Україну”, 1997. – 104 с.
46. Володимир Герасимович (1870–1940): Бібліографічний покажчик. – Тернопіль: Лілея, 1995. – 21 с.
47. Дучимінська О. Весняні дні // Дучимінська О. Сумний Христос. – Львів: Каменяр, 1992. – С.152–218.
48. Кобринська Н. Дух часу: Оповідання, повість. – Львів: Каменяр, 1990. – 352 с.

The educational traditions of Ukrainian rural intelligentsia of Halychyna (end of XIX ct. – 30-s years of XX ct.) are investigated on the basis of numerous accessible sources and the researches published earlier. The author shows the place of foreign languages, private libraries, newspapers in the life of intelligentsia and the contribution of intelligentsia into the process of getting the education by rural children.

Key words: *educational traditions, rural intelligentsia, Halychyna, priests, teachers, profession.*

УДК 39(477.85/.87)“19”

ББК 63.5

П.Л. Костючок

РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ТОВАРИСТВ ТА ШКІЛЬНИЦТВА НА ГУЦУЛЬЩИНІ ПОЧАТКУ ХХ ст. У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті доведено, що на процес національної самоідентифікації великий вплив має етнокультурна та освітня сфера. Такі культурно-освітні товариства, як “Просвіта”, “Руська Бесіда”, “Українське Педагогічне Товариство”, і становлення українського шкільництва безпосередньо впливали на формування української національної ідентичності в гуцульському етнографічному регіоні. Їхня практична діяльність сприяла національній консолідації.

Ключові слова: *гуцульський етнографічний регіон, національна ідентичність, етнічна культура, національна освіта, національна самоідентифікація, культурно-освітні товариства.*

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку проблема національної ідентичності привертає до себе велику увагу вітчизняних і зарубіжних учених. Ця проблема є досить актуальною, оскільки дає змогу за сукупністю кількох характерних особливостей свідвіднести ту чи іншу окремо взяту особистість, групу, спільноту з тією чи іншою нацією.

Становлення національної ідентичності є доволі складним процесом, який у тієї чи іншої нації має свої особливості. У становленні української національної ідентичності вагоме місце займали й займають культура, мова, релігія, усвідомлення спільності походження й території проживання, етнопсихологічні чинники (національна свідомість, національне сприйняття, історична пам'ять). У даному процесі особливо важливу роль відіграли українські культурно-просвітні товариства, освітні заклади, які своєю практичною діяльністю безпосередньо впливали на національну самоідентифікацію населення. У цьому контексті надзвичайно важливим та актуальним є дослідження ролі й місця українських товариств (“Просвіта”, “Руська бесіда”, “Січ”, “Українське педагогічне товариство”), закладів національної освіти в історико-етнографічних масивах на порубіжжі української етнічної території. Тому дана публікація присвячується розгляду практичної діяльності вказаних товариств і навчальних закладів та їх впливу на процеси національного самовіднесення в гуцулів.

Загалом в історико-етнологічній літературі дана проблема частково піднімалась у дослідженнях вітчизняних учених П.Арсенича [8; 9; 10], В.Грабовецького [14], М.Гуйванюка [15], О.Добржанського [17], М.Ломацького [21], І.Новосівського [24], Б.Савчука [11; 29], П.Сіреджука [30]. Зокрема, В.Грабовецький проаналізував формування й становлення національної мережі освітніх закладів, культурно-освітніх товариств і господарських кооперативів на Гуцульщині [14]. Проблеми відкриття й функціонування українських шкіл на Гуцульщині на початку ХХ ст. дослідив М.Ломацький [21]. Боротьбу народовців за товариства, школи й просвіту в контексті національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. висвітлив І.Новосівський [24, с.62–99]. Окремої уваги заслуговують праці Б.Савчука, в яких проаналізовано роль культурно-просвітницького руху [29]. Спільно з Г.Білавич ученим висвітлено діяльність товариства “Рідна школа” [11]. Також особливе місце посідає дослідження М.Гуйванюк, у якому розкрито суть, роль і значення січового руху на Буковині й Галичині на початку ХХ ст. [15]. Культурно-освітня проблематика також підіймалася в публікаціях П.Арсенича та П.Сіреджука. Так, П.Арсенич висвітлив діяльність провідника січового руху К.Трильовського, товариства “Січ” [8; 9], проаналізував просвітянський рух на Гуцульщині [10]. Організаційну та практичну діяльність “Просвіти” проаналізував П.Сіреджук. Дослідник показав національну спрямованість повсякденної роботи товариства, її членів засобами культурно-мистецьких заходів, пропаган-

дою української літератури й преси, політичного усвідомлення [30, с.23–24]. Побіжно проблеми становлення національної освітньої мережі на Гуцульщині підіймались у роботах С.Папа, Р.Скульського, Б.Ступарика, Г.Іванюк, М.Ткач, Б.Максим'юк, В.Курищук, Н.Калініченко, О.Каськів, Н.Черкач [18; 19; 26; 31].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Гуцульщина була аграрною територією порубіжжя українсько-єтномасиву. У цей час під впливом соціальних рухів і різких економічних змін відбувається модернізація світогляду, який починає поступово позбавлятися архетипних нашарувань. Соціальна боротьба, національно-культурні вимоги та капіталізація економічних відносин у кінці XIX – на початку XX ст. спричинили різкі зміни в етнопсихологічній площині. Під їх впливом змінився ракурс світобачення та сприйняття навколишньої дійсності, які поступово протягом першої третини XX ст. поглиблювалися та видозмінювалися.

Особливо зміни позначилися на місцевому населенні. У процесі національного самоусвідомлення гуцулів істотне значення відіграли етнізаційні та політизаційні чинники, які, впливаючи один на одного, практично вплинули на утвердження української етносамоідентифікації. У контексті цього основними механізмами, які сприяли підсиленню національної ідентичності, були освіта, література, преса, товариства та їх практична діяльність.

Звісно, протікання процесів етнізації та політизації було неоднаковим у трьох частинах історико-єтнографічного масиву. Закарпатська Гуцульщина порівняно з Буковинською та Галицькою частинами відзначалася доволі низьким рівнем етнізації й політизації.

Етнізація та етнокультурні процеси сприяли зміцненню відчуття спільності та кровної єдності гуцульської етнографічної групи з українською нацією. Спочатку етнізація ґрунтувалася виключно на культурних основах, тобто збереження, відтворення та передача духовних і матеріальних цінностей від одного покоління до іншого. Головним засобом етнізації виступала родина як носій збереження етнокультурної традиційності. Але з політизацією українства головною платформою етнізації та самоідентифікації гуцулів були сприйняття національної ідеї та самоусвідомлення свого “Я” на етнічній основі.

До кінця XIX ст. гуцульське населення самоідентифікувало себе з “русинами”, “руснаками”, “руськими” [16, с.258]. Один з авторів просвітянського “Календаря” писав, що “самі гуцули називали себе: “креснески”, “руснаки”, “руської віри” [25, с.36]. У свою чергу, ідентифікуючи гуцулів, український суспільно-політичний діяч К.Трильовський писав, що вони “є розуміть ся Русинами” [22]. З цього приводу австрійський учений Р.Ф.Кайндль зауважив, що “руснак” – це назва істинно народна для означення всіх українців..., руснаками називають себе гуцули, а також

українці в Угорщині, в тому числі – бойки, мабуть, також лемки” [35, с.241]. Однак із початку XX ст. саме під впливом активної національно-просвітницької роботи української інтелігенції на Гуцульщині, основою якої було створення мережі українських шкіл і товариств, гуцульське населення почало усвідомлювати своє національне “Я”. Наслідком цього стало співвіднесення себе як частини великого українського народу. З розвитком консолідаційних тенденцій на тлі активності українського руху частина гуцульського населення ідентифікувала себе з українцями.

У кінці XIX – на початку XX ст. основним пріоритетом національного відродження на Гуцульщині, як і в Галичині, Буковині й Наддніпрянщині, стало виборювання національно-культурних прав через домагання національної школи й товариств.

Значні досягнення гуцульське населення здобуло в культурно-освітній сфері. Воно домоглося відкриття навчальних закладів, культурно-просвітніх і господарських товариств, які виконували функції національних консолідаційних центрів. Важливе значення відіграло вчительство, яке М.Ломацький назвав “безіменними плугатарями”. Вони несли “світло правди і знання в темні закутини гір”, “це вони будили Гуцульщину з вікового сну” [21, с.9].

Важливе значення для розвитку українських культурно-освітніх товариств відіграло відкриття освітніх закладів. Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. на Гуцульщині діяло 12 шкіл [14, с.121]. Модернізаційні зміни також сприяли переосмисленню значення освіти. Один з дописувачів газети “Діло” зауважив, що “наш нарід пре ся всюди до просвіти і змагає розірвати ті неприродні пута, які накладають на него насильно в школі ляцькі гнобителі” [28]. Відкриття шкіл на Гуцульщині стало пріоритетною справою в освітній сфері.

Боротьба за національну школу в руслі суспільно-політичного й культурно-просвітнього руху спонукала місцеве населення до значного поступу щодо усвідомлення ролі освіти, а також показала якісний ріст суспільної свідомості й динамічний перехід у зміні особистісних та групових установок.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. за домаганнями гуцульських громад було відкрито освітні заклади або їхні філіали в більшості сіл Гуцульщини, а до Першої світової війни в усіх населених пунктах її буковинської та галицької частин. Якщо в 90-х рр. XIX ст. на галицькій і буковинській Гуцульщині функціонував 51 навчальний заклад, то на поч. XX ст. – 83, а до Першої світової війни – 131. Більшість шкіл були одно- або двокласними (75,9%) [32, с.133–167, 178–191; 35, с.46–54, 71, 75, 77, 88–94; 36, с.577–578, 607, 624–625; 37, с.775–777, 815–816, 826–827]. Початкові школи Галицької й Буковинської Гуцульщини були українськими, середнє шкільництво перебувало в руках поляків, німців і євреїв.

Важливим етапом у національному усвідомленні було домагання до ступу до середнього шкільництва. З цією метою в 1908 р. у Вижниці було відкрито першу на Гуцульщині українську гімназію, навчання в якій проводилось українською та німецькою мовами [12].

Боротьба за національну освіту продовжилася через запровадження в середніх школах класів з українською мовою викладання. За дорученням гуцульських осередків і батьків дітей повітові громадські ради українських товариств, переважно “Рідної школи”, зверталися до Крайової шкільної ради з поданням про заведення класів “з руською викладовою мовою”. За підтримки знаних політичних діячів, зокрема О.Барвінського, М.Василька, К.Трильовського, клопотання громад переправлялися до повітових шкільних рад, де розглядалися на засіданнях [7, арк.1]. За домаганнями гуцульських громад протягом 1906–1913 рр. були відкриті паралельні класи з українською та польською мовами викладання (“паралельки”) у Кутах, Косові та Пістині [7, арк.4].

Становище національної освіти на Закарпатській Гуцульщині було вкрай важким. Газета “Діло” писала, що “просвітний стан наших братів за горами, ще гірший, ніж їх економічна біда” [27]. Церковні (парафіяльні) школи, будучи на власному утриманні громад, не витримували конкуренції з державними угорськими закладами освіти. На початок ХХ ст. на Закарпатській Гуцульщині були закриті майже всі церковні школи, на місці яких одразу постали державні. Освіта в підгурській частині Гуцульщини була малодоступною пересічній особі шкільного віку, тому угорський уряд всілякими засобами намагався відтягти українських дітей від церковної школи й спонукати їх відвідувати державну, надаючи їм навчальні книги, а подекуди й одяг, “аби діти змадяризувалися, та виреклися свого” [26, с.601]. Мадяризація спонукала власті проводити лінію ущемлення прав національної мови та її вивчення в освітніх закладах. У 1898 р. у державних школах було заборонено навчання “руської” (української) мови, а в 1914 р. її вивчення в церковних школах зводилося до обмеження в трьох класах [26, с.601, 604]. На початок ХХ ст. єдиною освітньою установою на Закарпатській Гуцульщині була школа в Рахові [6, арк.1].

Таким чином, у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. боротьба за національну школу сприяла підняттю національної свідомості та посиленню національної орієнтації населення етнографічного району, подоланню його неграмотності й неписьменності, зростанню його загального освітнього рівня. Українські школи стали твердинями національного виховання підростаючого покоління, яке активно проявило себе в міжвоєнний період. Значну роль у піднесенні освіти на Гуцульщині відіграла місцева інтелігенція як провідна верства націотворення. Особливе місце в процесі етнізації гуцульського населення займало вчительство. Поряд із націо-

нально свідомими провідниками гуцульських громад учителі в культурно-освітній сфері вели боротьбу за відкриття українських шкіл.

Поряд із створенням освітньої мережі йшов процес заснування культурно-освітніх товариств та втягнення в їх орбіту гуцульського населення. Організатором товариств стала місцева інтелігенція [16, с.66]. Поява товариств сприяла формуванню громадянського суспільства загалом та національно-політичній консолідації українців Гуцульщини: етнокультурній та соціополітичній мобілізації, включенню в політичне життя. Газета “Буковина” писала, що із заснуванням товариств “розбуджується також і свідомість національна і політична у Гуцулів” [20]. Слід зауважити, що в більшості гуцульських громад створення товариств відбувалося заходами “сторонніх одиниць”: призначених вчителів і священників, які не були вихідцями з гуцульського історико-етнографічного масиву.

Загалом на території Гуцульщини великим впливом користувалися культурно-освітні товариства, які безпосередньо впливали на формування національної свідомості гуцулів шляхом залучення їх до своїх просвітницьких заходів. На Галицькій Гуцульщині значний вплив мало товариство “Просвіта”. За прикладом “Просвіти” на Буковинській Гуцульщині культурно-просвітню роботу вело товариство “Руська бесіда”. У селах безпосередньо за ініціативи місцевої провідної верстви (національно свідомого священства і вчительства), яка користувалася беззаперечним авторитетом та істотно впливала на перебіг громадського життя, були засновані просвітнянські читальні. На початок ХХ ст. на Галицькій і Буковинській Гуцульщині було створено 23 читальні “Просвіти” й “Руської бесіди”, до Першої світової війни – ще 35. Але не всі новостворені товариства відзначалися дієвістю, оскільки були засновані за посередництвом вихідців із сусідніх громад або немісцевих жителів, які не могли цілком контролювати їх діяльність. На 1912 р. на Галицькій Гуцульщині нараховувалося 54 читальні, з яких 17 розвивалися дуже добре, 33 слабо, а 4 – занепали [10, с.21; 14, с.107–108].

Читальні сприяли закладенню бібліотек, при них діяли аматорські мистецькі, музичні й спортивно-руханкові гуртки. Інтелігенція заохочувала населення до освіти, купувала за власні гроші українські книги, передплачувала для громади українськомовні часописи, місячники, газети. Це сприяло розширенню кола зацікавленості населенням краю місцевими громадськими й загальнонаціональними справами. За ініціативи просвітян у 1913 р. в окремих селах Галицької Гуцульщини було організовано курси народного університету.

Український учений П.Сіреджук, дослідивши культурно-просвітню діяльність “Просвіти” в с.Космач, зазначив, що на своїх сходинах просвітяни вчилися писати й читати. Читали в основному українські часописи “Діло”, “Дзвінок”, “Свобода”, “Народне богатство”, “Народний го-

лос” і літературу, яка надходила зі Львова. Найбільш популярною серед читачів була “Історія України-Руси” М.Грушевського [30, с.23–24]. Дане видання користувалось особливою популярністю в усіх гуцульських читальнях [3, арк.4; 4, арк. 4; 5, арк.13]. Серед інших українських часописів, які надходили до гуцульських читалень, слід відзначити такі, як “Зоря”, “Нива”, “Господар” [5, арк.13, 15].

Велика увага в просвіті гуцулів надавалась вивченню творчої спадщини видатних українців: Т.Шевченка, І.Франка, М.Шашкевича, Ю.Федьковича [4, арк.4]. Також у читальнях були започатковані просвітянські свята, присвячені видатним українцям. У 1912 р. були проведені Шашкевичевські вечорниці, а 1913 р. – Шевченківські свята.

Підняття національної свідомості сприяв січовий рух, який на Гуцульщині набув значного поширення. Ідеологом структурної організації та національно-культурної діяльності “Січей” був радикал К.Трильовський, який, на думку одного з дописувачів газети “Голос Покуття”, був “першим народним пробудителем Гуцульщини” [34]. Активними учасниками руху в гуцульському історико-етнографічному районі були Ю.Соломійчук-Юзенчук, К.Обух, о.І.Попель.

Лідер січовиків К.Трильовський згадував, що “селянство найбільше притягувало до “Січі” її “зовнішня декоративна сторона”: стрічки, топірці, восьмикутні зорі. Окрім того, воно близько сприйняло й прагнуло наслідувати козацьку традицію”. У “Січах” проводилася велика просвітня праця. Тут “гуцул учився національної свідомості й дисциплінованості, заправлявся до військового ладу й самоуправи” [13, с.32]. Пробудження національної свідомості відбувалося через вивчення славного минулого українців – історії козацтва. Офіційно діючи як пожежно-спортивна організація, у середині жовтня 1911 р. у Коломиї був проведений січовий пожежно-гімнастичний курс [2, арк.16]. “Січі” активно брали участь у суспільно-політичному житті й підтримували вимоги стосовно загального виборчого права, українського університету у Львові та української освіти. За словами М.Ломачького, вони “стали предвісниками новітнього Українського війська – УСС” [21, с.279]. На 1904 – 1905 рр. на Гуцульщині нараховувалось 45 осередків, а до Першої світової війни діяло 26. У суспільному житті “Січі” вели активну боротьбу з корчмами [13, с.37–38]. Зокрема, за ініціативи К.Трильовського було започатковано антиалкогольну акцію й закуплено книги на дану тему [2, арк.10]. Місцеві осередки “Січі” організували відзначення 50-річчя смерті Т.Шевченка. З цієї метою лідер січового руху для пожвавлення роботи осередків закликав провести закупівлю книг Т.Шевченка [2, арк.12].

Національна робота січовиків стурбувала місцеві органи влади, які репрезентували поляки. Вони спробували ліквідувати товариство “Січ”, тим самим обмеживши його вплив на населення. На травень 1904 р. було

припинено діяльність 16 осередків [1, арк.44]. Звернення січовиків та інтерпеляція депутата В.Яворського не зупинили незаконне закриття філій [1, арк.43, 52, 81, 87, 89]. У 1905 р. проти учасників січових осередків владою були застосовані переслідування під приводом того, що вони готують повстання. Провідників січового руху (Ю.Соломійчука-Юзенчука, о. І.Попеля, К.Трильовського) було арештовано, ув’язнено й покарано грошовим штрафом. Для припинення переслідувань і відновлення діяльності “Січей” восени 1905 р. у Відні побувала гуцульська делегація на чолі з К.Трильовським [14, с.108]. Справу про січовиків у 1906 р. було розглянуто, результатом чого стало припинення утисків січового руху.

Певний вплив на гуцулів мало “Руське педагогічне товариство” (з 1912 р. “Українське педагогічне товариство”). На початку XX ст. воно перебувало в стані організації, тому його діяльність обмежувалася повітовими містечками. На 1914 р. на Галицькій Гуцульщині було засновано три філіали в Косові, Надвірній і Печеніжині [38, с.1078].

Етнізаційна мережа охопила весь громадсько-політичний, просвітній та економічний спектр. Члени культурно-освітніх осередків, в основному “Просвіти” й “Руської бесіди”, проводили значну роботу з прищеплення й формування національної самосвідомості серед гуцулів [14, с.108]. У рамках діяльності вказаних українських просвітянських товариств проводились масові читання творів українських митців, бесіди на історичну, громадсько-правову й господарську тематику, вшановувались і широко відзначалися національні свята.

Значний ефект мала безпосередня практична робота національних осередків. За їх організацією українська громадськість Галицької та Буковинської Гуцульщини широко відзначала ювілеї українських просвітителів і літераторів Т.Шевченка, І.Франка, М.Шашкевича, які стали символами національного єднання. На їхню честь проводились концертні виступи в більшості просвітянських читалень. У 1901 р. у Сторонець-Путилі було організовано перше багатолюдне відзначення річниці смерті Т.Шевченка [21, с.64]. До відзначення Шевченківських свят у Косові на початку XX ст. причетність мала не лише інтелігенція, але “в однаковій мірі міщанство і робітники” [22]. У липні 1913 р. у Косові було відкрито пам’ятник Великому Кобзарю.

Через державну етнополітику угорської влади на Закарпатській Гуцульщині відзначення відповідних свят було відсутнім.

Загалом за ініціативи інтелігенції та свідомих селян, здебільшого активних членів культурно-освітніх товариств, і з метою національної консолідації в гуцульських селах організувались Товариства тверезості, українські крамниці, рільничо-господарські й промислові спілки, позичкові каси [10, с.21].

Українські культурно-просвітні товариства та освітні заклади, організовуючи гуцульське населення етнографічного району, істотно вплинули на політичну консолідацію українства навколо національної ідеї. Товариства в цьому аспекті займали виключно українську позицію. Вони об'єктивно сприяли поглибленню процесу національної самоідентифікації серед гуцульської етнографічної групи. Школи як один з основних елементів етнізації займалися національним вихованням і прищепленням національної свідомості. Товариства сприяли формуванню своєрідного етносередовища й тим самим безпосередньо зберігали національну історичну пам'ять, етнокультурні релікти, міфологенність, культурну тяглість.

Таким чином, динамічні зміни в соціально-економічному секторі другої половини XIX ст. якісно позначилися на зміні світогляду. Українські освітні заклади й культурно-освітні товариства, які були засновані на початку XX ст., пропaгували українську ідею, обстоювали право функціонування власної національної освіти й української мови в освітній сфері, активно розвивали культурно-просвітницький рух шляхом організації та проведення культурно-мистецьких акцій, залучаючи до них місцеве населення.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп.8, стр.484, 98 арк.
2. Там само, ф.309, оп.2, спр.184, 20 арк.
3. Там само, ф.348, оп.1, спр.2363, 25 арк.
4. Там само, спр.3089, 173 арк.
5. Там само, спр.3095, 90 арк.
6. Державний архів Закарпатської області, ф.33, оп.1, спр.34, 4 арк.
7. Львівська національна бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф.11, спр.3217, 4 арк.
8. Арсенич П. Засновник "Січі" К. Трильовський. – Івано-Франківськ, 2000. – 76 с.
9. Арсенич П. Основник "Січі" – Кирило Трильовський // Гуцульщина. – 1993. – Ч.32. – С.13.
10. Арсенич П. Просвіта на Гуцульщині // Гуцульщина. – 1994. – Ч.37. – С.21.
11. Білавич Г., Савчук Б. "Рідна школа" (1881–1939 рр.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 208 с.
12. Г. Дещо про гімназію у Вишніці // Нова Буковина. – 1912. – 28 липня.
13. "Гей, там на горі "Січ" іде!"... Пропам'ятна книга "Січей" / Збір. і упоряд. П. Трильовський. – Едмонтон: Альберта, 1965. – 432 с.
14. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 1995. – Т.VIII. Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст. – 220 с.
15. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й на Буковині (1900–1914 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Чернівці, 2001. – 21 с.
16. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського, Львівське відділення. – К.: Наукова думка, 1987. – 471 с.
17. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.

18. Іванюк Г., Ткач М. Освіта Закарпатської Гуцульщини // Домашевський М. Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 2000. – Т.V. – С.243–248.
19. Іванюк М., Черкач Н. Освіта Буковинської Гуцульщини // М.Домашевський. Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 2000. – Т.V. – С.236–242.
20. К-ий. Із Кімполонгської Руси! // Буковина. – 1906. – Ч.106. – 10(23) вересня.
21. Ломацький М. Українське вчителство на Гуцульщині. – 72 с.
22. Новинки // Діло. – 1910. – 7 грудня.
23. Новинки // Діло. – 1911. – 5 квітня.
24. Новосівський І. Буковинська Гуцульщина // Домашевський М. Історія Гуцульщини. – Чикаго: Гуцульський дослідний інститут, 1975. – Т.I. – С.62–99.
25. О.В. Гуцульщина // Календар "Просвіти" на рік 1936 р. – Львів: Накладом товариства "Просвіта" у Львові, 1936. – С.36–38.
26. о. Пап С. Історія Закарпаття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – Т.III. – 644 с.
27. Письма з краю // Діло. – 1910. – 2 серпня.
28. Письма з краю // Діло. – 1910. – 17 серпня.
29. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х рр. XX ст.). – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с.
30. Сіреджук П. Діяльність "Просвіти" в Космачі // Гуцульщина. – 2000. – Ч.59. – С.23–24.
31. Скульський Р., Ступарик Б., Максим'юк Б. та ін. Освіта Галицької Гуцульщини // Гуцульщина. – Львів: Логос, 2000. – Т.5. – С.226–235.
32. Ступарик Б. Розвиток шкільництва на Гуцульщині // Криворівня: Матеріали міжнародних конференцій. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С.66–77.
33. Шематизм Станіславської єпархії за 1890 рік. – Станіславовь: Накладомъ клира єпархіяльного, 1890. – 313 с.
34. Ювілей 70-ліття д-ра Кирила Трильовського // Голос Покуття. – 1934. – 15 квітня.
35. Kaindl R.F. Ethnografische Streifzuge in der Ostkarpaten. Beitrage zur Hausauforschung in Osterreich. Separatdruck aus Band XXVIII der Mitteilungen der Antropologische Gesellschaft. – Wien, 1898. – S.223–242.
36. Schematismus der Bukowinaer gr.-or. Archiepiskopal Diözese für das Jahr 1911. – Czernowitz, 1911. – 172 s.
37. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1902. – Lwów: Nakładem C. M. Namiestnictwa, 1902. – 1264 s.
38. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1914. – Lwów: Nakładem C. M. Namiestnictwa, 1914. – 1769 s.

There is a great real influence of ethnic cultural and educational spheres on the process of national self-identification. Such cultural educational societies as "Prosvita", "Ruska besida", "Ukrainian Pedagogical Society", "Sich" and also Ukrainian schoolish net have played an important role in the process of forming Ukrainian national identity in Hutsulshchyna region. Their direct work promoted national consolidation.

Key words: *Hutsulshchyna region, national identity, ethnic cultural, ethnic educational, national self-identification, cultural educational societies.*

УДК 94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр) 624

Г.В. Стефанюк

ОСВІТА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОГРАМОВИХ ЗАСАДАХ ОУН (Б) ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлено втілення політичної доктрини ОУН(Б) у культурно-освітній діяльності організації. Проаналізовано освітні документи ОУН(Б) та показано роль організації в наданні навчально-виховному процесу національного характеру.

Ключові слова: Генеральна Губернія, Рейхскомісаріат України, німецький окупаційний режим, нацистський “новий порядок”, народна школа, національна освіта, Організація Українських Націоналістів.

Незважаючи на системні дослідження подій Другої світової війни на території України, що проводяться впродовж шістдесяти років, до останнього часу існує чимало “білих плям”, які не дають змоги максимально повно й об’єктивно відтворити історичне минуле в його складності й багатомірності. До таких малодосліджених сторінок воєнної історії належить висвітлення ідеологічних засад Організації українських націоналістів щодо розбудови української національної культури й освіти у воєнний період.

Аналізуючи основні наукові праці з проблеми дослідження, слід відзначити, що програмні засади ОУН(Б) щодо освіти та культури й практичні заходи їх реалізації в період Другої світової війни вивчалися науковцями В.Сергійчуком, О.Вересем, В.Ухачем. Використавши здобутки історичної науки з проблеми дослідження, автор уважала одним із важливих завдань знайти й залучити до наукового обігу нові джерела. Основна частина документів зосереджена в Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України, зокрема у фондї 3833 “Крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях”.

Мета статті полягає в об’єктивному висвітленні національної освіти як важливого чинника культури в ідеології ОУН(Б) у період Другої світової війни.

Початок війни між Німеччиною та СРСР ОУН зустріла у всеозброєнні. Передусім було офіційно задекларовано самостійницьку позицію організації, яка у своїй діяльності керувалася, насамперед, загальнонаціональними інтересами України. Зокрема, представники ОУН зазначали, що борються за самостійну Україну, а не за “чужі імперіалізми”, які державну соборність України не визнають. Вони наголошували, що “не заміна одного окупанта на іншого, а самостійна Україна. Не надія на допомогу і ласку чужих імперіалістичних сил, а власні організовані сили – це наша орієнтація” [16, арк.87].

З таких позицій ОУН(Б) 30 червня 1941 р. проголосила “Акт відновлення Української держави” [7, с.57]. Але спробам відродження українсь-

кої державності було швидко покладено край. Уже 5 липня 1941 р. був заарештований С.Бандера [4, с.301], а новостворений уряд Я.Стецька розігнано.

Після невдалої спроби відновити під егідою Німеччини незалежність України стало остаточно зрозуміло, що в особі гітлеризму український народ має непримиренного ворога, який реалізовує щодо нього суто імперіалістичні наміри. Керівництво ОУН(Б), роблячи ставку на Третій Рейх, не врахувало, що Німеччина не тільки не має жодного бажання відновлювати українську державність, а навпаки, ставить за мету колонізацію України, поневолення її населення, веде політику на знищення культури й освіти.

Самостійницький характер позицій, на яких будувалися політичні доктрини ОУН(Б), з початком липня 1941 р. знайшли втілення і в культурно-освітній діяльності організації. Стосовно культурно-освітньої політики в документах ОУН(Б), прийнятих на Другому великому зборі у квітні 1941 р., зазначалося, що організація виступає “за безплатну освіту, за обов’язкове середнє навчання, за розширення мережі шкіл, бібліотек, за забезпечення студентів стипендіями, харчами, мешканням та навчальним приладдям, за повну пошану до праці інтелігенції” [1, с.223]. Керівники ОУН в основних положеннях культурно-освітньої програми вказували, що відродження нації повинно мати глибоке коріння в історії українського народу, спиратися на героїчні зразки вітчизняної культурної спадщини. Вони вважали, що культурно-освітня діяльність має бути для членства ОУН не самоціллю, а важливим засобом для досягнення політичної незалежності [10, с.8].

З початком військових дій між Німеччиною та СРСР ОУН отримала можливість розгорнути культурно-освітню діяльність у всеукраїнському масштабі. Основний її тягар було покладено на похідні групи й освітньо-культурний сектор організації. Початковими завданнями, які постали перед організацією в цей період, були такі: розбудувати організаційну мережу, провести організацію всіх ділянок національно-культурного життя та посилити патріотичні, самостійницькі настрої широких народних кіл [10, с.11].

У період з 1941 р. по 1944 р. культурно-освітній сектор ОУН виконував основний тягар роботи з організації навчання українських дітей у національній школі, функціонування культурно-мистецьких закладів, пропаганди національно-державницьких ідей. Важливого значення надавала ОУН питанням навчання й виховання української молоді.

У шкільній політиці, як зазначалося на Першому конгресі ОУН, указувалося, що виховання народних мас у національно-державному дусі поряд із становленням ефективної шкільної системи, яка б піднесла на належний рівень розвиток освіти українського народу, буде пріоритетним напрямком діяльності держави. В основу народного шкільництва, як уважала організація, ляже система української обов’язкової та безплатної

школи, яка забезпечить усебічний розвиток людини й охоплюватиме практичне й фахово-професійне навчання [14, арк.1].

У постановках Другої (квітень 1941 р.) та Третьої (17–21 лютого 1943 р.) конференцій ОУН(Б) проголошувалося: “Боремося за повний розвиток української культури, за її націоналістичний зміст, за повну духовну незалежність її від московсько-більшовицького світу й від світу німецького. Стоїмо за опанування й вироблення шарів українського вчителства всіх ступенів, за виховання молоді в національно-державницькому дусі, за надання всім формам шкільництва національно-державницького змісту” [7, с.146].

Розглядаючи ставлення ОУН до проблем виховання молоді, необхідно зауважити її подвійну позицію. По-перше, це була виховна дія національно-суспільних впливів. По-друге, це планово організоване навчання та виховання. Так, в освітньому документі “Націоналізм: нова сила виховання” наголошувалося, що тільки ідея нації пов’язує виховання з надбанням минулого, сучасного й творчістю майбутнього, надаючи цьому процесові єдності. Через націю виховання набуває історичності, всеохоплюючого впливу та формування дійсності [13, арк.21].

Аналізуючи освітні програми ОУН, необхідно підкреслити, що організація покладала в основу шкільництва української держави систему національної школи, яка змогла б створити належні умови для всебічного розвитку людини. Керівництво, догляд за шкільництвом, сприяння й допомога учням в отриманні освіти, створення системи позашкільного навчання, допущення приватних освітніх установ і чужомовного навчання підлягатимуть контролю й регулюватимуться державою [25, арк.21]. ОУН вбачала мету навчання й виховання в тому, щоб виростити ініціативного, вольового, фізично здорового громадянина української держави, здатного до творчої праці, вихованого на моральних засадах національно-державного життя. Завданням народної освіти організація вважала виховання як шкільної молоді, так і народних мас культурної спільноти, свідомої національної єдності, що сприяла б викристалізації власної національно-культурної індивідуальності [15, арк.28].

Завдання виховання український націоналізм пов’язував із потребами й завданнями української нації [2]. Свою виховну діяльність ОУН проявляла у двох напрямках: 1) у необхідності організувати всі сфери національно-суспільного життя, надавши їм при цьому такого змісту й форми, щоб вони зміцнювали націю; 2) дати в теорії та практиці нову систему національної педагогіки, програму та організацію шкільництва, які відповідали б духовним потребам української нації [13, арк.22].

Таким чином, націоналістичне виховання мало розвивати національно-державницькі ідеї, формувати духовно-моральні, культурно-освітні та суспільно-політичні погляди, поєднавши суспільне виховання й освіту,

уважаючи останню однією з основних складових цілої виховної системи [14, арк.23].

Реалізація освітньо-виховних завдань ОУН відображалася в тематиці й плануванні навчальних дисциплін, організації шкільництва. Організація наголошувала на важливості поєднувати в навчанні й вихованні надбання гуманітарних і природничих наук у єдину цілісність, ставлячи на перше місце пізнання національно-історичної дійсності та суспільного середовища [11, арк.23].

Результатом значної роботи українських патріотів в умовах нацистського “нового порядку” було те, що територія Західної України покрилася мережею народних і професійних шкіл. Було організовано спеціальні комісії з реорганізації шкільництва, налагоджено видавництво нових підручників [24, арк.218]. Аналіз навчальних програм з історії, географії України [23, арк.16], українознавства [20, арк.1–39] переконливо свідчать про те, що вони були побудовані на правдивих героїчних сторінках історії українського народу, виховували в дівчатах любов до свого рідного. Основне завдання полягало у вихованні свідомих громадян – патріотів своєї держави. Яскравим доказом є шкільні зошити з записами матеріалу окремих навчальних дисциплін, розробленою методикою викладання й засвоєння матеріалу [21, арк.4].

У початковий період німецької окупації (1941 – початок 1942 рр.) українські національно-патріотичні сили підійшли до вирішення питання організації шкільництва з метою розбудови системи освіти у всіх її структурних компонентах.

Незважаючи на постійні переслідування окупаційною владою будь-яких виявів національно-визвольного руху, ОУН робила все можливе, щоб українська молодь навчалася в національній школі, вважаючи цю передумову головним фактором виховання патріотів України [24, арк.355]. Так, у виданій організацією інструкції (Ч.8 за 1941 р.) з виховної роботи зі шкільною молоддю підкреслювалася важливість виховання молодого покоління в житті кожної нації: “Ми не можемо віддати нашої дівчати ворогам, не сміємо допустити, щоб наші діти виховувались у ворожому народному дусі, виходили зі школи яничарами. Мусимо боротися за душу дитини, не дати викривити її, мусимо виховати її в національному дусі” [22, арк.90].

Вагомий внесок у формуванні ідеологічно-світоглядних, програмних засадах українського націоналізму належить М.Сціборському. У своїх науково-теоретичних доробках, присвячених проблемам ідеології ОУН, практичним завданням майбутнього державного устрою української держави, він зазначав, що тільки через власну державу нація стає творчим чинником історії. Складовою частиною поступу нації до власної державності є культурно-освітня політика на національних засадах. М.Сцібор-

ський доводив, що ОУН стоїть на позиції, що в умовах окупації можливості просвітнього руху дуже обмежені, оскільки це прямий шлях до розуміння народом його національно-політичної сили й свідомості.

Привертають увагу культурно-освітні положення напрацьованого в 1941 р. М.Сціборським Проекту Основних Законів (Конституції) Української держави, до недавнього часу маловідомого широкому загалу української громадськості [11, арк.1–8]. Метою виховання й освіти, як підкреслювалося в документі, є “творення суспільного типу людини, здатної до активного способу життя” [11, арк.8]. У Проекті зазначалося, що в основу освіти буде покладено систему національної, державної, обов’язкової, єдиної та безплатної школи, яка повинна забезпечити всебічний розвиток людини. “Держава зберігатиме за собою право догляду за школою” [11, арк.9]. Особлива роль у навчально-виховному процесі мала належати релігії, яка сприяла б розвитку духовно-моральних сил людини, суспільства й нації [11, арк.2]. Автор Проекту Основних Законів уважав безпідставними твердження, що праця в галузях шкільництва й просвіти сама приведе до самостійності без боротьби.

Питанням місця та ролі культурно-освітнього життя нації значну увагу приділяли ідеологи ОУН С.Бандера, Я.Стецько, С.Ленкавський. Зокрема, Я.Стецько зазначав, що провідною основою виховання й освіти в майбутній українській державі має бути героїчний стиль і зміст життя. В основі шкільництва – система державної, обов’язкової, безплатної народної школи [17, арк.123]. “Держава надаватиме допомогу талановитим дітям, гарантуватиме свободу творчої людини, введе законний обов’язок фізичного виховання, соціальні гарантії та опіку здоров’ям своїх громадян, виступаючи водночас за здорову українську родину” [17, арк.124].

Заслугує на увагу розроблена С.Ленкавським програма ОУН щодо засадних основ державотворення в Україні. Значне місце в ній автор відводить питанням розвитку національної культури, здійсненню її історичних завдань, розбудові рідної освіти, української національної церкви [27, арк.25].

Важливо, на нашу думку, зазначити розроблені О.Ольжичем конкретні завдання ОУН у культурно-освітній сфері. Автор зазначає, що “в освітньо-просвітнянській галузі, яка мала б слугувати закріпленню в найширших масах народу націоналістичної духовності, нагальною поставала проблема організації навчально-виховної системи на засадах національної традиції” [6, с.230].

ОУН виступала з вимогою поглибити планову організацію наукових студій з українознавства, послідовно й систематично вивчати історію України, літературу й філософію [13, арк.226]. Так, складовою частиною теоретичних пошуків, які пов’язувалися з розбудовою української націо-

нальної освіти, було опубліковане на початку 1940-х років з ініціативи доктора А.Волошина в науковому збірнику Українського вільного університету (м.Прага) цікаве дискусійне дослідження “Про шкільне право майбутньої Української держави” [28, арк.93]. У 1941 р. ОУН видала в Празі працю “Напрямі, система і програма української національної школи” за редакцією Л.Білецького. Основну увагу в названих роботах надано проблемам організації нижчого й середнього шкільництва [28, арк.95].

Здійснення навчально-виховного процесу в націоналістичному дусі покладалося на реферантуру з культурно-освітніх справ Крайової Екзекутиви (виконавчий орган) ОУН, основні завдання якої: 1) накреслити напрями культурно-освітньої діяльності згідно з програмою ОУН [26, арк.3]; 2) опікуватися розвитком культури; 3) слідкувати за розвитком шкільництва й духом навчання в школах, намагаючись забезпечити організації якнайширший вплив на навчання; 4) організувати позашкільне виховання молоді в культурно-освітніх товариствах; 5) знайти відповідну форму й тактику праці в місцевих умовах; 6) налагодити підготовку й організацію ретельного навчання працівників культурно-освітньої сфери, активно співпрацюючи при цьому із суспільним і пропагандистським секторами [24, арк.211].

Важливо відзначити, що значну увагу ОУН приділяла самоосвітньому рухові. З цією метою в 1943 р. було видано “Стінний буквар для дорослих”, у селах повітів організовувалися курси для неграмотних. Так, упродовж 1942–1943 рр. під керівництвом співробітника Інституту народної освіти С.Волинця було проведено три великі вишкільні курси освітніх організаторів та інструкторів у м.Львів та с.Брюховичі. У переліку запрошених педагогів було чимало представників зі Східної України. Щодо дітей, то основна увага освітніх організаторів приділялася боротьбі з “наворотньою” неписьменністю [8, с.339].

Нацистів непокоїла підготовка освітніх працівників на вишкільних курсах. Зокрема, у повідомленні німецької служби безпеки про діяльність ОУН в Україні від 22 травня 1942 р. говорилося, що “підготовлені націоналісти виїжджали з Галичини і займали без дозволу влади підходящі для себе посади, особливо посади шкільних інспекторів”. Далі зазначалося, що призначені цими шкільними інспекторами вчителі “виховували молодь за особливими інструкціями і готували з них послідовників Бандери. Крім того, ці вчителі вели пропаганду за Бандеру серед українців старшого віку” [9, с.175].

Організація Українських Націоналістів уважала, що дві окупації – більшовицька й німецька – довели до того, що в Західній Україні кваліфікованих учительських кадрів майже не залишилося. Так, в інструкції ОУН відзначалося, що вчителі з чотирма класами народної школи не можуть дати дітям знання, якого самі не мають. “Школи вони трактують

як інституцію, призначену не для виховання молоді, а як “теплий куточок”, в якому вони зможуть зберегти своє мізерне життя та захистити себе від облав і різного роду репресій. На таких вчителів мусять натиснути пропагандисти, примусити їх працювати над собою” [22, арк.90].

Ініційована ОУН програма самоосвітнього руху як альтернативи навчанню української молоді в національній школі дала позитивні результати. Завдання самоосвітньої роботи практично здійснювалися через розгалужену мережу легально діючих майже в кожному селі Західної України домів “Просвіти”, хат-читалень, самоосвітніх гуртків. Організація фактично отримала змогу втілити в життя хоча б окремі положення власної освітньої програми. Зокрема, у постанові ОУН(Б) від 1 вересня 1943 р. говорилося: “В школах творити самоосвітні гуртки. За порозумінням вчителя гуртувати молодь та проводити виховну роботу” [22, арк.34]. На практиці в таких гуртках вивчалися історія та географія України, література, а також проводилися дискусії на теми “Міжнародне положення”, “Положення України”, “Святкування національних свят” [22, арк.34].

З початком 1943 р. стан українського шкільництва трохи погіршився, що пояснювалось офіційною позицією нацистської окупаційної влади, відкритими репресіями й боротьбою з усіма виявами національно-визвольного руху, зміною ситуації на фронтах. У цей час, в 1943 р., відбувся Третій великий збір ОУН(Б), у постановах якого питання культури й освіти стояли дуже гостро. Вони доповнювали постанови попередніх років. На Третій конференції українських націоналістів, яка відбулася 17–21 лютого 1943 р., значна увага приділялась духовному й культурному вихованню молоді “в дусі ідеї революційної боротьби, в дусі, відмінному від марксистської орієнтації” [7, с.77].

Важливого значення організації навчання українських дітей у національній школі на звільнених від німецьких окупантів землях надавало командування Української Повстанської Армії. “Мусимо пам’ятати, – говорилося у вересневій 1943 р. інструкції, – що ми є ковалями нашої долі, що доля в наших руках, а тому всі до праці, до боротьби за Українську державу” [23, арк.9]. Зі зверненнями подібного змісту виготовлялися листівки-відозви УПА до школярів.

На звільнених УПА територіях утворювалися спеціальні інспектори культури, шкільництва, що займалися ретельним навчанням учителів, відкриттям народних шкіл, друком нових українських шкільних підручників, організацією самоосвітніх гуртків, призначенням культурних працівників на поодинокі райони.

Так, у наказі шефа Політичного штабу УПА Остапа окружному шкільному інспекторові наголошувалося: “На всіх теренах, звільнених УПА від імперіалістів, 15 березня 1943 р. почати 1943 – 1944 учбовий рік, закінчивши поточний ремонт і забезпечивши школи педагогічними сила-

ми” [5, с.24]. Організацію налагодженої роботи шкіл та умов праці вчителів на місцях вищезгаданий керівник Політичного штабу доручив надрайонним і районним управам, зобов’язавши їх забезпечити школи паливом, технічним персоналом, приміщеннями, транспортом і квартирами для вчителів. Цей наказ, як свідчать факти, не був пустою фразою. Так, в одному лише районі “Долина” було відкрито 119 середніх і початкових шкіл, де проводили навчання 185 вчителів. Крім того, відкрито ряд фахових, адміністративних, учительських та інструкторських курсів [3, с.142].

Наближення фронту до Західної України й масовий терор нацистської окупаційної влади змусили керівництво ОУН у кінці 1943 – на початку 1944 рр. внести певні корективи в плани роботи зі шкільною молоддю. Так, у розпорядженні від 20 вересня 1943 р. ОУН(Б), поряд із вимогою вберегти молодь від вивозу в Німеччину [22, арк.3], поставила перед провідниками рефератур такі завдання: 1) посилити виховну роботу серед юнацтва в теренах, опанованих відділами УПА; 2) проводити масове виховання в державницькому дусі через школи, церкви й інші установи; 3) охопити в ряди юнацтва всю молодь (за кожним юнаком) закріплювалася в селі певна кількість осель для проведення національно-патріотичної виховної роботи); 4) політичному референту разом із жіноцтвом організувати опіку й виховання дітвори (4–7 років) та доросту (7–10 років) [19, арк.21].

Незважаючи на вкрай важкі умови, ОУН(Б) в умовах суворої конспірації завжди “проводила масове виховання в державницькому дусі через школи й церкву” [12, арк.21]. Саме в наполегливій праці на культурно-освітній ниві проявилися творчі сили українського націоналізму, який, виходячи з національно-державницьких позицій, у несприятливих умовах відроджував усі сфери українського культурного життя. У протистоянні саме на вчительство, з огляду на його роль і функції в суспільно-політичному житті, особливу ставку робили сили руху опору, представлені ОУН та УПА.

Політика німецької окупаційної влади змусила керівництво ОУН(М) та ОУН(Б), командування УПА з початком 1944 р. перейти на шлях підпільної суспільно-громадської праці, що передбачала національно-патріотичне виховання української громадськості, проведення конкретної практичної роботи. Основні її напрями в умовах просування фронту на захід полягали в тому, щоб зміцнити національну свідомість, виробити почуття власної гідності, активізувати населення на суспільно-корисну працю, насамперед у культурно-просвітній виховній роботі. Організація покладала це завдання на політичних референтів районів, які, зокрема в галузі шкільництва, зобов’язувалися регулярно подавати структуру шкільного апарату на місцях із характеристикою стану й планів подаль-

шої роботи [18, арк.7]. Власне цим завданням присвятила свою роботу конференція керівників окружних осередків пропаганди ОУН, що відбулася 2 жовтня 1944 р. Виступаючи на ній, Р.Жабко, Роса, Мудрий розкрили основні напрями та найближчі завдання пропагандистської та виховної роботи в нових умовах [24, арк.386].

У 1944 р., в умовах масового закриття шкіл, ОУН ставила вимогу невідкладної опіки всією молоддю, оскільки “від нас залежить їхнє майбутнє”. А це вимагало від кожного члена організації бути на кожному кроці прикладом для молоді, своїми діями вказувати їй на шлях у майбутнє, прищеплювати любов до України, “вказуючи великі чини борців-героїв за найбільшу святість – самостійну Україну” [23, арк.11].

Наведені факти дозволяють зробити висновок про те, що впродовж усього періоду німецької окупації Західної України ОУН(Б) вели цілеспрямовану боротьбу за збереження української культури й освіти. У практичній діяльності організації завжди пріоритетними були проблеми навчання та виховання української молоді на національно-патріотичних засадах. Це пояснювалося тим, що в боротьбі за українську державність національна освіта відігравала роль важливого чинника. В умовах окупації ОУН(Б) працювала над пошуком альтернативних шляхів навчання й виховання підростаючого покоління, вибором відповідних шляхів організації шкільництва. Практичну реалізацію це знайшло в широкому розгортанні самоосвітнього руху, який давав змогу молоді отримати основні знання з навчальних дисциплін, боротьбі з неписьменністю.

Усеохоплююча боротьба й діяльність ОУН(Б) у культурно-освітній сфері, що мала загальноукраїнський характер, протидіяли намаганням окупаційного режиму проводити антиукраїнську політику. У своїй діяльності організація не обмежувалася лише політичними завданнями, а прагнула впливати на культурно-освітні процеси в Україні, що сприяло виробленню власної програми, визначенню шляхів її практичної реалізації та напрацюванню оптимальних шляхів розвитку майбутньої системи національної культури, освіти й виховання.

1. Верес О. Культурна політика ОУН в програмних документах і матеріалах періоду Другої світової війни // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. – К., 2000. – Вип. 6. Слов'янські народи в Другій світовій війні. – С.223–227.
2. Виховання і освіта // Краківські вісті. – 1942. – 30 жовтня.
3. Літопис УПА. – Торонто, Львів: Літопис УПА, 1997. – Т.2. – 256 с.
4. Літопис УПА. – Торонто, Львів: Літопис УПА, 1998. – Т.8. – 320 с.
5. Накази командування УПА. – Івано-Франківськ, 1992. – 24 с.
6. Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму // Незнаному воякові. – К., 1994. – С.226–230.
7. ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – Торонто, 1955. – 370 с.

8. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк, Торонто: Життя і мислі, 1965. – 480 с.
9. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.
10. Ухач В. Культурно-освітня діяльність ОУН (1929–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 16 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.3833, оп.1, спр.7.
12. Там само, спр.17.
13. Там само, спр.36.
14. Там само, спр.55.
15. Там само, спр.77.
16. Там само, спр.87.
17. Там само, спр.89.
18. Там само, спр.90.
19. Там само, спр.169.
20. Там само, спр.266.
21. Там само, спр.278.
22. Там само, спр.279.
23. Там само, спр.280.
24. Там само, оп.2, спр.1.
25. Там само, спр.9.
26. Там само, спр.61.
27. Там само, спр.64.
28. Там само, оп.3, спр.9.

In the article there have been observed an incarnation of the political doctrine of the Ukrainian Nationalist's Organization (B) in the cultural educational work of the organization. There have been analysed educational documents of the Ukrainian Nationalist's Organization (B) and shown the role of the organization in making educational-studying process of national coloring.

Key words: General Province, Reichskomissariat of Ukraine, German occupational regime, nazi “the new order”, national school, national education, Ukrainian Nationalist's Organization.

**УДК 94(477.8)
ББК 63.3 (4 УКР 2) 626**

О.М. Малярчук ГІРСЬКІ, ПРИГІРСЬКІ ТА ПОЛІСЬКІ ГОСПОДАРСТВА В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ

У статті на основі архівних матеріалів автор висвітлює проблеми й особливості розвитку колективних господарств регіону в рамках командно-адміністративної системи. Стаття розкриває основні напрями й наслідки аграрної політики партійно-радянської влади в період хрущовського десятиліття.

Ключові слова: аграрна політика, західноукраїнський регіон, колгоспи, землеробство, тваринництво.

Розбудова незалежної держави вимагає глибокого вивчення й критичного осмислення історичного досвіду соціально-економічного розвитку України в минулому. Цілком закономірно, що в нових умовах стає актуальним об'єктивне дослідження всього історичного шляху українського народу і, зокрема, особливості аграрної політики партійно-радянської влади в західноукраїнському селі. Відзначимо, що обережна спроба зробити об'єктивні висновки була здійснена Л.Олесневичем у 1957 р. у статтях Вісника АН УРСР та в “Заходах по збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції на 100 га в передгірських і гірських районах Карпат”, розроблених Зональною комісією [23, с.355–359].

Після проголошення незалежності України вітчизняна історична наука з позицій історизму підійшла до оцінки досліджуваного періоду. В основному проблема аграрної політики партійно-радянської влади досліджена в загальному контексті політичної історії України ХХ ст., зокрема в працях В.Барана, В.Нечитайла, М.Сеньківа, І.Біласа, С.Білоконя, К.Кондратюка, Г.Костюка, Ю.Сливки, О.Луцького, С.Макарчука, В.Плисюка та інших. Проте питання, пов'язані з особливостями реалізації аграрної політики в Карпатах і Поліссі, науковцями розглядаються тільки принагідно.

Під тиском обставин спадкоємці Й.Сталіна зразу після його смерті розпочали коригування політичного курсу. Про критичний стан справ у сільському господарстві та про необхідність проведення аграрних реформ нове радянське керівництво заявило на вересневому (1953 р.) пленумі ЦК КПРС. Аграрна політика в СРСР після сталінського періоду відзначалась протидією двох тенденцій – прагматичної та ідеологічної. Перша відображала назрілу потребу в реформуванні цієї відсталої галузі господарства, друга – традиційну лінію соціалістичної й комуністичної перебудови аграрного сектора економіки згідно з офіційними ідеологічними догмами [24, с.153]. Перша з названих тенденцій означала спробу хоча б часткового переходу від реквізичійних до паритетних стосунків із селом, а друга – подальше одержавлення сільського господарства.

Серед перших заходів нового керівництва, що стосувалися досліджуваного нами регіону, – накази Міністерства сільського господарства УРСР “Про проведення осінніх робіт по виноградарству в колгоспах УРСР в 1953 р.” від 7 вересня 1953 р. та “Про стан розвитку виноградарства в колгоспах Ізмаїльської і Закарпатської областей” від 2 жовтня 1953 р. У названих документах указувалось на незадовільний стан справ, незважаючи на те, що в цих областях були всі умови для вирощування високоякісних сортів столового й технічного винограду. Плани посадки високопродуктивних європейських сортів із року в рік не виконувалися, необхідні добрива не вносилися, обробіток ґрунту проводився із запізненнями й неякісно [7, арк.37, 38, 46].

21 вересня 1953 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову “Про заходи по дальшому поліпшенню роботи машинно-тракторних станцій”, у якій наголошувалося на необхідності посилення механізації виробництва й продуктивного використання техніки. Співробітництво МТС із колгоспами не було рівноправним і взаємовигідним. Машинно-тракторні станції, як державні виробничі структури, не були безпосередньо залежними від якості й своєчасного виконання робіт [11, арк.75]. Рішуче поліпшити їх роботу, від якої безпосередньо залежала доля врожаю на колгоспних полях, так і не вдалося. Наприклад, у Волинській області свої договірні зобов'язання перед колгоспами не виконали 60% МТС [1, арк.46]. Українці незадовільно виконували договірні зобов'язання МТС із сінозбирання в Рівненській області. Якщо станом на 1 липня 1953 р. було скошено 57% сінокосів, то на 6 липня 1954 р. – лише 7,5%, а такі станції, як Березнівська, Морочнівська, Томашгородська, Корецька, Рафалівська, Бистрицька й Дубнівська, сінозбирання навіть не розпочинали. З року в рік залишалися нескошеними тисячі гектарів природних сінокосів у поліських районах, і це в той час, коли тваринництво області вистачало кормів лише на половину зими [15, арк.27].

Однією з найважливіших невирішених проблем регіону залишалася низька врожайність усіх сільськогосподарських культур у гірських та пригірських районах, яка, у свою чергу, негативно впливала на розвиток тваринництва. Його продуктивність у гірських районах була значно нижчою, ніж у низинних господарствах. Основною причиною такого незадовільного стану сільського господарства була відсутність диференційованого підходу в керівництві ними, шаблонний підхід до їх планування, ігнорування особливостей природних і економічних умов кожного колгоспу. Так, у 1955 р. питома вага льону стосовно всієї засіяної площі в колгоспах ім. Леніна, ім. Ворошилова та ім. Шевченка Стрілківського району Дрогобицької області була однаковою, у той час як природні й економічні умови кожного з цих господарств були різними. Така ж ситуація склалася з вирощуванням картоплі в згаданих колгоспах. Аналогічно в планах виробництва сільгосппродукції Хи-рівського, Турківського й Боринського районів цієї ж області не були враховані особливості ландшафту, які суттєво різнилися між собою [12, арк.5]. Систематичне відставання колгоспів Боринського району в першу чергу пояснювалось малородючим ґрунтом, кліматичними умовами, де весняний посів затягувався на 45–60 днів, а ранні заморозки знищували недозрілий урожай [13, арк.11]. Під час вирішення питання про спеціалізацію колгоспів варто було керуватися максимальною вигодою від географічних умов з урахуванням надлишку трудових ресурсів у зимовий період, а також робити наголос на лісовому господарстві.

Рівень механізації не лише тваринництва, а й рослинництва колгоспів гірських районів залишався досить низьким. Так, посів зернових культур силами МТС у колгоспах низинних районів Дрогобицької області в 1954 р. було здійснено на 81%, а в колгоспах гірських районів – на 46,9%, у тому числі в господарствах Стріл-ківського району – на 24,6%, Славського – на 14,9%. Збір зернових культур комбайнами МТС у колгоспах низинних районів був виконаний на 35,1%, а в гірських районах – усього на 5,6%. Суттєво не поліпшилися ці показники і в наступних роках [12, арк.8].

Проведений аналіз причин відставання колгоспів Прикарпаття показав, що існували чималі можливості підвищення продуктивності виробництва в галузі рільництва й тваринництва. Однак у регіоні, як у цілому в СРСР, існувала тенденція до розширення посівних площ за рахунок цілинних земель. Що стосується Карпат, то тут активно впроваджувалося орання гірських пасовищ, у тому числі “псячок” і “білениць” (так місцеве населення називало малопридатні для сільського господарства земельні ділянки). До угідь, на які проводився розрахунок тваринницької продукції, належали схили, підліски, яри, навіть ті території, де важко було пройти людині зі спеціальною підготовкою [17, арк.33].

Покажемо у цьому плані був колгосп ім. Кірова Глибоцького району Чернівецької області, де протягом трьох років розорали сінокоси й пасовища площею в 300 га. Щорічно на обробіток цієї території колгосп витрачав 200 тис. крб. Нарощування сільськогосподарського виробництва поглинало величезні ресурси, проте не давало належних результатів. У 1955 р. урожай кукурудзи становив 1,6 ц/га, – раніше на цій ділянці заготовлювали 20 ц/га якісного сіна. На запитання “Чому так нерозумно використовували землю?” голова господарства Т.Марусяк відповів: “Усі розорані сінокоси і пасовища вважалися орними польовими землями, які включалися до посівного плану. Площі посіву кукурудзи встановлювалися зверху і були обов’язковими для виконання. Мені набридла щоденна критика на адресу нашого колгоспу, тому я вирішив виконати вказівки районних організацій, хоча знав, що урожаю там не буде” [18, арк.29].

Великі зобов’язання щодо вирощування кукурудзи, покладені на гірські й пригірські райони, не виконувалися. Відповідні заходи райкомів партії так і залишилися демагогічними гаслами. Практично саме вони вкрай несприятливо позначилися на економіці господарств, які систематично на всіх рівнях піддавалися гострій критиці [19, арк.8]. Питома вага кукурудзи в посіві зернових культур сягала 60%. Крім “цариці полів”, розширювалися посіви зернобобових культур – вики, гороху, сої, кінської бобу [20, арк.26]. Традиційні площі багаторічних трав, зокрема конюшини й тимофіївки, замінювалися новими культурами.

Аграрна політика компартійно-радянського керівництва в регіоні недостатньо базувалася на наукових дослідженнях і знаннях. Натомість за

основу бралися кабінетні арифметичні розрахунки працівників місцевої номенклатури: “При посіві кукурудзи квадратом 70 на 70 см на гектарі землі буде 20,4 тисячі гнізд. Якщо ми забезпечимо в кожному гнізді по 2 рослини, то на гектарі визріє більше 40 тисяч рослин. Нехай на кожній рослині ми виростимо тільки 1,5 качана середньою вагою 160 грам кожний, то ми отримаємо 96 ц зерна кукурудзи з кожного гектара” [21, арк.28].

У результаті клопіткої дворічної дослідної роботи науковці-аграрники Чернівецької державної сільськогосподарської дослідної станції зробили висновок, що врожайність сіна на гірсько-лісових луках збільшується на 345% у разі внесення в ґрунт усього 1,5 ц аміачної селітри в суміші з 3 ц фосфоритного борошна на гектар землі [22, арк.321]. Однак партійно-господарський апарат не поспішав обґрунтувати думку науковців застосовувати практично, а, у свою чергу, піддавав їх критиці за малоефективну роботу.

Результати, одержані Бактинською дослідною станцією на Закарпатті та місцевими агрономами ще в період володіння цими територіями Чехо-Словаччиною, доводили, що вапнування ґрунтів підвищує врожайність зернових і технічних культур у 1,5–2 рази після внесення 5–10 т меленого вапняку на гектар землі. Урожайність полонинних сіножатей і пасовищ значно підвищувалася за більш високих норм вапнування (10–20 т/га) [8, арк.53]. Зростання місцевого виробництва меленого вапняку, при потребах області 500 тис. т у рік, могли реально збільшити продукцію сільськогосподарського виробництва.

Отже, однією з важливих причин відставання було ігнорування місцевого досвіду ведення землеробства й тваринництва, що нагромаджувалося століттями. Наведемо ще декілька фактів. Для кращого й ощадливішого використання полонин організовувався випас худоби зверху вниз, а не знизу вгору. Тваринницькі приміщення розташовували біля угідь на випадок непогоди чи передчасного випадання снігу, маючи поруч резервні кормові фонди. Для покращення годівельної бази особливу увагу звертали на чагарники, що росли на схилах гір і не допускали ерозії землі. По суті, обласне керівництво не дошукувалося дійсних причин відставання колгоспів, а намагалося компенсувати плани за рахунок додаткових капіталовкладень і пільг (господарства гірських і пригірських районів оплачували роботи МТС у розмірі 75% від планової вартості) та постійною ротацією керівників. Черговою проблемою, що постала перед сільським сектором економіки краю, була відсутність відповідного технічного забезпечення, машин, пристосованих до гірських умов. Так, наявні культиватори для розпушування землі були зовсім непридатними для роботи на рельєфній кам’янистій місцевості [14, арк.12]. Часто виконанню планів перешкождала незадовільна робота транспорту, який не справлявся з перевезенням сільськогосподарської продукції на гірських дорогах. Оцін-

ка роботи колгоспів залежала не від того, скільки вироблялося продукції, а скільки її було продано державі.

У другій половині 50-х років на колгоспних полях масштабно стала впроваджуватися кукурудза, яка швидко витіснила традиційні культури й зайняла третю частину всіх посівних площ. Догматичні настанови Радянської економічної науки підтримувалися ідеологічно. Ставка робилася не на господарську доцільність, урахування ґрунтових і кліматичних умов регіону, а на директиви партійно-державного апарату. Площі посівів, зайняті під кукурудзу, різко зросли в усіх господарствах краю. Найпомітніше це виявилось після порівняння з іншими культурами. Наприклад, у Рівненській області в 1957 р. посіви кукурудзи сягали 50,6 тис. га, у той час як озимих зернових – 15,3 тис. га, цукрових буряків – 16,1 тис. га, картоплі – 9 тис. га і т. д. [2, арк.1]. Особливого розмаху поширення кукурудзи досягло через п'ять років у Волинській області й сягало 123,6 тис. га [3, арк.89]. Площа боліт і заболочених земель в області становила 500 тис. га. За ґрунтово-кліматичними умовами територія області поділялася на три зони. Перша – північно-поліська, в якій переважали піщані ґрунти, була найменша питома вага орних земель і найбільша – природних кормових угідь; традиційно спеціалізувалася на тваринництві, виробництві товарної продукції льону й картоплі. Друга – південно-поліська, в якій землеробство базувалося головним чином на льоні, цукрових буряках і картоплі; товарне овочівництво концентрувалося в невеликій кількості господарств для забезпечення населення міст Луцька, Ковеля й Володимира-Волинського, а також сировиною Луцького, Рожищенського й Любомльського овочеконсервних заводів. Третя – лісостепова, яка мала основний зерно-буряко-тваринницький виробничий напрямок. У зерновій групі провідне місце займала озима пшениця [4, арк.22–23]. У поліських колгоспах цілком закономірно врожайність кукурудзи сягала 10–15 ц/га, а у відсталих господарствах – 5–6 ц/га [5, арк.7].

У 1958 р. було прийнято рішення про реорганізацію МТС у ремонтно-технічні станції (РТС) і обов'язковий продаж техніки колгоспам. Якщо раніше станції виконували функції організатора колгоспного будівництва, були центром підготовки господарських кадрів на селі, то тепер усе змінилося. Загалом це було позитивне рішення, що відкривало господарські перспективи, які сковувалися всеохоплюючим контролем із боку апарату й керівництва МТС. Придбання техніки господарствами могло сприяти підвищенню продуктивності праці, підвищити врожайність колгоспних полів. Можна навести багато прикладів, коли використання тракторного парку колгоспів було значно ефективнішим, ніж у МТС. Станом на 1957 р. колгоспи Волинської області мали 25 тракторів. У Голобському районі трактором “ДТ-14”, який належав колгоспу, оброблено за рік 550 га умовної оранки, а трактором “Універсал” МТС, що вважався

кращим, – усього 232 га; відповідно “ХТЗ-7” 450 га і 260 га і т. д. [6, арк.10]. У низці господарств виробіток на кожний колгоспний трактор був у два рази більший. Але в результаті здійснення цієї реорганізації колгоспам було завдано великих фінансових збитків. Чимало з них опинилося в списках боржників державі на багато років. У тій же Волинській області вартість усієї техніки, яка була продана колгоспам, складала більше 140 млн. крб. Якщо передові господарства, згідно з підрахунками, могли повністю розрахуватися за техніку протягом п'яти років, то відстаючі поліські взагалі були не в змозі її викупити [6, арк.81]. З 264 колгоспів Закарпатської області фінансово-економічний стан дозволяв негайно сплатити вартість техніки лише 30 господарствам. У той же час 25 господарств гірських районів, що мали незначну площу орних земель, узагалі потребували їх [9, арк.11, 14]. Окрім купівлі техніки, колгоспи вимушені були витратити кошти на її ремонт і зберігання, оплату праці технічного персоналу.

Невдовзі спад сільськогосподарського виробництва поглибив негативні тенденції в економіці республіки. Центр аж ніяк не збирався відмовлятися від командних методів управління. 29 жовтня 1960 р. М.Хрущов подав доповідну записку з питань сільського господарства в президію ЦК КППС. У колгоспах регіону були негайно проведені закриті партійні збори й “накреслені” конкретні заходи в напрямку його піднесення, які значною мірою зводилися до того, щоб “заборонити”, “покарати”, “попередити” і т. п. Спроби адміністративно-командними методами підвищити ефективність роботи в цій галузі не дали бажаного результату. На практиці все більше проявлялися значні перевитрати, що у свою чергу призводило до високої вартості продукції. Так, у колгоспах Ужгородського району собівартість гектара умовної оранки становила 36,4 крб. при плановій собівартості 33,2 крб., у колгоспах Рахівського району – відповідно 45,1 крб. і 23,9 крб., у Хустському – 53 крб. і 33,7 крб. [10, арк.1, 4].

Наступним кроком реформ стало злиття дрібних колгоспів у радгоспи. Розгорнута аргументація Рівненським обкомом партії листа Міністерства сільського господарства УРСР “Про реорганізацію колгоспів області в радгоспи” від 14 вересня 1961 р. небезпідставно зводилася до того, що слід “враховувати безперспективність розвитку сільськогосподарського виробництва економічно слабких колгоспів, велику роздрібненість площ орної землі, ділянки яких відокремлені одна від одної болотами і лісами, що перешкоджало застосуванню правильних сівозмін та використання на них сільськогосподарської техніки...”. Тому обком партії та облвиконком уважали за доцільне передати лісгоспзагам області 31 колгосп [16, арк.5].

Після XXII з'їзду КППС у колгоспному й радгоспному будівництві відбувалося велике реформування, створювалися нові управлінські структури – радгоспно-колгоспні виробничі управління, обласні партійні орга-

нізації розділено на промислові й сільські. Метою цієї реформи було підвищення відповідальності керівних працівників за стан справ у промисловості й сільському господарстві, оскільки їх чисельність зростає приблизно у два рази. Уважалося, що партійних наставників стало більше, отож мала зрости їх керівна роль. Але на практиці це ще більше ускладнило ситуацію. Критичним став неврожайний 1963 р., коли вперше за всі післявоєнні роки довелося вдатися до закупівлі хліба за кордоном. Валовий збір зерна в країні знизився до 107,5 млн. т проти 140,2 млн. т у 1962 р. Між тим дана ситуація формувалася поступово, вона визрівала з рубежу 50 – 60-х років, коли витрати зерна почали значно перевищувати заготівлю – скорочувався державний недоторканий запас. У перші роки семирічки вже почалося “проїдання” державного резерву, а після початку імпорту зерна – скорочення золотого запасу країни. У 1963 р. на закупівлю зерна було витрачено 372,2 т золота (більше третини загального запасу) [25, с.83–84].

Хрущовська аграрна політика в регіоні базувалася на надії вирішувати проблеми країни на основі екстенсивних методів освоєння нових сільськогосподарських площ, які повинні були “прикрити” проблеми колгоспно-радгоспного сектора економіки. Однак, незважаючи на певні позитивні зрушення – застосування машин, удосконалення робочого інвентарю, використання добрив, сільське господарство залишалося однією з найслабших ланок радянської господарської системи. Шаблонне й повсюдне застосування агротехнічних, зоотехнічних та інших заходів без глибокого вивчення й урахування природних і господарських особливостей гірських, пригірських і поліських районів призвело до непродуктивного використання праці й коштів, до невиконання виробничих планів, зниження врожайності полів і продуктивності тваринництва, породило серед частини колгоспників, керівних працівників і спеціалістів почуття розгубленості й безперспективності.

1. Державний архів Волинської області (далі ДАВО), ф.П – 1, оп.2, спр.306. Доповідь секретаря Волинського обкому КПУ І.Грушецького, зроблена на обласній нараді передовиків сільського господарства Волинської області за 1953 р. – 92 арк.
2. ДАВО, ф.Р – 32, оп.14, спр.6. Агротехнічний звіт про вирощування кукурудзи в колгоспах області за 1957 р. – 14 арк.
3. ДАВО, ф.П – 1, оп.2, спр.457. Інформації, довідки про розвиток сільського господарства області за 1959 р. – 148 арк.
4. ДАВО, ф.П – 1, оп.2, спр.548. Документи (інформації, листи, довідки) про розвиток сільського господарства в області за 1964 р. – 55 арк.
5. ДАВО, ф.П – 1, оп.1, спр.433. Протокол VII обласної партійної конференції. 14–15. 12. 1955 р. – 18 арк.
6. ДАВО, ф.П – 1, оп.1, спр.566. Стенограма II пленуму обкому КПУ. 10.03.1958 р. – 109 арк.

7. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф. Р – 179, оп.1, спр.1668. Накази Міністерства сільського господарства УРСР про розвиток в області садівництва та виноградарства за 1953 р. 29. 05. – 7.10.1953 р. – 54 арк.
8. ДАЗО, ф.П – 1, оп.1, спр. 448. Інформації, довідки, доповідні записки обкому партії у відділі ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У. 11. 01. – 25. 12. 1947 р. – 85 арк.
9. ДАЗО, ф.П – 1, оп.1, спр.3307. Інформації, довідки, пропозиції відділів, райкомів партії про хід виконання постанови лютневого пленуму ЦК КПРС “Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій”. 8.03. – 1.09.1958 р. – 70 арк.
10. ДАЗО, ф.П – 1, оп.5, спр.180. Інформації райкомів партії з питань обговорення доповідної записки М.Хрушова від 29 жовтня 1960 р. із питань сільського господарства. 21. 11. – 8.12. 1960 р. – 28 арк.
11. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО), ф.П – 5001, оп.2, спр.227. Інформації, листи та інші матеріали про роботу МТС області. 11.01. – 23.12.1951 р. – 98 арк.
12. ДАЛО, ф.П – 1, оп.29, спр. 48. Доповідні записки статистичного управління про стан і перспективи розвитку сільського господарства в колгоспах гірських районів області. 9. 04. 1956 р. – 42 арк.
13. ДАЛО, ф.П – 1, оп.33, спр. 68. Інформації райкомів КПУ про виконання рішень бюро обкому з питань розвитку сільського господарства. 1958 р. – 94 арк.
14. ДАЛО, ф.П – 5001, оп. 33, спр. 68. Інформації райкомів КПУ про виконання рішень бюро обкому з питань розвитку сільського господарства. 1958 р. – 94 арк.
15. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф.П – 400, оп.2, спр. 295. Протокол зборів обласного партійного активу. 6. 07. 1954 р. – 136 арк.
16. ДАРО, ф.Р – 189, оп. – 3-а, спр. 29. Листи Міністерства сільського господарства УРСР про реорганізацію колгоспів області в радгоспи. 14.09.1960 р. – 21 арк.
17. Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО), ф.П – 1, оп.2, спр. 2734. Стенограма пленуму Чернівецького обкому КПУ 28–29 січня 1960 р. – 173 арк.
18. ДАЧО, ф.П – 1, оп.2, спр. 2425. Стенограма пленуму Чернівецького обкому КПУ 26 жовтня 1956 р. – 148 арк.
19. ДАЧО, ф.П – 1, оп.2, спр. 2645. Стенограма пленуму Чернівецького обкому КПУ 13 січня 1959 р. – 112 арк.
20. ДАЧО, ф.П – 1, оп.2, спр.2734. Стенограма пленуму Чернівецького обкому КПУ 28–29 січня 1960 р. – 173 арк.
21. ДАЧО, ф.П – 1, оп.2, спр.2817. Стенограма пленуму Чернівецького обкому КПУ 6–7 лютого 1961 р. – 129 арк.
22. ДАЧО, ф.Р – 4, оп.9, спр.4270. Звіти про науково-дослідну роботу Чернівецької державної сільськогосподарської дослідної станції за 1957 р. – 407 арк.
23. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали (1953–1966). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича, 1996. – Т.П. – 917 с.
24. Баран В.К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 1996. – 448 с.
25. Зеленін І.Е. Аграрная политика Н.С.Хрушова и сельское хозяйство страны // Отечественная история. – 2000. – №1. – С.76–93.

The problems and peculiarities of the collective households of the region in the frames of command administrative system are depicted. The article analyses the major

trends and the most important consequences of the agrarian policy supported by the Soviet government in the Chruschov's ten – years period.

Key words: *agrarian policy, Western Ukrainian region, collective farms, land toiling, cattle breeding.*

УДК 94 (477.8).

ББК 63.3 (4 Укр) 61

В.М. Яковичин

ПИТАННЯ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ Й МИСТЕЦТВА В ДІЯЛЬНОСТІ ЗУНР

У статті на основі аналізу багатьох архівних документів, монографічної літератури робиться спроба із сучасних позицій дати об'єктивну оцінку діяльності Західноукраїнської Народної Республіки в розвитку освіти, демократичної культури й мистецтва. Обґрунтовується роль прогресивної української інтелігенції у справі національно-культурного відродження на західноукраїнських землях, зокрема у галузі шкільництва, театрального, хорового, музичного і образотворчого мистецтва. Розкривається також роль у цій справі товариства “Просвіта”.

Ключові слова: *Західноукраїнська Народна Республіка, Державний Секретаріат освіти і віросповідань, освіта, культура, театральне, музичне мистецтво, українізація шкільництва, національні меншини, українська інтелігенція, галицький театр, культурно-національне відродження, товариство “Просвіта”.*

Утворення Західноукраїнської Народної Республіки було однією з найважливіших подій української національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. Вона була втіленням багатовікових прагнень українського народу до свободи й справедливості.

Складовою частиною боротьби за соціальне й національне визволення була турбота про розвиток освіти, культури й мистецтва. Цими питаннями в уряді ЗУНР займався створений 6 листопада 1918 р. Державний Секретаріат освіти і віросповідань, який очолював професор О.Барвінський. Уже в перші дні нової влади цій галузі були виділені спеціальні субсидії.

Велика робота в досліджуваний період була проведена в першу чергу з організації реформи шкільної справи. Цю діяльність здійснювала комісія, створена при Державному Секретаріаті освіти і віросповідань. До неї ввійшли досвідчені фахівці й представники громадськості. Комісією була розроблена спеціальна анкета, яка була розіслана в усі повіти, щоб місцеві вчителі й широка громадськість – “від робітника і селянина до адвоката” – могли висловити свої думки та пропозиції [11, с.83].

Новою владою вживалися заходи з розробки нових шкільних програм і підручників. З цією метою було утворено державне видавництво шкільних підручників і книжок. Усім школам рекомендувалось користу-

ватися тільки тими підручниками й книжками, які друкувало це видавництво [3, арк.54–55.]

Обставини вимагали негайних заходів щодо демократизації та українізації шкільництва. Тому вже в перші дні в усіх населених пунктах краю були відкриті українські народні (початкові) школи. Національним меншинам (полякам, євреям, німцям) надавалась можливість відкриття своїх шкіл із навчанням національними мовами. Починаючи з третього класу, у неукраїнських школах вводилася як обов'язковий предмет українська мова.

Значна робота була проведена також зі створення широкої мережі середньої освіти. Як відомо, у Східній Галичині в 1918 р. діяли всього 3 українські державні гімназії, декілька приватних і не було жодної української реальної гімназії, учительської семінарії, ремісничої чи господарської школи. Тому в багатьох повітах польські середні школи перетворювалися в українські. Однак при цьому зберігалось право нацменшин мати свої національні середні школи чи гімназії, щоб неукраїнське населення мало можливість навчатися на рідній мові. Зокрема, були відкриті єврейські гімназії в Станіславі, Коломиї, Тернополі, Стрию. У Станіславі була відкрита також німецька гімназія. Від учителів цих шкіл вимагалось скласти присягу на вірність українській державі [3, с.117]. У результаті проведеної роботи було відкрито близько 30 середніх шкіл (у тому числі 20 гімназій), 3 реальні школи, 7 учительських семінарій. Однак у цей період відчувався гострий брак досвідчених вчителів. Тому на цю роботу часто приймали “навіть людей без повних університетських студій” [13, с.34]. У зв'язку з цим було розпочато підготовчу роботу щодо відкриття українського університету, оскільки Львівський університет перебував у той час у руках поляків. З цією метою в Станіславі були відкриті університетські філософські й правничі курси, щоб дати змогу студентам старших курсів закінчити навчання [4, с.117].

Велике значення мало прийняття закону від 13 лютого 1919 р., згідно з яким усі школи – середні, гімназії, реальні, рільничі та інші – оголошувались державними, а вчителі – державними службовцями. Викладання й навчання в цих школах велося українською мовою. Для нацменшин залишалось право мати свої школи з навчанням рідною мовою. В українських школах були введені як обов'язкові предмети історія та географія України, а також українська мова. Усі педагоги державних шкіл складали присягу на вірність українській державі й народові [4, с.10–11].

За погодженням із Державним Секретаріатом освіти відкривалися також приватні школи. Але засновниками і вчителями цих шкіл могли бути тільки українські громадяни і вони повинні були дотримуватися відповідних вимог.

Розпорядженням Державного Секретаріату освіти з 1 травня 1919 р. в усіх повітових містах відкривалися підготовчі курси для дітей, які готувалися до вступу в середні фахові школи й гімназії [13, с.35].

Новою владою вживалися заходи щодо поліпшення матеріального забезпечення педагогічних кадрів. Зокрема, учителі народних шкіл стали одержувати підвищену заробітну плату (досі їх утримували самі громади). Було підвищено також пенсії вчителів-пенсіонерам. Розміри зарплати й пенсій установлювалися залежно від кваліфікації, стажу роботи й кількості членів сім'ї педагогів [4, с.15–16]. Крім цього, учителям періодично виплачувалась так звана “одноразова надзвичайна допомога” у зв'язку зі зростанням цін на товари першої необхідності [4, с.31–33].

Державний Секретаріат освіти й віросповідань у досліджуваний період узяв під свою опіку також питання культури й мистецтва. Серед першочергових заходів було видано розпорядження про необхідність збирання й зберігання в бібліотеках і архівах зразків усієї друкованої продукції, що видавалася на території краю. Також було оголошено збір архівних документів, присвячених “історії нашої держави”. Важливе значення мало заснування Державного військово-історичного музею, який очолив О.Благодір. У цій роботі активно допомагали М.Омелянович-Павленко, В.Курманович, І.Боберський, А.Бізанц, Р.Волощук, С.Чарнецький, М.Бринський, Г.Бордуляк та інші [6, с.1].

Урядом уживалися заходи до відкриття українських театрів, бібліотек, читалень тощо. На прохання Секретаріату освіти з Наддніпрянщини в Галичину було надіслано багато художньої, суспільно-політичної і наукової літератури, зокрема праці Д.Багалія, С.Єфремова, М.Тишкевича, Г.Чупринки та інших. Водночас галицьких видавців було зобов'язано надсилати національній бібліотеці м.Києва й бібліотеці Львівського університету обов'язкові примірники своєї друкованої продукції. Великий інтерес у галичан викликав приїзд на запрошення уряду ЗУНР ряду мистецьких колективів і виконавців із Києва. Зокрема, з великим успіхом пройшли виступи Київського театру М.Садовського, Української республіканської капели О.Кошиця, співачки М.Шекун-Коломийченко, відомого українського кобзаря й бандуриста В.Ємця та інших. У Галичині побувало також багато відомих громадських діячів, які виступили з лекціями й рефератами, зустрілися з жителями краю. Зокрема, у березні 1919 р. голова Українського національного союзу М.Шаповал прочитав у Станіславі цикл лекцій на тему “Підстави української державності”. Того ж року в тимчасовій столиці ЗУНР побували М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Дорошенко, В. Липинський [8, с.101–102].

Для проведення намічених заходів уряд молодой держави опирався на прогресивну українську інтелігенцію, більшість якої щиро прийняла ідеї народної революції і стала душею національного відродження. Про

зміст і розмах цієї діяльності в Галичині свідчать матеріали, уміщені в тогочасних періодичних виданнях, а також у “Збірнику Законів, розпорядників та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР”, “Вістнику Державного Секретаріату освіти і віросповідань”, “Вістнику державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки” та інших.

Велика увага до питань культури й мистецтва пояснювалась тим, що ця галузь зазнавала постійних утисків з боку польської влади. Усе, що мало сліди української культури – школи, архіви, бібліотеки, театри, – переслідувалося й нищилося. У Львові, наприклад, не було жодного українського професійного театру. У важких умовах працювали напівпрофесійні та приватні театри в Станіславі, Косові, Луцьку, Тернополі, Самборі та інших містах. Відомий письменник та театральний критик М.Рудницький писав: “Історія галицького театру – це лише одна сторінка з історії довгої та завзятої боротьби за національне та соціальне визволення тієї частини українського народу, яка штучно відірвана від свого материного пня, весь час прагнула до об'єднання із своїми старшими та сильнішими братами” [10, с.6].

Тому західноукраїнські діячі культури активно боролися за створення в першу чергу народного театру, завданням якого було згуртувати всі демократичні сили на боротьбу за визволення й культурно-національне відродження. Актори драматичного театру в Тернополі, наприклад, у відкритому листі “Театральному комітету” у Львові писали: “Нації треба театру нового, який, з одного боку, відбивав би в собі як у зеркалі думки, почування, бажання, прагнення даної епохи, а з другого – надавав розгін, будив фантазію громадянства, а найголовніше – давав можливість нації показати свою душу... І такого театру в Галичині немає, а будувати культуру треба, бо культура – серце нації, а театр – її уста” [12, арк.1]. Значний вклад у боротьбу за прогресивний театр у Галичині зробив відомий актор і режисер О.Загаров. Він протягом 1921–1923 рр. очолював створений при театральному товаристві “Українська бесіда” у Львові Руський народний театр, який об'єднав кращі акторські сили в складі І.Рубчака, Л.Кривицької, Й.Стадника, С.Стадникової, Г.Сіятковського та інших. У театрі були поставлені шедеври світової та української драматургії: “Отелло” В.Шекспіра, “Тартюф” Ж.-Б.Мольєра, “Наймичка” і “Безталанна” І.Карпенка-Карого, “Сон”, “Ян Гус”, “Сотник”, “Тополя” за Т.Шевченком, “Запорожець за Дунаєм” С.Гулака-Артемовського, “Кам'яний господар” Лесі Українки та інші. Свої погляди на театр О. Загаров виклав у книзі “Мистецтво актора” (1920). Газета “Республіка” за 4 квітня 1919 р. повідомила про створення в Станіславі постійного українського театру, при якому “буде теж драматична школа для нових adeptів акторського мистецтва”.

Одним із провідних діячів аматорського театрального й хорового мистецтва був Ярослав Гузар. Перебуваючи в складі УГА в 1919 р. у с.Яланець Могилівського повіту, він розгорнув велику культурницьку роботу. На базі зали кооперативного будинку на 600 місць було влаштовано кілька аматорських вистав – “Наталка-Полтавка”, “Сватання на Гончарівці”, а також вечір, присвячений роковинам Шевченка. Працював хоровий колектив.

У цей період була проведена велика робота з піднесення культурно-мистецького життя краю. Ця діяльність особливо активізувалася в березні 1919 р., коли повсюдно відбувалися Шевченківські свята. Про одне з них повідомлялося в газеті “Република” за 1 травня 1919 р. Розповідалося про вечір на честь Т.Шевченка, що “відбувся в Борині коло Турки 31 березня. В програму ввійшли: промова офіціала Пелчинського; співи місцевого хору дівчат під проводом п. Круківної з акомпаніментом фортепіано п. Олі Морозівної; декламація віршів; народні пісні у супроводі балалайки”.

У березні 1919 р. жителів Галичини привітали побратими з Наддніпрянщини. “З нагоди роковин уродин Апостола українського національного визволення Тараса Шевченка, говорилося в привітанні, культурно-просвітні та інші комісії Трудового Конгресу засилають братнє привітання українському людови Галичини... Вперше після об’єднання з ЗУНР спільно святкує Україна свято Великого Кобзаря, що певно вже об’єднав всі українські серця нерозривним зв’язком національності та щирої любови до рідного краю... Голова комісії Вировий”. У телеграмі-відповіді, яку підписав галицький прем’єр С.Голубович, зазначалося: “Почуваємо себе одною великою сім’єю, яка зуміє в історичній хвилі віддати всі сили, щоби здобути повну незалежність нашій Великій Вітчизні, Соборній Україні” [5, с.1].

Важливим фактором культурно-мистецького життя краю було створення хорових колективів. Організаторами сільських хорів були відомі культурні діячі, а також самодіяльні аматори. Наприклад, з ініціативи українського композитора Є.Купчинського були створені хори в с.Ріпнів на Львівщині та с.Сороцькому на Тернопільщині, які стали носіями музичної культури в багатьох навколишніх селах.

Значна увага в цей період приділялася розвитку музичного мистецтва. У Львові, наприклад, були створені численні музичні школи й студії, де поряд із львівськими митцями працювали видатні європейські музиканти – У.Фрідман, Г.Мельцер-Шавинський, Є.Лялевич та інші. Велике значення мало посилення зв’язків піаністів Галичини з музичними традиціями Відня, Берліна, Праги, зокрема творчі контакти з берлінською фортепіанною школою. Плідною була виконавська й музично-педагогічна діяльність піаністки Софії Дністрянської в музичних школах Відня, Праги і Львова.

У досліджуваній період вагомий внесок у мистецьку скарбницю України зробили українські художники. Любов до знедоленого народу, тверда віра в соціальне й національне визволення надихали митців на нові твори, надавали їм сили й насаги для розвитку української культури. Чимало визначних художніх полотен створила, зокрема, О.Кульчицька. Одним із них є твір “Діти герої”, на якому зображений мертвий жовнір із хоругвою з гербом ЗУНР. Уславлений маляр О.Курилас створив понад 200 портретів командантів, старшин і стрільців, батальні твори. Відомим є його портрет Т.Шевченка (1918р.). Талановитими стрілецькими митцями були І.Іванець, Л.Лепкий, І.Ткачук, В.Розумович, М.Талпаш, В.Старчук та інші. До речі, Л.Лепкий та І.Іванець ввели своєрідну військову блюзу й шапку-мазепинку, які стали символом УСС.

Важливу роль у національному й культурному русі відіграла українська інтелігенція, яка була об’єднана товариством “Просвіта”. Члени товариства брали участь у створенні читалень, бібліотек, аматорських гуртків, хорів, оркестрів, вивчали й популяризували фольклор і народні звичаї тощо. Щороку зростала кількість членів і філій “Просвіти”. За період її існування почесними членами товариства були 69 провідних діячів науки й культури. Серед них був і відомий письменник Богдан Лепкий. В одному з листів до головного відділу “Просвіти” він писав: “Як письменник, котрого весь маєток “перо” – я готов тим пером служити “Просвіті” і обіцяю не відтягатися від праці, котру Вона для мене призначить” [1, арк.38–39].

Гуртківці “Просвіти” виявляли велику активність під час проведення літературно-художніх вечорів та аматорських вистав. Зібрані під час цих заходів кошти направлялися на будівництво шкіл, читалень, бібліотек тощо. Так, аматорський гурток при читальні “Просвіти” в с.Дуба Долинського повіту всі зібрані кошти виділив на будівництво Народного дому [12, с.28]. А в Надвірній, що на Станіславщині, на зібрані протягом 1918–1919 рр. гроші був закуплений для читальні “Просвіти” в центрі міста будинок із театральною залюю. Читальня мала чималу бібліотеку, передплачувала різні українські газети й журнали. При читальні діяли мішаний хор та аматорський гурток. Гуртківці щороку ставили такі вистави, як: “Вифлеємська ніч”, “Ой, не ходи Грицю” та багато інших [7, с.813–814].

Читальні “Просвіти” щороку в березні проводили традиційне “Свято Тараса Шевченка”, кошти від якого йшли в новостворений при товаристві фонд “Учітеся, брати мої”. Згодом із травня 1921 р. проводилося свято на честь Івана Франка, а гроші направлялися на будівництво пам’ятника письменнику у Львові.

Таким чином, культурно-освітня й мистецька діяльність “Просвіти” була багатогранною і відіграла визначну роль у суспільно-політичному й культурно-національному русі Західної України. Оцінюючи її значення,

один з урядовців головної управи П.Петрик наголошував: “Історія “Просвіти” – це історія культурного зриву й національного відродження українського народу. Це історія боротьби за наше національне існування на своїй таки землі... “Просвіта”... понесла в народ національний клич, з початку незаметно, відтак щораз сильніше утверджувала і закріплювала національну свідомість. І тепер скріплює ту свідомість, зміцнює фундамент рідної культури та приготує народ до його найвищого ідеалу” [9, с.4–7].

Особливо важлива роль належала “Просвіті” в розвитку аматорського театрального мистецтва. Відомий діяч “Просвіти” М.Мурський відзначав: “Кожний просвітний діяч розуміє сьогодні вагу і значення аматорського театру, а вже найбільше про це повинні сказати ті, що ведуть тяжку, але вдячну роботу по читальнях” [1, арк.12].

Підсумовуючи сказане, зауважимо, що в період діяльності Західно-української Народної Республіки було намічено і впроваджено багато заходів у справі розвитку демократичної культури й мистецтва. Проте не все задумане вдалося здійснити. На це було, з одного боку, чимало об’єктивних причин, а з другого – дійсність ЗУНР була нерідко далекою від намірів передової української інтелігенції. І все ж у цей період була створена реальна база для подальшої боротьби за національне визволення, появи цілої плеяди відданих борців-патріотів національно-культурного відродження України.

1. Центральний державний історичний архів у Львові, ф.348, оп.1, спр.779.
2. Там само, ф.514, оп.1, спр.63.
3. Там само, ф.581, оп.1, спр.96.
4. Вістник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки. –1919. – Вип.3. – 2 березня.
5. Републіка. –1919. –18 березня.
6. Там само. – 6 квітня.
7. Альманах Станіславської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975.
8. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995.
9. Петрик П. 60-ліття “Просвіти” у Львові. – Львів. 1928.
10. Рудницький М.І. В наймах у Мельпомени. – К., 1963.
11. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.). – Коломия, 1993.
12. Чоповський В. Будителі національного духу. – Львів, 1993.
13. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921.
14. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 рр. – Филадельфія, 1956.

In the article on the basis of the analysis of archive documents and monographies an attempt is made to give an objective evaluation of the activities of WUPR in the development of education, democratic culture and art. The role of progressive Ukrainian intelligentsia in the cultural-national revival in western ukrainian territories is studied,

mainly in the sphere of schooling, theatre, music and fine arts. The role of “Prosvita” community is also researched.

Key words: *West-Ukrainian People’s Republic, State Secretary of education and religion, education, culture, theatrical, musical art, ukrainization of schooling, national minorities, Ukrainian intelligentsia, galizian theater, cultural-national revitalization, “Prosvita” society.*

УДК 572.9

ББК 63.5

А.І. Випасняк

ТРАДИЦІЙНЕ СКОТАРСТВО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: КІЛЬКІСНО- ЯКІСНІ АСПЕКТИ

Стаття розглядає проблеми дослідження традиційного скотарства в Галичині. Скотарство належить до важливих складових української матеріальної культури. Автор подає перелік публікацій починаючи з ХІХ ст., які містять актуальний матеріал стосовно цієї проблеми. Такі дані є дуже важливі, оскільки дають змогу здійснювати не лише емпіричний, а й історичний аналіз традиційного скотарства в Галичині.

Ключові слова: *Галичина, скотарство, матеріальна культура, традиції, експорт.*

Традиційне скотарство – це одна з небагатьох тем в українській етнологічній науці, яка поки що не стала остаточно предметом окремого монографічного дослідження, проведеного на основі загальноукраїнського фактичного матеріалу.

Нааявні розвідки – це, як правило, складові наукових і навчальних видань, причому, порівняно з рівнем з’ясування етнографічних особливостей інших явищ матеріальної культури, традиційне скотарство українців висвітлене в науковій думці значно слабше. Зокрема, на сучасному етапі розвитку української етнології дослідження традиційного скотарства в Україні зорієнтовано перш за все на з’ясування його регіональної специфіки. Тим більше, що сучасні глобалізаційні та модернізаційні процеси нівелюють традиційні галузі людської життєдіяльності, які поступаються місцем високоінтелектуальним технологіям. З огляду на це, на сьогодні значної актуальності набула потреба глибоко дослідити й узагальнити основні тенденції в розвитку традиційного скотарства в Галичині, висвітлити основні кількісно-якісні показники й узагальнити етнокультурні особливості, пов’язані зі скотарською галуззю. У вказаній статті основним завданням є висвітлення кількісних і якісних характеристик традиційного скотарства, а саме спроба з’ясувати масштаби та основні тенденції розвитку скотарства в Східній Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

В історичній та етнологічній літературі дана проблема підіймалась у працях М.Герасименка [2], В.Задорожного [5], С.Злупка [6], Ю.Кміта [7], Г.Ковальчака [8], І.Компанійця [9], О.Кондратюка [10], М.Кравця [11], В.Осечинського [15], В.Свежинського [17]. Проте найчастіше згадані дослідження не беруть до уваги етнокультурні особливості того чи іншого етнографічного району Галичини, розглядаючи виключно соціально-економічний аспект. Згадані дослідники займались проблематикою соціально-економічних відносин, у тому числі розвитку українського села, специфікою ведення господарства на Західній Україні загалом і в Галичині зокрема. Водночас для більшості цих робіт характерні: вивчення явища в статистиці, домінування емпіричного підходу, відсутність історико-етнографічного аналізу. Крім того, у разі досить детального висвітлення специфіки домашніх тварин у згаданих працях майже зовсім немає інформації про організацію та ведення господарства такого типу.

Лише завдяки зусиллям В.Кубійовича [12], М.Мандибури [14], С.Павлюка [16], М.Тиводара [19] започатковано етнорегіональне дослідження скотарства. На сьогодні найкраще вивчений регіон Українських Карпат. З цього приводу на особливу увагу заслуговує монографія М.Тиводара “Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-етнологічне дослідження”, яка є першим в Україні комплексним дослідженням скотарської традиції населення карпатської зони Західного (Південно-західного) етнографічного регіону. Цінність зазначеної праці полягає в тому, що в ній уперше в українській етнологічній науці розроблено методику аналізу функціонування скотарської галузі як складника народної матеріально-побутової та духовно-традиційної культури.

Загалом практичне значення згаданих праць полягає в тому, що вони містять відомості, які значно розширюють дослідницьку тематику, доповнюють конкретним фактажем, при цьому дозволяють з’ясувати, застосовуючи компаративістські методи, етнокультурну специфіку цього виду заняття в сусідніх етнічних спільнот.

Скотарство було й залишається важливою галуззю сільськогосподарського сектора. Його динаміка, насамперед, залежить від природно-географічних умов території. Аналізуючи ландшафтні фактори Галичини, слід зазначити, що вони були сприятливими для скотарської галузі. Зокрема, надністриянська низовина й Західне Поділля були ареалом розведення великої рогатої худоби (корів, волів, биків, телят). Передгірська й гірська частини Українських Карпат спеціалізувались на вирощуванні овець, кіз та меншою мірою корів. Зокрема, В.Шухевич зазначав, що гуцул найбільше дбає про худобу, “для неї жертвує власну вигоду, своє та дитий здоров’я” [20, с.62].

Дослідження даної проблематики традиційного скотарства українського населення Галичини (кінця XIX – першої половини XX ст.) неможливе без поєднання з проблематикою землеробства, аграрних відносин на теренах Галичини в цей історичний період. Проте скотарство в Галичині порівняно із землеробством мало менш важливе значення і, за винятком карпатської зони, було допоміжним заняттям.

Однак у певні історичні періоди під впливом тих чи інших соціально-історичних чинників значення скотарства як економічної ланки сільськогосподарського виробництва підсилювалось або послаблювалось. У другій половині XIX ст., а особливо на зламі XIX – XX ст. у зв’язку з аграрною кризою в Європі скотарство стало важливим аспектом економічної політики. З огляду на це, за сприянням австро-угорського уряду в Галичині було організоване Галицьке господарське товариство (ГГТ), яке опікувалось розвитком скотарської галузі в регіоні.

Активну позицію зайняв український провід, за ініціативи якого в Галичині розпочалось створення мережі господарських і кооперативних товариств. Найбільш впливовим серед них було товариство “Сільський господар”. Практичним у створенні відповідних економічних організацій було те, що в процесі здобуття освіти українським населенням відбувалось поширення інформації щодо доцільних форм господарювання. Зокрема, на сторінках українських господарських видань (“Економіст”, “Кооперативна Республіка”, “Кооперативне Молочарство”) подавалися корисні поради щодо ведення скотарства у формі кооперативу, особливо молочарства [13].

Важливу роль у розвитку скотарства відіграли значні соціально-економічні зміни та модернізаційні процеси другої половини XIX – початку XX ст. Характерний розвиток продуктивних сил спричинив до розведення не лише корів та овець, а й коней, биків і телят. Незначна увага надається розведенню волів. У цей час коні замінюють волів як тяглову силу. Особливого значення набуває селекційна робота, в якій перевага віддається племінній худобі.

Важливим показником розвитку капіталізму в землеробстві Східної Галичини було торговельне скотарство. При цьому головним продуктом, який призначався на місцевий і закордонний ринок, було м’ясо (таблиця 1). Експорт великої рогатої худоби в 1885–1887 рр. був важливою складовою соціально-економічного добробуту українців Східної Галичини.

Таблиця 1. Експорт ВРХ

Роки	Великої рогатої худоби, голів	Телят, голів	Разом, голів
1885	111404	61623	173027
1886	114195	91269	205464
1887	104238	101990	206228

До того ж частина експортованої худоби переганялась через угорський і сілезький кордони пішки (близько 5 тис. голів на рік). Головними місцями збуту були Нижня й Верхня Австрія, Угорщина, Моравія, Чехія та Сілезія. У 1887 р. кількість вивезеної худоби (на м'ясо) у дані частини Габсбурзької імперії становила 110081 голову. З цієї кількості на столицю припадало 61550 голів або 55,9% [26].

Загалом Галичина була важливим постачальником м'яса для столиці. Варто відзначити, що в Східній Галичині найбільша кількість м'яса йшла з таких населених пунктів, де були залізничні станції, зокрема з Калуша, Станіслава, Тлумача, Галича й Отинії, а худоби – зі Стрия, Букачівців, Станіслава, Креховичів, Коломиї і Снятина [25].

Це підтверджують тогочасні джерела. Одна з газет повідомляла, що з околиць Товмача, Отинії й Калуша щороку посилали близько 15 тис. голів телят до Відня й Будапешта. З початку XX ст. почалось активне піднесення динаміки продажу такого різновиду великої рогатої худоби, як воли. Їх щорічно по 4–5 вагонів відправляли на продаж до Відня. Також на продаж транспортували за кордон зі Східної Галичини відому симентальську породу корів, що в середньому оцінювалась 800 – 1000 зол. ринських [23].

З огляду на економічну доцільність торговельне скотарство стало важливою ланкою прибутків українських селян. Зокрема, у газеті “Господар и промышленик” зазначалось, що в околицях Войнилова селяни утримують “постійно тільки корови, вони же і телята випасають. Є, отже, радше торговцем, як правильним годівником” [3].

Інша газета відзначала, що торгівля волами в Східній Галичині зосереджена в районі великих наддністрянських паш. Там же відбувались великі ярмарки, після яких худоба йшла на експорт [21].

І це не випадково, оскільки, як ми вже зазначали, цьому сприяли географічно-ландшафтні умови. Наддністрянська низовина була найбільшою в Східній Галичині, територія її була покрита буйними соковитими травами, що сприяло розвитку тваринницької галузі. З ранньої весни аж до пізньої осені тут випасали величезну кількість волів на продаж, купуючи їх спеціально для цього. Підприємці наймали пасовиська в землевласників на весь сезон випасу. Більш спроможні власники вважали вигіднішим здавати свої пасовиська в оренду, ніж перетворювати їх на сінокоси [11].

Значним районом торговельного скотарства були також Карпати. Узагалі тваринництво було тут провідною галуззю сільського господарства. Цьому сприяли полонини – високогірні або середньогірні пасовиська [11]. Слід відзначити, що полонинські господарства на відміну від наддністрянських характеризувалися замкнутим циклом виробництва тваринницької продукції.

Скотарством займалися всі верстви населення Галичини. Проте його економічну доцільність використовували середні й багаті землевласники, які володіли земельними наділами. Дрібні землевласники, які становили основну масу селянства, займалися скотарством переважно з потреб матеріально-побутової життєдіяльності. Безземельні селяни найчастіше наймалися у господарства матеріально спроможних землевласників і займалися випасом і відгодівлею тварин.

У деяких поміщицьких маєтках існував тваринницький напрям господарства, який у таких випадках шляхта вважала більш прибутковим, ніж зерновий. Наприклад, у маєтку К.Павликовського у с.Берестяни Самбірського повіту основна частина посівної площі була відведена під корми, не кажучи вже про докуповування в значній кількості концентрованих кормів. І цікаво зауважити, що коли поміщики майже поголовно скаржились тоді на низькі доходи від своїх маєтків, то К.Павликовський одержав у 1883 р. 8797 зол. ринських чистого доходу, головним чином завдяки раціонально веденому тваринництву, розрахованому на продаж худоби й молочних продуктів [24].

Проте основну частину доходу приносило поміщикам зернове господарство. У селян же дуже часто найважливішим джерелом доходу була худоба. Наприклад, селяни с.Камінна Надвірнянського повіту продавали щороку худоби на суму 30–40 тис. зол. ринських. Це пояснюється наявністю в галицьких поміщиків ледве 14% усіх коней, 10% великої рогатої худоби й ще меншої кількості овець і свиней [18].

За даними газети “Rolnik”, щорічний експорт телят із Галичини залізницями в середині 80-х рр. XIX ст. збільшився на 20 тис. голів, а експорт волів зменшився на 5 тис. голів [26]. Це сталося внаслідок закриття австрійським урядом російсько-австрійського й румунсько-австрійського кордонів для експорту російської й румунської худоби (у тому числі волів на відгодівлю), а також значно вищих цін на ринку на телятину, ніж на волове м'ясо [11].

Розглянемо групування господарств за кількістю худоби. У 1890 р. кількість господарств Галичини з кількістю коней від 1 до 2 становило 251925 або 81,7%, від 3 до 5 – 51499 (16,7%), від 6 до 10 – 2272 (0,7%), від 11 до 20 – 829 (0,3%), від 21 до 50 – 1370 (0,4%), понад 50 – 431 (0,2%). У свою чергу для порівняння на Буковині дані показники становили відповідно 16611 (87,2%), 1942 (10,3%), 220 (1,2%), 61 (0,3%), 58 (0,3%), 24 (0,1%).

Відповідно в Галичині господарства з кількістю великої рогатої худоби від 1 до 2 голів становили 371672, від 3 до 5 – 250090, від 6 до 10 – 52479, від 11 до 20 – 4984, від 21 до 50 – 1449, понад 50–1446, а на Буковині – відповідно 31 343, 19093, 5676, 854, 353, 119 [11, с.31].

Таблиця 2. Кількість ВРХ у господарствах Галичини й Буковини

	1–2 голів худ.	3–5 голів худ.	6–10 голів худ.	11–20 голів худ.	21–50 голів худ.	Більше 50 голів худ.
Галичина	371672	250090	52479	4984	1449	1446
%	54,5%	36,7%	7,7%	0,7%	0,2%	0,2%
Буковина	31343	19093	5676	854	353	119
%	54,6%	33,2%	9,9%	1,5%	0,6%	0,2%

У 1902 р. у Галичині було 61,5% загальної кількості господарств без коней, 14,6% без корів, 49,2% без свиней, а на Буковині – відповідно 70,9%, 35,3% і 47,7% [11, с.35].

Таким чином, дані статистичні розрахунки свідчать про абсолютне переважання дрібних селянських господарств, які займалися скотарством. Зокрема, у Галичині кількість господарств, у яких налічувалось від 1 до 5 голів великої рогатої худоби, становила 621762 одиниць або 91,2%.

Цікаві з приводу неоднорідного складу сільського населення свідчення тогочасної преси. “У Вікні, Скалатського повіту, – писала газета “Батьківщина”, – лише три господарі мають до 30 моргів, а більша часть селян має 4 до 8 (моргів), але багато є таких, що мають 1 до 2 морги, а кількадесять зовсім безрільні. У безрільних халупників дома велика біда, нагі стіни і кілька дощок замість ліжка. Ні постелі, ні біля, ні знарядь домашніх” [1].

На початок ХХ ст. кількість худоби значно зросла. Згідно з матеріалами перепису худоби, проведеного в 1900 р., її чисельність була такою: коней – 868 тис., великої рогатої худоби – 2178 тис., овець – 437 тис., безрогої – 1254 тис. [22, с.314]. Так, лише кількість великої рогатої худоби за десять років (1890 – 1900 рр.) зросла з 682120 до 2178000 голів, або на 68,7%.

Таким чином, у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. традиційне скотарство було важливою галуззю сільського господарства. Соціально-економічні зрушення сприяли внесенню новітніх моментів у господарюванні (селекція, ветеринарна служба, інтенсивні способи доглядання за худобою). Попри переважання в занятті скотарством дрібнотоварних тенденцій, це аж ніяк не впливало на зростаючі рівні експорту худоби або м’яса.

1. Батьківщина. – 1892. – 16 жовтня.
2. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 304 с.
3. Господар і промисленник. – 1886. – 1 декабля.
4. Діло. – 1912. – ч.5–7.
5. Задорожній В.Є. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.). – Львів.: Вища школа, 1989. – 152 с.
6. Злупко С.М. Ідейна боротьба навколо аграрного питання в Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – Львів: Вища школа, 1960. – 83 с.

7. Кміт Ю. Із сільських відносин у Галичині ХІХ віка // Записки НТШ. – 1903. – Кн. ІV. – Т.ІV. – С.1–8.
8. Ковальчак Г. Економічний розвиток західно-українських земель / АН УРСР, Інститут суспільних наук. – К.: Наукова думка, 1988. – 249 с.
9. Компанієць І.У. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 370 с.
10. Кондратюк О.В. Галичина у ХІХ ст.: Соціально-економічне, правове та внутрішньополітичне становище / О.В.Кондратюк, П.М.Лепісевич. – Львів: Апріорі, 2004. – 60 с.
11. Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині ХІХ ст. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. – 236 с.
12. Кубійович В. Пастушество Буковини // Праці географічної комісії НТШ у Львові. – Львів, 1935. – Вип.1. – С.25–128.
13. Кутутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
14. Мандибур М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30-х років ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1978. – 111 с.
15. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. – 188 с.
16. Павлюк С.П. Традиційне хліборобство України: агро-технічний аспект. – К.: Наукова думка, 1982. – 224 с.
17. Свежинський В.П. Аграрні відносини у Західній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1966. – 192 с.
18. Свобода. – 1899. – 28 травня.
19. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження. – Ужгород: Карпати, 1994. – 556 с.
20. Шукевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899. – Т.І – ІІ. – 350 с.
21. Czas. – 1860. – 27 września.
22. Bujak Fr. Galicya. – Warszawa: Księgarni pod firmą E.Wende i spółka, 1908. – Т.І. Kraj, ludność, społeczeństwo. Rolnictwo. (Lwów nakładem księgarni H. Altenberga). – 562 s.
23. Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch. Unter Mitwirkung von Katharine Bechtloff, Johann Bill, Jacob Enders, Emil Landenberger, Josef Lanz, Wilhelm Sepp Muller und Johann Strohal zusammengestellt von Dr. Julij Kramer / Herausgegeben vom Hilfskomitee der Galiziendeutschen 1965. – 560 s.
24. Rolnik. – 1884. – 30 sierpnia.
25. Rolnik. 1887. – 9 lipca.
26. Rolnik. – 1888. – 5 maja.

The article deals with the problem of research of the traditional cattle-breeding in Halychyna. The cattle-breeding belongs to important parts of the Ukrainian culture. The author represents the list of proceedings beginning from the ХІХ century, which contains actual material concerning this problem. These data are very important, because they enable not only empiric but also historical analysis of the traditional cattle-breeding in Halychyna.

Key words: Halychyna, cattle-breeding, material culture, traditions, export.

СКОТАРСЬКИЙ КАЛЕНДАР РУМУНІВ БУКОВИНИ

У даній статті автор на основі джерельних матеріалів зробив спробу простежити основні етапи скотарського календарного року, вірування й звичаї буковинців, пов'язані зі скотарськими святами, що побутували в румуномовного населення сучасного Сторожинецького, Глибоцького, Новоселицького та Герцаївського районів Чернівецької області, а також сучасного Сучавського повіту Румунії.

Ключові слова: скотарський календар, цикл вовчих свят, цикл вівчарських свят, покровителі скотарів, скотарський Новий рік, антидемонічні обереги.

Народний календар дає повне уявлення про міфо-ритуальну традицію, втілену в календарні повір'я, звичаї та обряди. Звичаї, обряди та свята народного календаря румунів Буковини увібрали в себе суттєві риси соціально-економічного життя народу, відобразили особливості світосприйняття, психології і моралі. До цього часу вони значно трансформувалися, деякі з них втратили своє первісне значення, отримали новий статус і суспільно-побутові функції. У єдиному нероз'єднаному комплексі в народному календарі співіснували і взаємодіяли раціональний досвід і позитивні знання скотаря з релігійними віруваннями. Так, народний календар указував селянинові оптимальний час для формування й розпуску отар, виходу й повернення худоби з гірських пасовищ тощо. Цикл скотарських свят румунів Буковини, відіграючи провідну роль у народному календарі румунів-скотарів, найбільш повно висвітлений в етнографічних працях румунських дослідників традиційної культури населення Буковини другої половини XIX – початку XX ст.

До цієї тематики зверталися М.Я.Салманович [7; 8; 9], Г.К.Кожолянка та А.А.Мойсей [3; 4]. У їхніх дослідженнях висвітлювалися певні тематичні аспекти проблеми, як, наприклад, у циклі статей М.Салмановича – короткий аналіз скотарських свят, розповсюджених у центрально-румунському ареалі, у працях Г.К.Кожолянка та А.А.Мойсея – аналіз двох складових скотарського календаря румунів Буковини: “вовчого” та “вівчарського” календарів. На даний час слід констатувати відсутність цілісного дослідження циклу скотарських свят у буковинських румунів, спеціальних досліджень їх місця й ролі в “народному” календарі, що відкрило би перспективу узагальнення циклу свят, відзначило б важливість скотарських культів – покровителів худоби й скотарів у календарних віруваннях румунів Буковини.

Найбільш важливу інформацію про цикл скотарських свят у буковинських румунів було почерпнуто з праць румунських дослідників традиційної культури й побуту населення Буковини другої половини XIX – початку XX ст.: С.Ф.Маріана “Свята у румунів” (1898–1901) [24; 25], С.Нікуліце-Воронки “Звичаї і вірування румунського народу” (1903) [28],

А.Горовея “Вірування і забобони румунського народу” (1915) [19], Т.Памфіле “Осінні свята та Різдвяний піст” (1914), “Літні свята у румунів” (1911) [30], Д.Дана “Вівчарня у румунів” (1923) [16], “Комуна Стража та її мешканці” (1897) [14], М.Лупеску “Забобони” (1892–1893) [23] та ін.

Окремо слід відзначити роботи І.Мушлі та О.Бирлі “Типологія фольклору з відповідей на анкети Б.П.Хаждеу” [27] та А.Фокі “Народні свята та забобони кінця XIX ст. Відповіді на анкети Н.Денсушану” [20], з яких було почерпнуто важливу інформацію стосовно скотарського календаря в буковинських румунів. У цих працях був систематизований матеріал (відповіді) з анкет, розповсюджених Б.П.Хаждеу (1878, 1884–1885 рр.) – 17 тис. сторінок рукопису (19 томів) та Н.Денсушану (1893–1895 рр.) – 15 тис. сторінок (17 томів).

За допомогою цих джерельних матеріалів можна простежити основні етапи скотарського календарного року, вірування й звичаї буковинців, пов'язані зі святами, що побутували в румуномовного населення сучасного Сторожинецького, Глибоцького, Новоселицького та Герцаївського районів Чернівецької області, а також сучасного Сучавського повіту Румунії.

Народний культ святих – володарів худоби й скотарів у календарній обрядовості буковинських румунів проявився у формі відзначення скотарських днів із метою захисту великої рогатої худоби, свиней, коней, овець та кіз від хижаків (особливо від вовків і ведмедів), змій, хвороб, а також протидії чарам з боку нечистої сили (“стрігоїв”) та носіїв езотеричних знань (чарівниць та відьом), які могли відібрати “ману” від корів та овець, а також від пасовищ.

На Буковині з давніх часів заняття скотарством мало велике значення для економіки краю, тут вирощувалися у великій кількості вівці, свині, воли й кози. Ще в 1628 р. у с.Топорівка Чернівецької волості українські селяни були звільнені від сплати державного податку за утримання 1500 овець і 500 свиней. Податок збирався лише тоді, коли вирощувалися ці тварини понад дозволену кількість. У с.Вовчинець не платили податок за 300 овець і 200 свиней. За підрахунками авторів праці “Буковина. Історичний нарис”, у середньому на родину припадало не менше 30 овець і 20 свиней [1, с.38]. Цей факт підтверджується авторами монографії південнобуковинського села Арборе – А.Долинським та Г.Долинським, які наголошували на тому, що в XIX – на початку XX ст. у кожному селянському господарстві нараховувалось 50–70, іноді й 100 овець, деякі чабани тримали вівчарні декілька десятиріч підряд [17, с.59–60]. Факт наявності великої кількості овець на Буковині був зафіксований також в “Описі Буковини” Г.фон Сплени (1893) [11, с.18]. Дослідник Буковини П.С.Ауреліан у своїй праці “Буковина. Економічний опис у супроводі карти”

(1876) подав результати перепису 1869 р., згідно з яким у населення Буковини було 217913 овець та 18786 кіз, і головне, що їхня кількість з 1861 по 1869 р. зросла на 72570 овець та 2662 кіз [13, с.39–40]. Про вирощення на Буковині значної кількості коней засвідчив румунський дослідник Іон Іонеску з Браду у своїй праці “Сільське господарство у Дорогоїському повіті” (1866). Зокрема, учений згадав про існування імперської конюшні на території шести буковинських населених пунктів (Радівці, Ваду-Вледікей, Войтінеп, Нижній Віков, Токмітура, Міток), де утримувалась понад 1 тис. коней на 7000 фалчів землі (“фалча” – стара міра поверхні, що дорівнювала 14322 м²) [22, с.517–539]. Трохи менше на Буковині було волів, яких вирощували переважно на продаж.

Наявність великої кількості голів скота в селянських господарствах Буковини, особливо в її передгірній та гірській частині, на думку Д.Дана, визначало соціальний статус селянина в громаді [16, с.5]. Отже, наведені вище факти свідчать про те, що скотарство на Буковині було заняттям традиційним: величезний досвід вирощування худоби передавався з покоління в покоління протягом століть. Професія чабана була настільки почесною, що, за свідченням того ж Д.Дана, чабанами бували навіть дівчата. Цю професію засвоювали іноді люди немічні з метою зміцнення здоров'я, бо зранку чабани вмивалися водою, в якій мили відро з-під молока, а після їжі завжди пили сироватку замість води, щоб “обличчя було гладким та красивим” [16, с.8].

Як складова частина народного календаря й тісно пов'язаний із “вівчарським” і “вовчим” календарями, скотарський календар розпочинався восени в період парування овець та іншої худоби. Процес відтворення домашніх тварин ділить скотарський календарний рік на дві симетричні пори року: “безплідна” зима, що триває від св.Дмитра (8 листопада) до св.Георгія (6 травня), і “плодюче” літо (між св.Георгієм і св.Дмитром). Середину, або міць, зими становлять Зимові Цирковії (Cîrcovii de Iarnă), які припадають на 29–31 січня, а середину літа – Літні Цирковії (Cîrcovii de Vară) – 29–31 липня. Їхнє святкування зафіксоване на межі XIX – XX ст. у селах Борка, Броштени, Фаркаш (південна частина Буковини) [27, с.388], причому не тільки на Буковині, але і в Молдові, Трансільванії, Банаті, Мунтенії тощо [27, с.174]. Оскільки найпродуктивніша пора року для овець припадає на літо, то, на думку І.Гіною, селяни перемістили скотарський Новий рік із початку зими (Осінні Філіпії, День вовка, св.Андрій, св.Миколай) на початок скотарського літа (св.Георгій, св.Марк Бичачий, Армінден) [18, с.11]. Основна ж маса осінньо-зимових свят скотарського календаря залишилась без змін. Серед них слід згадати свято Андрія, оскільки буковинці вірили, що св.Андрій захищав худобу від хижаків (с.Нелок, Строешти Васкань, Стольничешти Прежеску сучасного Сучавського повіту, Турятка сучасного Глибоцького району), “стрігоїв”

(Строешти Васкань), які могли відібрати молоко від корів та овець [20, с.15]; Осінні Філіпії, які мали подібну функцію захисту худоби від хижаків (с.Мелінь, Богденешти, Строешти Васкань, Валя Глодулуй, Бороая, Форешти, Костешти Руджіноаса, Борка, Котиргаш Броштени, Корнь Літень, Мирослешти, Басарабь сучасного Сучавського повіту). Дата святкування Філіпіїв коливалась у межах тижня, у різних селах були різні дати святкування: 24–27 листопада в с. Долхаска, 25–27 листопада – с.Борка, Мелінь, 26–28 листопада – с.Дрегенешти, Джулешти Дрегенешти, 27–29 листопада – с.Кришешти, Малі Долхешти, у листопаді без установлення точної дати в с.Мирослешти, 30 листопада або 1–2 грудня у с.Флорешти, три дні до початку Великого посту – с. Тарнавка сучасного Герцаївського району [20, с.122–123].

У румунів Буковини коло календарних скотарських свят розпочинає свяятий Георгій (sf. Gheorghe), відзначення якого припадає на 6 травня і є одним із найважливіших свят скотарського року. Важливу роль відіграв також переддень св.Георгія, який називався “св.Георгій коров'ячий” (“sf. Gheorghe a vacilor”), “Відбір” (“Alesul”), “Минікетоаря” (“Mânicătoarea”) або “Трембіта” (“Buciumul”). У цей день обиралися місце для вівчарні, будувалась огорожа, колиба, загорода для доїння овець (с.Роша) [16, с.11–12], обиралися чабани, виготовлялося мастило, або овечий смалець, який використовувався чабанами як захисний засіб проти відьом, розпочинався відбір плідних овець від ялових, який закінчувався в день св.Георгія, запалювався “живий” вогонь, через який проганяли худобу й перестрибували самі [25. – Т.3, с.161–163]. Слід зазначити, що подібне смислове навантаження мав переддень цього свята і в деяких провінціях Румунії [21. – Т.1, с.223–224].

Скотарський календар у румунів Буковини розпочинався також у день св.Георгія (с.Великі Долхешти, Корнь Літень, Мелінь, Саска, Строешти Васкань, Валя Глодулуй сучасного Сучавського повіту та с.Турятка сучасного Глибоцького району Чернівецької області) [20, с.304]. У цей день у селах Буковини обирали чабанів, пастухів рогатої худоби, свинопасів, табунників тощо. Уранці цього дня, коли випускали худобу вперше в поле, у с.Нові Фратівці був зафіксований С.Ф.Маріаном звичай, згідно з яким 10-річний хлопець забирався на хвіртку, ставлячи одну ногу на один із її поручнів та другу на інший таким чином, щоб худоба пройшла під ним. Метою цього звичаю був захист худоби від “стрігоїв”, щоб вони не змогли в неї відібрати молоко [25. – Т.3, с.151]. У цей день мало місце відділення плідних овець від ялових та ягнят від овець [16, с.6], перше доїння овець і виготовлення першого свіжого овечого сиру (“caș”), який приносили в жертву до церкви з метою збільшення молока в овець (с.Стража) [14, с.47]. У цей день розпочиналося “сурмління” овець

(“busciumatul oilor”), яке тривало до св.Дмитрія і мало захисний та очищувальний характер, позначалися вівці та ягнята (с.Босанч) [25. – Т.3, с.188].

Слід зазначити, що в українців Буковини св.Георгій також уважався покровителем чабанів, про що свідчать етнографічні записи Г.Купчанка, зроблені на Кіцманщині [10, с.374], а також одна з пісень фольклорної збірки Ю.Федьковича [6, с.586].

Ще одним важливим святом скотарського календаря був “св.Марк бичачий” (“sf. Marcu boilor”) 8 травня, присвячений рогатій худобі, а особливо бикам. У цей день заборонялося працювати, а особливо орати, щоб бики були здоровими й не нападали на них дикі звірі (Бунінц, Нові Фратівці, Реусени, Старі Фратівці – південної частини Буковини) [25. – Т.3, с.201].

Наступне скотарське свято – Армінден (Arminden), або день св.Єремії, 14 травня, що знаменував собою початок літа. Цей день мав захисну функцію для ягнят і святкувався окремо чабанами й селянами. У чабанів існувало повір'я, що свято Єремії захищає ягнят від хвороб (с.Саска) [20, с.22], а в селян ритуал пожертвування – вихід на галявину, поїдання смаженого ягняти з вином із полині [25. – Т.3, с.204].

Св.Петра Літнього буковинські румуни святкували 12 липня, уважаючи його володарем диких звірів (с.Богденешти, Медею сучасного Сучавського повіту) [20, с.307]. Цей святий виступав охоронцем худоби від вовків. Без його дозволу жодна вівця “не потрапить до вовчої пащі” [16, с.23–24].

З осінніх свят скотарського циклу румуни Буковини святкували день Текли, або Баранячої Фекли (“Tecele”, “Tecele Verbecilor”), яке припадало на 7 жовтня. Культові дієства в цей день призначалися для захисту баранів від вовків. Порушення заборони працювати в цей день могли, за уявленням селян, призвести до з'їдання вовками баранів і овець [30, с.177].

Важливим моментом у скотарському календарі є процес підготовки овець до зимівлі, а також реалізація продуктів вівчарського виробництва, що збігається з біологічним циклом парування овець. Тому він знайшов своє відображення в циклі осінніх свят. 27 жовтня відзначається “Весілля овець”, або “Пускання баранів”, яке припадало в деяких місцевостях також на 9 жовтня (св.Кіріка) [29, с.421, 438].

Завершує “скотарське літо” день св.Дмитрія (“sf. Dumitru”, “Sâmedru”), який уважався патроном вівчарів (8 листопада) у період, коли вовки (“собаки св.Дмитрія”) стають найнебезпечнішими для домашніх тварин і людей [29, с.455–456]. У цей день розбирали вівчарні, розраховувалися з чабанами, розподілялися молочні продукти між власниками овець, розпочиналась підготовка до зимівлі овець.

Одне з перших зимових свят, дотримане румунськими скотарями, було св.Ігната або “Ігната свинячого” (“Ignatul porcilor”) з метою захисти-

ти свиней від розповсюдження різноманітних хвороб. У цей день зазвичай різали свиней, а також вірили, що смалець від чорної свині, вирізаної на це свято, можна використати в різноманітних ворожіннях [30, с.262]. На думку бухарестської дослідниці А.Олтяну, це свято має дохристиянські коріння. За її твердженням, якщо в давнину на це свято приносилися людські жертви, поступово вони були замінені на жертви тварин (чорні свині або кури). При цьому велике значення надавалося ритуальному різанню з метою передбачення майбутнього [29, с.539].

Значне місце в скотарському календарі відігравав і переддень св.Василя (13 січня), коли за народними віруваннями домашня худоба могла говорити, але людям підслуховувати їхню розмову суворо заборонялося, бо це може викликати смерть (Бунінц, Лішешти, Калафіндешти, Сірет, Хеч – південної частини Буковини та Чиреш-Опаїц її північної частини) [25. – Т.1, с.7]. Румуни Буковини вірили також, що худоба може говорити й напередодні Різдва, Водохреща та Великодня, коли спілкуються між собою про місцезнаходження захованих скарбів [15, с.1–2].

Свято Благовіщення (“Bunavestire”), яке відзначалося 7 квітня, вміщувало також у собі низку елементів скотарського календаря: вигін худоби на пасовище (с.Босанч), захист худоби від хижаків (с.Стража); у селі Воловец сучасного Сучавського повіту існував ритуал, згідно з яким чабан у цей день вибирався на стіг сіна та погрожував зими сокирою, бо “трава зеленіє і є де випасати отари” [25. – Т.2, с.156, 164].

Окрім свят із фіксованою датою проведення, у скотарському календарі існували також рухомі свята, як, наприклад, св.Тоадер (“sf. Toader”) та Понеділок вівчарів (“Lunea Păstorilor”), які припадали на перший тиждень Великого посту. Так, на св.Тоадера в деяких селах Буковини вперше виводили коней на пасовища (Стража) [25. – Т.2, с.23]. У цей день зазвичай стригли рогату худобу, переважно телят, яким відрізали кінцівки хвостів і верхівки рогів (Белечена, Лішешти, Корлата, Сірет, Строешти, Шкея – південної частини Буковини та Теремблеча її північної частини). Після того збирали відстрижене волосся й закопували в мурашнику, щоб худоба росла, була спритною як мурахи та щоб отримати за неї добрі гроші на продажі [25. – Т.2, с.47].

Отже, аналіз етнографічних даних про скотарський календар у буковинських румунів дозволяє відтворити річний цикл скотарських свят: св.Георгій коров'ячий (5 травня), св.Георгій (6 травня), св.Марк бичачий (8 травня), св.Єремія (14 травня), Знаходження голови Іоанна Хрестителя (7 червня), св.Петро Літній (12 липня), св.Прокопій (21 липня), Літні Цирковії (29–31 липня), Ведмежий Маковей (14 серпня), св.Вавіла (17 вересня), день Текли (7 жовтня), св.Кірік (9 жовтня) (розпочинає цикл “Бербекарі”, день Покрови (14 жовтня), св.Параскева (27 жовтня), св.Дмитрій (8 листопада), св.Філіп Кульгавий (9 листопада), Свято Овець (24 листо-

пада), цикл Мартиніїв-Філіпіїв (25–26 листопада), Вовіденія (4 грудня), св.Андрій (13 грудня), св.Миколай (19 грудня), св.Ігнат свинячий (2 січня), св.Петро Зимовий (29 січня), Зимові Цирковії (29–31 січня), цикл Тріфу-Стратенія (14–16 лютого), св.Харалампій (23 лютого), св.Олексій (30 березня), Благовіщення (7 квітня), а також рухомі свята св.Тоадер і Чистий понеділок – перший тиждень Великого посту та ін.

Покровителями худоби й скотарів у буковинських румунів були св.Георгій, св.Дмитрій, св.Ієремія, св.Петро, св.Філіп, св.Андрій, св.Ігнат, св.Вавіла та ін.

Під час скотарських свят у буковинських румунів існував цілий комплекс дій, які мали на меті запобіжну й захисну функцію. Ці дії були спрямовані на захист худоби від хижаків (особливо вовків і ведмедів), нечистої сили й носіїв езотеричних знань (особливо від відьом і чарівниць), а також від хвороб.

Найбільшу загрозу для худоби становили вовки. Серед оберегів, які використовувались для захисту худоби від вовків, слід відзначити: розкладання ритуальних вогнищ та обкурювання, нанесення магічних знаків у вигляді хрестів, різноманітні заклинання тощо. Найбільш дієвим оберегом було розпалювання “живого” вогню. Дана практика найбільш повно була описана С.Ф.Маріаном на прикладі сіл Чіреш-Опаїц, Красна, Стража. Так, на св.Георгія господарі робили заглиблення в одному з одвірків дверей кошари. На відстані в півметра закопували дошку, в якій так само була зроблена дірка таким чином, щоб дірки були одна навпроти іншої. Брالی жердину завдовжки в один метр, розсікали на одному кінці, клали туди сухий хворост, всували жердину розсіченим кінцем у заглиблення одвірка, а другим кінцем – у дірку дошки. Потім перев’язували жердину мотузкою і двоє людей (розташованих один навпроти другого) тягли з великою силою за кінці мотузки таким чином, щоб разом із мотузкою оберталася жердина й терлася об одвірок. Від різких рухів розсічений кінець жердини нагрівався й загорався – це і був “живий” вогонь. Димом від цього вогню обкурювали худобу, запалювали також овечий гній і проганяли через нього худобу, стрибали через нього самі. Метою цього звичаю був захист великої рогатої худоби й овець від хвороб, хижаків, чарів і для їх приплоду [25. – Т.3, с.161–162]. У гірських місцевостях Буковини “живий” вогонь розпалювали зазвичай під час першого вигону худоби на пасовище. У цей вогонь вкидалися гілки ялини й сосни, і через дим цього вогнища проганяли овець, вірячи, що вони протягом року будуть захищені від усілякої небезпеки (м.Кимпулунг) [25. – Т.3, с.162]. Слід зазначити, що на Буковині в день св.Георгія та на Великдень розпалювали “живий” вогонь не лише в господарствах, але й на вівчарні (с.Стража) [14, с.98]. Зазвичай тоді перед входом овець до загороди вівчарні розпалювалися два “живих” вогні, через дим яких їх проганяли для

першого доїння для того, щоб вівці були захищені від хижаків та злих чар [16, с.16].

Широко використовувався вогонь у юрїївській обрядовості також у гуцульських селах Буковини, де так само через дим цього вогню проганяли худобу й стрибали всі присутні [12, с.250]. Про використання вогню під час свята Юрія в Буковинській Гуцульщині писав і Р.Ф.Кайндль: “Напередодні Георгієвого дня розпалювали перед хатою великий вогонь. Паливом служило переважно сміття, яке назбиралося в обійсті протягом зими” [2, с.107]. Вогонь запалювався з метою захисту тварин під час скотарського сезону.

На Буковині мала місце також практика нанесення магічних знаків-хрестів. Зокрема, у с.Бояни, Петрівці, Терблеча (північна частина Буковини), а також у Сереті, Фратівцях, Стрешти Васкань (південна частина Буковини) на св.Андрія та св.Георгія виготовляли своєрідні “мазила” з часнику, пташиного посліду й мазуту, якими малювали у вигляді знаків-хрестів сакральні межі (двері, вікна, ворота), а також робили знаки на худобі, що мало захистити її від хижаків і злих сил [24. – Т.3, с.14; 20. с.15].

Оберегами слугували також різноманітні заклинання для захисту овець від вовків. Подібне заклинання було зафіксоване Д.Даном у с.Стража під час першого вигону овець на пасовище: “Коли хижакі будуть на горі, / Ви, вівці, будете на долині, / А коли ви будете у долині, / Хижаки будуть на горі”. / “Când or fi găngăniile în deal, / Voi oilor să fiți în vale, / Iar când voi îți fi pe vale, / Gângăniile să fie pe deal” [16, с. 16]. У наш час у румуномовних селах Нижнього Буковинського Попруття подібне заклинання виголошувалось для зняття переляку від вовка (с.Тарасівці сучасного Новоселицького району) [5].

Крім обрядових дійств із метою захисту худоби від хижаків, у буковинських румунів існувало також чимало оберегів, які мали завадити нечистій силі відібрати “ману” від корів і овець, а також від пасовищ. Побожування, що худоба втратить молоко або не буде розмножуватись, було настільки сильне, що все село спільними зусиллями шукало способи магічного запобігання “стрігоям”, відьмам, чарівницям – ховали язика від льоном’ялок, намащували часником і різними “мазилами” льоном’ялки, хвіртки, двері, пороги, вікна, тварин та людей, заклинали полин, любисток, бузник та вивішували їх у кошарах та хлівах, клали борону догори зубцями перед входом до кошари, гнали чарівниць за допомогою “сурмління” в трембіти тощо. Слід зазначити, що чари з метою відбирання молока від овець здійснювалися, за народними уявленнями, лише в період від дня св.Андрія до Великої неділі (Duminica Mare). Найбільш небезпечним для овець уважався день св.Георгія, коли знесилена нечиста сила робила останню спробу відновити свою злу енергію за рахунок відбору “мани” від овець і пасовищ. Від Зелених свят (Rusalii) до св.Андрія

чари втрачали свою силу. Найбільш простими методами відбирання молока від овець було “відбирання” сліду вівці, чаклування вкраденого молока, закопування під входом у вівчарню солі та грису – вівці, що переступали через них, утрачали “ману” (с.Стража) [16, с.5–6, 8].

Поширеним оберегом для захисту овець від чарів було “сурмління” в трембіти. Грالی на трембіті або парубки в селі, або чабани, вірячи, що доки доноситься “сурмління” трембіти, доти не зможуть злі сили відібрати молоко від овець (с.Котиргаш Броштени, Великі Долхешти, Броштени південної частини Буковини) [19, с.161; 20, с.295; 23, с.128]. Для підсилення ефекту господарі намащували двері кошари часником, освяченим разом із паскою на Великдень [24. – Т.3, с.87]. У с.Медєю (південна частина Буковини) господарі клали шматки дерну на дахи, хвіртки, під відрами для молока, посудинами для виготовлення сиру. Це робилося для збільшення приплоду худоби й підвищення надоїв [20, с. 290]. З цієї ж метою використовували шматки дерну та вербові гілочки і в українських селах Буковинського Передгір'я і Буковинській Гуцульщині під час юрїївських святкувань [2, с.107]. Дерен і верба георгіївського свята, на думку буковинців, мали силу оберега. Відьми, які, за віруваннями буковинських румунів, відбирали молоко від худоби, відлякувались дерном та в наступному скотарському сезоні не могли розгулятися й заподіяти шкоди.

Серед антидемонічних оберегів, що застосовувалися проти відьом та іншої нечистої сили, зустрічаємо і виготовлення після обіду напередодні св.Георгія господинями-власницями овець мастила або овечого смальцю на зворотному боці стільця чи на дошці. Мастило відсилали чабанам. Вони намащували ним овець, щоб відьми та чарівниці не змогли відібрати в них молоко [25. – Т.3, с.163]. Отже, можна констатувати, що в буковинських румунів існував цілий комплекс захисних дійств, спрямованих на знешкодження чарів з боку нечистої сили.

Відзначені дії буковинських румунів здійснювані з метою захисту худоби від різноманітних хвороб. Для того, щоб вівці були здоровими протягом року, слід було дотримуватись певних заборон на виконання хатніх робіт у такі свята, як св.Харалампія (Міговени, Петрівці, Старі Фратівці, Строешти – південної частини Буковини, Старі Бросківці – її північної частини) [25. – Т.1, с.196–197], св.Тоадера (Белечена, Верхній Віков, Гура Хуморулуй, Ллішешти, Мезенешти, Петрівці, Ступка – південної частини Буковини) [25. – Т.2, с.23], св.Вавілі тощо [29, с.393].

Отже, велика кількість традиційних скотарських свят, яка побутувала в буковинських румунів у другій половині XIX – на початку XX ст., маючи явно дохристиянське походження, дає нам право стверджувати про існування в них системного скотарського календаря. Цикл скотарських свят, відображаючи сутність боротьби за існування, відігравав важливу роль у житті румунського скотаря та чабана, а його ритуальне

оформлення та змістовна частина збереглися частково (ряджений “пекурар”, казки, загадки, різноманітні дійства захисного спрямування) до наших днів, хоча більшість із них уже втратила своє первісне магічне навантаження. Цей календар, охоплюючи цілий календарний рік, реагував на сезонні особливості життя вовків і ведмедів, періоди дії нечистої сили, а також на певні особливості утримання й випасу овець, кіз та іншої домашньої худоби. Дослідження даного календаря дозволяє встановити пантеон “володарів” скотарів та худоби в буковинських румунів, а також річний цикл скотарських свят. Оскільки “вовчий” та “вівчарський” календарі є складовою частиною скотарського календаря, їх потрібно розглядати в тісному взаємозв'язку.

1. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
2. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Післям. О.Масана; Пер. з нім. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
3. Кожоляно Г.К., Мойсей А.А. “Вівчарський” календар румунів Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Прут, 2004. – Т.2 (18). – С.118–129.
4. Кожоляно Г.К., Мойсей А.А. Цикл “вовчих” свят у румунів Буковини // Р.Ф.Кайндль і українська історична наука: Матеріали Міжнародного наукового семінару “Кайндлівські читання” (22–23 травня 2004 р.). – Чернівці; Вишніця: Черемош, 2004. – Ч.2. – С.196–205.
5. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – 1997. – Т.20. – 30 с.
6. Писання Осипа Юрія Федьковича. – Т.1. Перше повне видання з першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав Др. Іван Франко. – Львів, 1902.
7. Салманович М.Я. Румыны // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. XIX – начало XX в. Зимние праздники. – М.: Наука, 1973. – С.284–298.
8. Салманович М.Я. Румыны // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. XIX – начало XX в. Летне-осенние праздники. – М.: Наука, 1978. – С.244–257.
9. Салманович М.Я. Румыны // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. XIX – начало XX в. Весенние праздники. – М.: Наука, 1977. – С.296–312.
10. Сборник песен Буковинского народа / Сост. А.Лоначевский; дост. Г.Купчанко. – К., 1875. – 420 с.
11. Сплєні Габрієль фон Опис Буковини / Пер. з нім., передм. і ком. О.Д.Огуя, М.М.Сайка. – Чернівці: Рута, 1995.
12. Шухевич В. Гуцульщина. – Ч.4. – Верховина, 1999.
13. Aurelian P.S. Bucovina. Descriere economică însoțită de o hartă. – București: Tipografia Laboratorilor Români, 1876.
14. Dan D. Comuna Straja și locuitorii ei (studiu istoric, topografic și folcloric). – Cernăuți: Societatea tipografică bucovineană, 1897. – 112 p.
15. Dan D. Credințe populare bucovinene // Gazeta Bucovinei. – 1894. – А. 4. – №30. – P.1–2.
16. Dan D. Stâna la români din Bucovina. – Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1923. – 38 p.

17. Dolinski A. Arbore străveche vatră de etnografie și folclor. – București: Eficient, 2001.
18. Ghinoiu I. Obiceiuri populare de peste an. Dicționar. – București: Editura Fundației Culturale Române, 1997.
19. Gorovei A. Credinți și superstiții ale poporului român / Ediție îngrijită de I.Datcu. – București: Editura “Grai și suflet – Cultura națională”, 1995. – 344 p.
20. Fochi A. Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX: Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu. – București: Minerva, 1976. – 392 p.
21. Hasdeu B.P. Etymologicum Magnum Romaniae. – București, 1886–1893. – T.I–III. – 3253 p.
22. Ionescu I. Agricultura română din județul Dorohoiu. – București: Imprimeria statului, 1866. – 555 p.
23. Lupescu M. Superstiții // Șezătoarea. – 1892–1893. – A.I. – P.125–128.
24. Marian S.F. Sărbătorile la români. – București, 1898. – Vol.I. – 290 p.; 1899. – Vol.II. – 307 p.; 1901. – Vol.III. – 346 p.
25. Marian S.F. Sărbătorile la români. Studiu etnografic / Ediție îngrijită și introducere de I.Datcu. – București: Editura “Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2001. – Vol.I. – 222 p.; Vol.II. – 216 p.; Vol.III. – 244 p.
26. Marienescu A.M. Alesul // Familia. – 1873. – P.237.
27. Mușlea I., Bârlea O. Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P.Hasdeu. – București: Minerva, 1970. – 634 p.
28. Niculiță-Voronca E. Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică (Ediție îngrijită de V. Durnea). – Iași: Polirom, 1998. – Vol.I. – 496 p.
29. Olteanu A. Calendarele poporului român. – București: Paideia, 2001. – 741 p.
30. Pamfile T. Sărbătorile la români. – București: Saeculum, 1997. – 360 p.

In the given article a year cycle of cattle breeding holidays is searched, a plateau of the “alorners” of the cattle is stated and of the cattle breeders among the Romanians of Bucovina. It is shown the place of this calendar in the “folk” one, connection of the cattle calendar with the “gheep” and “wolf” ones.

Key words: *cattle calendar, cycle of wolfish holidays, cycle of sheep breeding's holidays, patron of cattle – breeders cattle, New Year, antidemonic guard.*

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 329.14+438 (=411.16)

ББК 66.5(4/8)

О.С. Жерноклєєв

ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ (1899 – 1907 рр.)

У статті розкрито причини, передумови й перебіг виникнення Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини, описано процес ідейно-політичного й організаційного становлення партії в 1905 – 1907 рр. Показані особливості партійно-політичної структури та світоглядних установок єврейського соціал-демократичного руху в регіоні в складі Австро-Угорської монархії.

Ключові слова: *соціал-демократичний рух, партія, єврейський пролетаріат, польська соціал-демократія, Галичина, Буковина.*

Соціалістичний напрям був одним із провідних у розвитку єврейської суспільно-політичної думки кінця XIX – початку XX ст. У середовищі галицького єврейства цього часу соціал-демократизм став другим значним національно-політичним рухом після сіонізму [29, с.187]. Проте історію виникнення ЄСДП слід розглядати в контексті не лише процесів у галицько-польській соціал-демократії та робітничому русі загалом (як це робилося досі, переважно польськими дослідниками [39; 40; 41]), але й на ширшому тлі суспільного життя галицького єврейства, розвитку єврейської політичної думки, зародження й становлення ідеології сіонізму, його різноманітних організаційних форм, що й стало метою цієї статті.

На зламі XIX – XX ст. центрально-східноєвропейське єврейство переживало фазу політизації національного руху. Політичний сіонізм, що з'явився в цей час, протиставив такому традиційному критерію самоідентифікації євреїв, як релігія, суто національну самосвідомість. З метою захисту прав та інтересів єврейства виникла ціла низка національних єврейських партій.

Динаміка єврейських національних рухів мала чітко виражене геополітичне спрямування Захід – Схід. Вони виникали в середовищі західних, асимільованих євреїв (Німеччина, західна частина Австро-Угорщини) і були формою адаптації до модерних, вестернізаційних імпульсів, джерелом яких була Західна Європа. Але масову підтримку ідеї національного відродження єврейства знайшли на Сході Європи, де було зосереджено 80 відсотків світового єврейства [25, с.24]. Новітня єврейська національна ідея не випадково з'являється на порозі XX ст., яке увійшло в історію як “століття націоналізму”, і була відповіддю на виклики часу [25, с.25].

Особлива роль у зародженні єврейського націоналізму належала Австро-Угорщині. Якщо для Російської імперії типовою була стратегія державного антисемітизму, то австро-угорська імперська політика базува-

лася на емансипації євреїв і навіть, певною мірою, на використанні їх як фактора впливу в Галичині й Буковині [33, с.23], де мешкало дві третини євреїв країни. І незважаючи на те, що в умовах бурхливої індустріалізації та урбанізації країни єврейство загалом було інтегруючим чинником, нова буржуазно-капіталістична дійсність і потужне вторгнення єврейського елементу в усі сфери суспільного життя не тільки не послабили впливи традиційного антисемітизму, але й додали до “звичних” нові, більш витончені способи дискримінації [27, с.37–40]. Саме Австро-Угорщина, з усім комплексом її протиріч і розташуванням на межі західного й східного світів, стала колыскою політичного сіонізму.

У 1896 р. побачила світ книга віденського журналіста Теодора Герцля “Єврейська держава”, написана під безпосередніми враженнями резонансної “справи Дрейфуса”. Вона мала підзаголовок: “Спроба сучасного розв’язання єврейського питання”, яке автор бачив у необхідності відновлення національної єврейської державності. У серпні 1897 р. у Базелі відбувся перший конгрес сіоністів, на якому була створена Всесвітня сіоністська організація, очолена Т.Герцлем. Базельська програма проголосила основною метою сіоністів утворення єврейської держави в Палестині. У Галичині вже 1898 р. виникло три центри Всесвітньої сіоністської організації – у Львові, Кракові й Станіславі [24, с.73].

На початку ХХ ст. у середовищі сіоністів посилюлася “молода фракція”, яка, залишаючись на ґрунті Базельської програми, схилилася до відмови від тактики індиферентизму щодо навколишнього життя й вимагала переходу до активного втручання в суспільні процеси “країн вигнання”, де мешкали євреї (т. зв. “Gegenwarts-programm”, тобто програма насущної праці з одночасним “віддаленням” кінцевої мети сіонізму) [1, арк.118–119]. Розчарування частини молоді в сіонізмі (намагання Т.Герцля отримати згоду великих держав на компактне поселення євреїв в Ізраїлі кілька років не давали результатів) та вплив марксизму й соціал-демократії вилився в появу в Росії протягом 1901 – 1906 рр. низки єврейських соціалістичних партій різного спрямування. Їх ідейний спектр простягався від економізму (зубатівська, фінансована охранкою Єврейська незалежна робітничка партія) та есерівського народництва (Соціалістична єврейська робітничка партія (“СЕРП”)) до поєднання соціалізму із сіонізмом (“Поалей-Ціон”, Сіоністсько-соціалістична робітничка партія; ідейні натхненники й лідери – Б.Борохов, Н.Сиркін та ін.) [1, арк.4; 2, арк.2, 3, 17].

Основне ідейне розмежування в рамках “єврейського націоналізму” намітилося між сіонізмом і автономізмом, прихильники якого вважали, що створення власної держави не вирішить відразу всіх проблем багатомільйонної єврейської діаспори, яка існуватиме ще впродовж багатьох поколінь. Отож, потрібно домогтися широкої мовно-культурної, громадської, релігійної автономії в країнах розпорошення (галуті) [25, с.31, 33].

Особливе значення для подальшого розвитку єврейського соціал-демократичного руху в Галичині й Буковині мало виникнення на теренах сусідньої Російської імперії Бунду. “Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії” (або скорочено – Бунд, тобто союз, спілка) був утворений у вересні 1897 р. на з’їзді в м.Вільно. Невдовзі він увійшов на автономних засадах до складу РСДРП, висунув програму культурно-національної автономії, повів непримиренну боротьбу проти сіонізму, висуваючи на перший план класові, а не національні інтереси [34, с.14]. У 1905 – 1907 рр. Бунд став наймасовішою єврейською революційною партією Російської імперії (біля 34 тис. членів) [28, с.389]. Його вплив на єврейську інтелігенцію, ремісників і робітників, за деякими оцінками, був сильнішим, ніж решти соціалістичних єврейських партій разом узятих [26, с.68].

Під тиском зростання популярності Бунду на певні поступки змушена була піти головна союзниця ППСД у Королівстві Польському – Польська соціалістична партія, яка на з’їзді в Любліні в червні 1902 р. визнала, що агітація серед єврейського робітництва має вестись на ідиш й у своїх, специфічних формах, і вирішила утворити для цього спеціальний Єврейський комітет, підконтрольний центральним органам партії. У квітні 1903 р. відбулася перша, а в жовтні – друга єврейська конференція ППС. Усіма цими заходами фактично було започатковано автономну Єврейську організацію в ППС [42, с.65, 70, 85]. Вона не стала самодіяльним формуванням, її компетенція обмежувалась пропагандою й агітацією. Утворення окремої соціалістичної організації єврейського пролетаріату диктувалося практичною неможливістю для ППС залишитися масовою партією серед євреїв поруч із Бундом [42, с.65–66].

Водночас у Галичині поступово поглиблювалася партійно-політична диференціація єврейства. Програма Єврейської національної партії, яка виникла 1893 р., передбачала як створення єврейської держави в Палестині, так і захист політичних, соціальних і економічних інтересів євреїв у краї. У 1900 р. утворилася Єврейська демократична, 1902 р. – Єврейська народна партія, які не мали сіоністської орієнтації. Демократи першими досягли успіху, коли на виборах 1901 р. їх кандидат у Краківському окрузі А.Гросс став депутатом австрійського рейхсрату [29, с.185–186; 32, с.112].

Тимчасом єврейські соціалісти Галичини впродовж 90-х рр. ХІХ ст. входили до складу єдиної і формально інтернаціональної Соціал-демократичної партії Галичини й Сілезії (СДПГіС), яка все виразніше набувала польського національного характеру. Питання про хоча б автономію євреїв усередині партії періодично загострювалось, однак не знаходило задовільної форми реалізації через спротив польських соціал-демократів.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. проблема набула нового звучання. Унаслідок федералізації в 1897 р. Соціал-демократична робітничка

партія Австрії (СДРПА) перетворилася на союз національних робітничих партій, а СДПГіС остаточно стала її польською автономною секцією (ППСД). Українські соціалісти Галичини й Буковини 1899 р. створили свою секцію – УСДП. Однак провідники польської соціал-демократії, у тому числі єврейського походження, продовжували виступати в ролі категоричних противників утворення аналогічної єврейської автономної секції. Під їхнім впливом крайова конференція єврейських соціалістичних організацій Галичини 24 – 25 грудня 1899 р. у Львові (28 делегатів) обмежилась обранням комітету для координації роботи серед євреїв і видання на ідиші тижневика “Jüdisches Volksblatt”. Реально його випуск мав розпочатися тільки тоді, коли будуть зібрані необхідні кошти. На місцях допускалося творення локальних комітетів із представників єврейських робітничих товариств, які мали діяти під керівництвом місцевих комітетів ППСД [12; 13].

Аналіз фактів свідчить, що справжнім вододілом у полеміці всередині ППСД виступала єврейська національна ідентичність. Асимільовані польською культурою єврейські діячі партії (Г.Діаманд, Е.Гекер, Г.Ліберман та ін.), які не володіли єврейською мовою й послуговувалися польською як рідною або розмовною, виступали проти виокремлення єврейської соціал-демократії. Прибічниками цього були національно свідомі євреї, насамперед із молоді, які не втрачали зв'язку з єврейським середовищем, але через свої соціалістичні переконання не знаходили себе в інших єврейських релігійних або політичних організаціях, прагнули поєднувати соціалізм із боротьбою за національну рівноправність євреїв.

На тлі національного пробудження єврейського народу, поширення ідеології сionізму та початку партійно-політичної диференціації в середовищі галицьких євреїв, а з іншого боку посилення антисемітських настроїв у масах, єврейських погромів, ППСД вступила у ХХ ст. під знаком гострої боротьби проти “єврейського сепаратизму” всередині власної організації. Без обговорення єврейського питання не обходився практично жоден з’їзд партії. Послідовним противником відокремлення єврейських робітників виступав лідер партії, депутат австрійського парламенту І.Дашинський. Для нього і всього партійного керівництва було очевидним, що самостійна єврейська соціал-демократія буде діяти там, де й польська, відтягуючи від неї значну кількість її дійсних і потенційних прибічників [39, с.239].

Ситуація ускладнювалася появою в Галичині й Буковині ще однієї соціал-демократичної партії – “Поалей-Ціон” (“Робітники Сіону”). Поалей-ціонізм був різновидом сionізму, лівим, робітничим крилом сionістського руху. У Росії поалей-ціоністські гуртки й профспілкові об’єднання виникли вже в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Одним із мотивів їх діяльності була протидія поширенню впливів Бунду й пропагованих ним ідей

щодо можливості розв’язання єврейського питання в галуті [1, арк.119 зв.; 23, с.33]. У 1906 р. російські поалей-ціоністи об’єдналися в партію, програма якої, ухвалена її партійним з’їздом у Кракові (серпень 1907 р.), визначала кінцевою метою “усуспільнення засобів виробництва – переустрой суспільства на соціалістичних началах”, чого можна було досягнути шляхом класової боротьби й “завоювання політичної влади всесвітнім робітничим класом”. Однак пунктом програми-мінімум, що вирізняв її з-поміж інших соціал-демократичних партій, була “вимога територіальної автономії на демократичних засадах для єврейського народу в Палестині”, за рахунок якої передбачалося “на шляху до соціальної революції вирішити єврейську національну проблему” [11, с.83–93].

У Галичині партія “Поалей-Ціон” була заснована в травні 1904 р. на базі крайового Союзу торговельних помічників і робітників (1,5 тис. членів). Партія ця спиралась у першу чергу на дрібних службовців і найманих працівників, пов’язаних зі сферою торгівлі (візників, носильників, продавців, канцеляристів і т. д.). “Палей-Ціон” висунула вимоги 8-годинного робочого дня й суботнього відпочинку. Своєю головною метою партія вважала утворення незалежної єврейської соціалістичної держави в Палестині [35, с.408]. На з’їзді у Львові 11 – 13 жовтня 1906 р. під головуванням Соломона Герца й Макса Розенфельда за участі 80 делегатів з 33 галицьких міст, а також Відня, Чернівців і Радівців (Південна Буковина) організація прийняла назву Єврейської соціал-демократичної робітничої партії “Поалей-Ціон” в Австрії, затвердила проект програми й статуту [7, арк.21, 22, 25–31]. Разом із подібними організаціями інших країн (США, Росії, Палестини та ін.) австрійські поалей-ціоністи входили до Всесвітньої сionістської організації та Всесвітнього соціалістичного союзу “Поалей-Ціон” (на івриті – Бріт оламїт), брали участь у сionістських конгресах.

Один із чільних діячів “Поалей-Ціон” в Україні Соломон Гольдельман пізніше так формулював суть основних положень “єврейського національного соціалізму” початку ХХ ст.: “...не може жидівський пролетаріят, який в переважаючій більшості своїй є зайнятий не на великих фабриках та заводах і при тому не в основних галузях промисловості і народнього господарства, як хліборобство, чи горний промисел, чи металургія, а лише і головне в дрібних майстернях шевців, кравців, столярів та в крамницях і дрібній торгівлі – ...не може пролетаріят такої нації добратися до соціалістичного устрою без радикальної зміни в господарському становищу цілої жидівської нації, без збудовання власного національного організму в Палестині з переважаючою більшістю там жидів. ...Шлях жидівського пролетаріятю до соціалізму веде через еміграцію і концентрацію жидівських працюючих і шукаючих роботи мас в Палестині, в хліборобстві і промислу, які вони там мають закласти...” [22, с.16]. Отож, поалей-ціоністи вважали сionізм засобом для втілення

соціалізму, тоді як для буржуазії, на їх думку, він був остаточною метою [36, с.291]. Утім, в Австрії ця партія, що намагалася поєднати марксизм із сіонізмом, залишалася поза рамками СДРПА.

Попри поступове посилення конкуренції за вплив на єврейський пролетаріат, лідери галицько-польської соціал-демократії, враховуючи високу частку євреїв серед робітників і ремісників, не були готові йти далі своєї рідної “рубікону”, яким для них було існування єврейського комітету всередині партії й видання газети жаргоном. Рішення щодо проведення загальнокрайової єврейської конференції ППСД, ухвалене ще в березні 1901 р. за наполяганням одного з активних діячів партії, торговельного помічника Давида Саламандра [3, арк.2], фактично не виконувалося два роки.

Проте під тиском частини партійців-євреїв 9–10 травня 1903 р. Виконком партії все ж змушений був скликати до Львова крайову конференцію єврейських соціал-демократів – членів ППСД – для вирішення проблеми подальшої роботи серед єврейського робітництва. Факти, наведені у виступах, свідчили про значну кількісну перевагу євреїв у багатьох фахових робітничих товариствах. Так, у Львові вони переважали серед кравців, малярів, оббивальників, торговельних працівників [16, с.31]. Частина делегатів конференції (А.Пох, Г.Гроссман, Л.Штенгель та ін.) внесла пропозицію негайно заснувати окрему єврейську соціал-демократичну партію, але поступилася перед аргументами авторитетних партійних діячів І.Дашинського, Г.Діаманда, М.Ганкевича. Зокрема, Г.Діаманд доводив, що ідиш є мовою німецького гетто, чужою для традиції й культури єврейської, водночас переконував, що збереження самобутності євреїв є шкідливим для них самих, бо ізолює їх від новітньої європейської культури, ллє воду на млин консерватизму, тоді як немає жодної специфічної властивості єврейства, яку слід було б консервувати. Навпаки, твердив він, “мусимо докласти всіх зусиль, аби всякі відмінності зникли” [20]. Вірогідно, що в атмосфері страху перед новими погромами стирання відмінностей євреїв від решти населення розглядалось і як засіб послаблення антисемітських настроїв, чим зумовлювалося подібна аргументація та її дієвість [41, с.83–84]. Стосовно ж ідеї окремої партії, Діаманд роз’яснював, що статут СДРПА передбачає створення національних секцій для тих народностей, які мають територію та мову. Був також зачитаний лист лідера СДРПА В.Адлера про те, що “соціал-демократи, присутні на конференції, за таку пропозицію голосувати не будуть” [41, с.83–84]. Фактично це сприймалось як попередження про те, що в разі виникнення окрема ЄСДП не буде визнана австрійською соціал-

* Незадовго перед тим усе єврейство було приголомшене звістками про кривавий погром у Кишиневі 19 квітня 1903 р., під час якого 49 чол. було вбито і п’ятсот поранено (Історія єврейського національного движєння. 1870 – 1914. – Ієрусалим, 1996. – С.142).

демократією. У результаті конференція завершилася черговою постановою про створення спеціального агітаційного комітету для Галичини.

Проблеми агітації серед євреїв обговорювались і на зборах представників соціалістичних робітничих товариств у Кракові 14 серпня 1904 р. На думку доповідача, секретаря краківського єврейського робітничого товариства “Postę” Фелікса Гутмана, робота йшла слабо через брак агітаторів, що могли б промовляти жаргоном. Окрім того, твердив він, пропаганда соціалізму серед єврейської людності утруднювалася поступовим посиленням впливу сіоністів, які повільно, але стало залучали євреїв із соціалістичного табору до себе [4, арк.93].

Діяльність єврейського агітаційного комітету, в якому переважали асимілятори (голова Г.Діаманд, заступник Д.Саламандер), виявилася недостатньо ефективною, спрямовувалась у першу чергу на протидію поширенню серед робітників жаргонної друкованої продукції Бунду [31, с.186]. Робота комітету була піддана різкій критиці на ІХ з’їзді ППСД у Кракові 30 жовтня – 1 листопада 1904 р. Виступаючи в дебатах поклали на комітет відповідальність за спад у розвитку єврейського робітничого руху [5, арк.38]. Проте доповідач у справі партійної організації І.Дашинський застеріг від злочинних, на його думку, спроб “інсценування” сепаратистського руху серед єврейських робітників, доводив, що тільки єдина організація може бути сильною, а “організація в організації” не може бути допущена з принципових і тактичних міркувань. Речникам утворення окремої ЄСДП він закидав молодість і брак досвіду*. Після гострої дискусії за участю двадцяти делегатів більшістю голосів (64 проти 15) була прийнята резолюція Виконкому партії з поправкою Саламандра-Гумпловича, яка проголошувала особливу організацію єврейського пролетаріату “шкідливою” для всього робітничого класу й такою, що відповідає інтересам “панівних експлуататорів, сіоністських і антисемітських демагогів і всяких шовіністів” [5, арк.41]. Крайовий єврейський агітаційний комітет було ліквідовано, замість нього резолюція передбачала можливість обрання в разі потреби (під контролем Виконкому) місцевих єврейських комітетів. До їх складу, за задумом авторів резолюції, могли потрапити лише члени єврейських робітничих товариств, що, очевидно, мало на меті обмежити вплив на процеси в партії радикально налаштованої єврейської молоді, що навчалася. У документі підкреслювалося, що “першим і найважливішим клясовим інтересом християнського і жидівського пролетаріату” є збереження “тісної солідарнос-

* Наприклад, Г.Гроссману на той час було 23 роки, Я.Броссу – 21, К.Ейнеуглерові на момент виникнення ЄСДП (1905 р.) – лише 20 років; вихідці з незаможних родин, вони прийшли в соціал-демократичний рух з учнівських і студентських соціалістичних кіл Кракова. Ще восени 1904 р. Г.Гроссман, Я.Бросс, Ф.Гутман та інші були активними діячами освітнього товариства поступової молоді “Ruch”, що об’єднувало студентів-соціалістів – слухачів Краківського університету (ЦДІА України у Львові, ф.146, оп.8, спр.305, арк.25–27).

ти й постійного співділання цілого пролетаріату без різниці конфесії й походження” [31, с.187].

Отже, польські соціал-демократи відкинули ідею поширення організаційних засад австрійської соціал-демократії на єврейську національність і створення єврейської секції СДРПА. Більше того, у березні 1905 р. підконтрольний ППСД з'їзд профспілок Галичини в Перемишлі ухвалив те, що всі окремі єврейські робітничі товариства (на зразок “Postę” і “Brüderlichkeit”) протягом року мають бути розпущені і, таким чином, ліквідовані останні вогнища єврейської агітації і пропаганди серед робітників [30, с.3]. Цей крок остаточно підготував частину єврейських діячів ППСД до виходу з партії та утворення Єврейської соціал-демократичної партії Галичини (дещо пізніше – і Буковини (ЄСДП))^{***}.

Постання нової партії було проголошене від імені її оргкомітету в першотравневій відозві 1905 р. під заголовком “Чого ми хочемо”, виданій у кінці квітня кількатисячним тиражем у вигляді брошур польською мовою та ідишем. Засновники ЄСДП, які підписали відозву (Рубін Бірнбаум, Карл Ейнеуглер, Генріх Гроссман, Яків Бросс та ін. – разом 25 осіб), мотивували своє рішення нормами статуту федеративної СДРПА і прагненням до того, щоб соціал-демократичний рух охопив якомога ширші маси єврейського пролетаріату. Здійснити це в рамках ППСД єврейські діячі надалі не уявляли собі можливим. “Що для жидівського пролетаріату зроблено під оглядом агітаційним та організаційним, – зазначалося у згаданій відозві, – те зроблено не по думці польських соціалістів, але против їх політики. За кожне товариство жидівських робітників велася боротьба, за кожні жидівські збори треба було в партії боротися і просити, аргументувати й доказувати їх потребу... За кожду відозву жебрати, сперечатися за вислови...”. “Найважливі центри жидівського руху занедбані, не мають жидівських агітаторів. Польська партія сама те признає. ...І від п'ятнадцятьох літ заспокоювано потребу агітаторів – резолюціями!” [30, с.6–8]. Практиці ППСД протиставлялися успіхи Бунду в роботі з єврейським робітництвом на теренах Російської імперії, що надихали засновників нової партії. Бунд у подальшому відіграв важливу роль у розвитку ЄСДП [38, с.421], діячі якої перебували під його помітним ідейним впливом, мали з ним тісні контакти аж до моменту злиття обох партій у 1920 р.

Світоглядні установки ініціаторів відокремлення ЄСДП розкривала також брошура “Пролетаріат стосовно єврейського питання”, що

^{***} Єврейська секція Буковинської соціал-демократичної партії одночасно вважалася складовою ЄСДП Галичини й Буковини, хоча офіційно слово “Буковина” було додане до назви останньої лише в 1913 р. Починаючи з 1906 р. буковинська організація була представлена на з'їздах ЄСДП. Про участь кого-небудь із буковинців у І (установчому) з'їзді та процесі заснування партії джерела не згадують.

побачила світ у цей же період і належала перу одного з провідників партії, випускника правничого відділення Ягеллонського університету в Кракові Генріха Гроссмана. Він стверджував, що розвиток капіталізму не лише не сприяє асиміляції євреїв і зникненню їх як національності, а й, навпаки, веде до розриву зв'язків колишніх єврейських ремісників, а тепер робітників із польською клієнтелою, для якої вони раніше працювали на замовлення, зменшує потребу знання польської мови, натомість призводить до скупчення й згуртування єврейських пролетарів на Мануфактурах або й фабриках, причому в рамках певних, зумовлених історично “єврейських фахів”. Тому Гроссман уважав, що почуття національної приналежності єврейських робітників у міру розвитку капіталізму будуть посилюватися, так само, як і класові протиріччя в середовищі євреїв, які завдяки цьому дедалі потужніше демонструватимуть свій революційний потенціал [37, с.28–31].

Утворення ЄСДП було також проголошене у виступах на першотравневих зборах єврейських робітників у Кракові, згромадженнях 2 – 5 травня 1905 р. у Львові, Перемишлі, Тарнуві, де ухвалювалися резолюції про вихід із ППСД та підтримку єврейської соціал-демократії. Як наслідок, абсолютна більшість єврейського пролетаріату практично відразу опинилася під прапором ЄСДП [41, с.122]. 2 травня І.Дашинський звернувся через пресу до товаришів-євреїв, тавруючи творців окремої ЄСДП як “студентів, людей без жодного досвіду, що ... не знають основ і науки соціалізму” [19]. Проте заклики утриматися від творення окремої організації та зберегти братню згоду й робітничу солідарність, судячи з усього, особливого успіху вже не мали.

Установчий з'їзд ЄСДП відбувся у Львові вже через місяць, 9–10 червня 1905 р. за участі 52 делегатів, які представляли єврейських соціал-демократів Кракова, Львова, Перемишля, Тарнува, Тернополя, Бучача та інших міст як Західної, так і Східної Галичини. Після доповіді Я.Бросса без обговорення, одностайно було прийнято Брюннську національну (1899 р.) та Віденську (1901 р.) програми австрійської соціал-демократії [9]. Двома резолюціями, внесеними доповідачем із питань тактики Г.Гроссманом, партія проголосила себе секцією СДРПА, незважаючи навіть на відсутність офіційного визнання з її боку, та вказала на необхідність порозуміння з ППСД в інтересах розвитку соціал-демократичного руху в Галичині.

Великий ентузіазм присутніх викликала промова відомого соціалістичного діяча з Бучача Ансельма Мослера, який зазначив, що ставлення провуду польської і австрійської соціал-демократії до євреїв суперечить основам соціалізму, і заявив про свій перехід із ППСД до ЄСДП. Крок Мослера справив помітне враження в соціал-демократичних колах, мав резонанс у пресі [30, с.20–21]. Окремою резолюцією, запропонованою

Броссом, було визнано потребу боротьби із сіонізмом в усіх його відтінках. Цим керівництво ЄСДП хотіло підкреслити, що залишається на позиціях інтернаціоналізму. З'їзд обрав Центральний комітет партії, до якого ввійшли Я.Бросс, Г.Гроссман, Й.Блюм, К.Ейнеуглер, А.Пох та ін. Місцеперебуванням ЦК визначено Краків [41, с.129].

Тимчасом, ще 8 травня 1905 р., Виконавчий комітет ППСД ухвалив спеціальну постанову, в якій прагнення до відокремлення єврейських робітників характеризувалось як таке, що впливає з конфесійних і расових заборонів, тоді як справжні соціал-демократи не повинні були б перешкоджати зближенню євреїв із польською культурою. Керівництво партії наполягало на тотожності політичних інтересів єврейського й польського пролетаріату, підкреслювало брак об'єктивних передумов для існування ЄСДП, оскільки програма австрійської соціал-демократії передбачає національно-територіальну автономію, що у випадку з галицькими євреями здійснити неможливо. Разом із тим, специфічні потреби роботи серед єврейського пролетаріату могли б бути достатньою мірою враховані в конкретних організаційних і тактичних формах у рамках польської соціал-демократії [14]. На тих самих, у загальних рисах, підставах у визнанні новій партії відмовив 12–13 травня й загальнопартійний заряд СДРПА, який солідаризувався з позицією польських товаришів [15]. У лавах ППСД залишилася частина її видних єврейських діячів (Г.Діаманд, І.Гросс, Е.Гекер, Г.Ліберман, М.Цеттербаум та ін.).

Польських соціал-демократів підтримало і “старе” керівництво УСДП. Стверджуючи у своєму друкованому органі, що єврейська національність “не є новочасною нацією” (оскільки не має власної території та мови) і взагалі виявляє тенденцію до зникнення, партія в єврейському питанні фактично зайняла асиміляторські позиції, заперечувала необхідність утворення окремої ЄСДП [17].

Спроба єврейських соціал-демократів винести питання на розгляд загальнопартійного з'їзду СДРПА 30 жовтня – 2 листопада 1905 р. зазнала невдачі, очевидно, через збіг обставин. Після оголошення заяви єврейської делегації (ЄСДП представляли Г.Гроссман, А.Пох і Й.Блюм) надійшла звістка про царський маніфест у Росії і з'їзд перетворився на бурхливу маніфестацію за загальне виборче право [41, с.132]. Справа ЄСДП так і не була обговорена, а цей з'їзд виявився останнім загальнопартійним форумом австрійської соціал-демократії, в якій наростали міжнаціональні протиріччя.

Проте об'єктивно справа не мала шансів на позитивне вирішення, оскільки позиція лідерів СДРПА залишалася незмінною. Один із провідних теоретиків австрійської соціал-демократії з національного питання

О.Бауер**** у цей період відверто відносив євреїв до “неісторичних” націй, які з розвитком капіталізму дуже важко, повільно, але все ж “починають дедалі більше асимілюватися з тими націями, серед яких вони живуть” і в результаті “перестають бути нацією” [21, с.83]. У Галичині й Буковині, уважав він, асиміляція євреїв відбувалася значно повільніше головно з причини економічної відсталості цих провінцій. У своїй праці “Національне питання і соціал-демократія” (1907 р.) Бауер визнавав, що євреї не є винятком із загального, закономірного процесу пробудження “неісторичних” націй у XIX ст., доказом чого була поява єврейських організацій, преси, новітньої єврейської літератури тощо, однак висловлював переконання, що в протиборстві двох протилежних тенденцій перемаже асиміляційна. Вирішальним у долі євреїв стане фактор відсутності власної національної території: оскільки вони живуть меншинами серед інших народів, то з розвитком капіталістичного способу виробництва стають складовою одного економічного організму, а спільність території з християнською більшістю “створює між ними такі тісні зносини, що збереження єврейства як нації всередині цієї спільноти неможливе” [21, с.84–85]. Бауер уважав, що єврейські робітники Галичини й Буковини, усвідомивши свої класові інтереси, не будуть вимагати окремої єврейської школи, а питання про мову “взагалі для євреїв не існує”. Робітникам вигідно засвоювати мову й культуру місцевого населення, це полегшує йому пошук роботи й збільшує свободу пересування [21, с.86–87].

Єврейський народ, на думку Бауера, має культуру “неісторичної” нації, намагається передавати з покоління в покоління давно віджили систему цінностей і життєвих стандартів. Тому, якщо, наприклад, чехів капіталізм підносить на шабель історичної нації, то євреїв неминуче денационалізує, включає в культурні спільноти тих європейських націй, між якими вони живуть [21, с.86–87]. Усі ці аргументи, за О.Бауером, свідчили, що стосовно євреїв, принаймні в Австрії, немає підстав для постулату національної автономії, а, отже, і для автономної організації пролетаріату.

1905 – 1906 рр. стали періодом запеклої боротьби галицько-польських соціал-демократів проти другого за значенням після львівських “незалежних” розколу партії за все її 15-літнє існування. Епіцентром змагань став Краків, де були центральні органи і ППСД, і ЄСДП. У Кракові й Тарнуві ЄСДП у перші роки своєї діяльності налічувала третину своїх членів [40, с.441].

**** Сам О.Бауер походив із ліберальної віденської єврейської сім'ї, з дитинства захоплювався німецькою історією й культурою, а другою мовою в родині була чеська, оскільки предки Бауерів, вірогідно, приїхали свого часу з Північної Чехії (Кретинин С.В. Отто Бауер... – С.126–127).

Щодо методів протистояння самостійній єврейській соціал-демократії, усередині керівництва ППСД цілковитої єдності не було. Єврейські діячі, зокрема М.Цеттербаум, пропонували створити в партії автономну єврейську організацію, натомість більшість членів Виконкому схилилася до опертя на локальні єврейські агітаційні комітети, які діяли б під контролем місцевих комітетів партії [10]. Як компроміс було обране відновлення навесні 1906 р. крайового єврейського агітаційного комітету ППСД у Львові. Однак спроби налагодити видавництво газети ідишем укотре виявилися невдалими: єврейський часопис ППСД (“Jüdischen Arbeiterzeitung”) не користувався попитом і був збитковим [6, арк.13–14]. У травні 1906 р. X з’їзд ППСД ухвалив рішення про утворення Єврейської секції в рамках партії (голова Д.Саламандер) і надав їй право збирати додаткові партвнески на свою діяльність [6, арк.15; 8, арк.62]. Проте навіть станом на жовтень 1907 р. через матеріальні труднощі та майже повну відсутність будь-якої допомоги з боку Виконкому партії рішення X з’їзду про створення Єврейської секції фактично так і залишалося не втіленим у життя, що відверто визнавалось партійною пресою [8, арк.62].

Лідери ППСД, вочевидь, недооцінювали рівень національної самосвідомості єврейського робітництва й переоцінювали ступінь його політизації. У звіті ЦК ЄСДП зарядові австрійської соціал-демократії (вересень 1905 р.) відзначалося, що практично всі єврейські робітничі фахові спілки вступили до нової партії. Її місцеві осередки діяли в 16 містах: у Кракові, Львові, Тарнуві, Хшануві, Освенцімі, Вадовіцах, Подгужі, Новому Сончі, Перемишлі, Сяноці, Бродах, Бучачі, Тернополі, Підволочиську, Станіславі, Золочеві. Вони підпорядковувалися чотирьом окружним комітетам (у Кракові, Тарнуві, Львові, Тернополі). Було також створено Спілку робітничої молоді, яка налічувала понад 1 тис. членів, а загальна кількість зорганізованих єврейських робітників, які приєдналися до ЄСДП, наближалася до 2,5 тис. [41, с.131–132].

Підтвердженням помітного прогресу на шляху становлення ЄСДП стало проведення II з’їзду партії. 30 – 31 травня 1906 р. до Львова прибули 80 делегатів від 20 місцевих організацій (до вже існуючих раніше додалися осередки в Чорткові, Жешуві, Ярославі, Буску), а також Натан Тропер із Буковини й Самуель Гожанський від Бунду. Згідно зі звітом ЦК, з яким виступав К.Ейнеуглер, за рік партія провела 53 публічних і 150 закритих зборів, присвячених в основному боротьбі за загальне виборче право, видала біля 800 тис. примірників друкованої продукції, нараховувала у своїх лавах близько 2,8 тис. членів [41, с.141].

II з’їзд ЄСДП зробив важливий внесок у кристалізацію ідейно-політичної платформи партії. Якщо раніше її засновники неодноразово наголошували, що не мають власної, відмінної від решти СДРПА програми, у тому числі й національної, то тепер партія конкретизувала свою позицію

з ряду актуальних питань суспільного життя. Цьому сприяла політична обстановка і особливо загострення боротьби навколо реформи виборчої системи в країні. Зокрема Я.Бросс у доповіді “Кагали і єврейський пролетаріат” обґрунтував необхідність початку енергійної боротьби за загальне, безпосереднє й рівне виборче право в єврейських громадах (кагалах) з метою їх опанування в майбутньому й перетворення на основу національної автономії євреїв. Г.Гроссман, який доповідав про виборчу тактику, відкинув гасло сіоністів щодо запровадження національних виборчих курій, натомість за прикладом Бунду висунув жадання національно-культурної автономії [41, с.142–143].

Наступного дня після закінчення роботи з’їзду ЄСДП, 1 червня 1906 р. у Львові відбувся з’їзд молодіжних організацій партії, які об’єднували робітників віком 15 – 19 років. Були представлені осередки в Кракові, Львові, Подгужі, Перемишлі, Тернополі, Бучачі, Бродах. Вони мали характер освітніх товариств, проводили навчальні курси, утримували бібліотеки, читальні з пресою, організовували драмгуртки й аматорські вистави, популярні лекції, екскурсії. Присутній на з’їзді український радикал О.Назарук відзначав: “...високе образование учасників і їх очитане, повний брак охлялости, слідної на наших зборах, так українських, як і польських ... та докладне поінформоване одних про других: так і видно, що ті люди удержували з собою тісні взаємини і пильно слухали справоздань референтів, висиланих з сусідніх міст”. Підсумовуючи, він констатував: “Поки що у нас нема навіть тільки робітників образованих і сьвідомих, кілько у жидів є організацій” [18].

Незважаючи на досить напружені стосунки з польськими соціал-демократами, ЄСДП взяла активну участь у боротьбі за виборчу реформу. 23 червня 1906 р. у різних місцях Львова були проведені одночасно два зібрання єврейських робітників, організовані відповідно ЄСДП та Єврейською секцією ППСД. Їх резолюції закликали євреїв спільно з польським і українським пролетаріатом вести боротьбу за загальне, пряме, рівне й таємне виборче право [6, арк.18–19].

Парламентська виборча кампанія 1907 р. ще раз показала значення єврейського електорату для ППСД. Зважаючи на малі шанси на перемогу, ЄСДП на конференції 9 березня в Перемишлі вирішила власних кандидатів не висувати, проте все ж творити власні виборчі комітети, які мали координувати свою діяльність із відповідними комітетами польських соціал-демократів. Оскільки формальної угоди між керівними органами обох партій досягнути не вдалося, єврейські соціал-демократи вирішили підтримати повсюдно кандидатури ППСД, однак проводити кампанію самостійно, під гаслами боротьби проти асиміляції та шовінізму, висунувши жадання повної рівноправності для єврейської національності, мови й культури. На місцях, як, наприклад, у Тарнуві, Станіславі, Перемишлі,

Самборі тощо, локальні комітети двох партій тісно співпрацювали в організації та проведенні передвиборних масових заходів [41, с.165–168]. У Львові, де польські есдеки здобули найбільше голосів виборців серед усіх партій (понад 31% всіх голосів) і два посольські мандати (Г.Діаманда і Ю.Гудеца), аналіз їх електорату свідчив, що вирішальну роль у перемозі відіграли середні верстви міста, у складі яких переважали євреї [41, с.171–172]. Водночас вибори продемонстрували згуртованість, дисципліну та впливовість у робітничих масах партійних структур ЄСДП, що свідчило про завершення процесу становлення партії як самостійної політичної сили.

Отже, федералізація австрійської соціал-демократії за національною ознакою й перетворення СДПГіС на її польську секцію, поява Бунду і єврейської організації в ППС – усе це на тлі національного пробудження єврейського народу, поширення сіонізму, партійно-політичної диференціації зумовило небувалу актуалізацію “єврейського питання” всередині ППСД і зрештою появу окремої Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини як самопроголошеної, але невизнаної секції СДРПА.

З утвердженням ЄСДП і виникненням автономної Єврейської секції ППСД, на нашу думку, остаточно сформувалася структура єврейського соціал-демократичного руху в Галичині, яка поширювалася на Буковину і в основних своїх рисах залишалася незмінною майже до початку Першої світової війни. В її основі лежали три моделі уявлень про становище єврейського народу, перспективи розв’язання єврейського національного питання, місце й роль у ньому робітничого класу й завдання єврейської соціал-демократії. Відмінності між ними визначалися ступенем національної самосвідомості та співвідношенням соціально-класової і національної складової в ідеології. При цьому найвпливовіша ЄСДП Галичини і Буковини зайняла проміжне місце посередині між двома “крайнощами”, представленими пропольською, асиміляторською Єврейською секцією ППСД та сіоністською “Поалей-Ціон”.

1. Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф.41, оп.1, спр.1.
2. Там само, спр.126.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп.8, спр.69.
4. Там само, спр.304.
5. Там само, спр.305.
6. Там само, спр.564.
7. Там само, спр.575.
8. Там само, спр.697.
9. Das Österreichische Staatsarchiv, Wien. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Präsidiale, 22/Galizien, Kt. 2109, Tages Rapport №98 vom 12.06.1905.
10. Ibid., Kt. 2110, Präs. 31.05.1906.

11. Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX – XX ст.: Документи і матеріали / Кол. упоряд.: Ю.Шаповал (кер. кол.), В.Гриневиц, В.Гусев, О.Заремба та ін. – К., 2002.
12. Naprzód. – 1899. – 28 grudnia.
13. Ibid. – 1900. – 25 stycznia.
14. Naprzód. – 1905. – 11 maja.
15. Ibid. – 20 maja.
16. Proletaryat. – 1903. – №12.
17. В жидівській справі // Воля. – 1905. – 15 червня.
18. Назарук О. Як працюють жида (З з’їзду молодечих робітників, членів ЖСДП) // Громадський голос. – 1906. – 15 червня.
19. Do Towarzystek i Towarzyszy żydowskich // Naprzód. – 1905. – 2 maja.
20. Konferencja socjalistów żydowskich // Naprzód. – 1903. – 14 maja.
21. Бауер О. Національне питання і соціал-демократія. – К., 2004.
22. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну: Матеріяли до історії українсько-жидівських відносин за час революції. – Відень, 1921.
23. Гон М. Лівоцентристські сіоністські партії Східної Галичини в 1920 – 1933 рр. // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи: Матеріяли конференції 2–5 вересня 1997 р.: У 2-х т. – К., 1998. – Т.1. – С.33–38.
24. Гон М. Сионистское движение Западной Украины (конец XIX в. – 1929 г.) // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1998. – №2 (18). – С.58–68.
25. Горовська Н., Заремба О. Основні напрями єврейської громадської та політичної думки (кінець XIX – початок XX ст.) // Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX – XX ст.: Документи і матеріали. – С.24–46.
26. Дадіани Л.Я. Международное рабочее движение и сионизм в период деятельности II Интернационала // Народы Азии и Африки. – 1975. – №5. – С.67–82.
27. Исламов Т.М. Империя Габсбургов: становление и развитие. XVI – XIX вв. // Новая и новейшая история. – 2001. – №2. – С.11–40.
28. История евреев России / Гл. авт. кол. Л.Прайсман. – М., 2005.
29. Куцмани Б. Духовная, культурная и политическая жизнь евреев Галиции при австрийской власти (1772 – 1918) // Матеріяли Дев’ятої Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Ч.1. – М., 2002. – С.177–191.
30. Лозинський М. Жидівська соціальна демократія в Галичині // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т.32. – Кн.1. – С.1–21.
31. Лозинський М. З сучасного робітничого руху // Літературно-науковий вісник. – 1904. – Т.28. – Кн.12. – С.169–197.
32. Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л.Фінберг і В.Любченко. – К., 2005.
33. Погребинська І., Самарцев І. Євреї в Україні. XIX – початок XX ст.: історико-економічний аналіз // Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX – XX ст.: Документи і матеріали. – С.11–23.
34. Российская еврейская энциклопедия / Гл. ред. Г.Г.Брановер. – Т.4. – М., 2000.
35. Смольский И. Зарождение и развитие сионизма в Галиции в конце XIX – начале XX вв. // Матеріяли Одиннадцатой Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Ч.1. – М., 2004. – С.404–411.
36. Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1846 – 1906. – Kraków, 1907. – Т.2.
37. Grossmann H. Proletaryat wobec kwestyi żydowskiej. – Kraków, 1905.

38. Mommsen H. Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. – Wien, 1963.
39. Najdus W. Ignacy Daszyński 1866 – 1936. – Warszawa, 1988.
40. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890 – 1919. – Warszawa, 1983.
41. Piasecki H. Sekcja żydowska PPSD i Żydowska Partia Socjalno-demokratyczna. 1892 – 1919/1920. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1983.
42. Piasecki H. Żydowska organizacja PPS 1893 – 1907. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978.

The article deals with the reasons, preconditions and course of the creating of the Jewish social-democratic party in Galicia and Bukovina. The process of ideological, political and organizational formation of the party in 1905 – 1907 is opened. The features of political structure and views orientations of the Jewish social-democratic movement in this region of the Austrian-Hungarian monarchy are showed.

Key words: social-democratic movement, party, Jewish proletariat, Polish social-democracy, Galicia, Bukovina.

УДК 94(4) 1492/1914

ББК 63.3-6

В.П. Передерко

НЕОСЛАВІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті автором здійснена спроба окреслити світоглядні орієнтири російської політичної еліти через призму ідеології неославізму та дослідити вплив останньої на зовнішню політику монархії Романових щодо Галичини на початку ХХ ст. (до 1914 р.).

Ключові слова: панславізм, неославізм, Галичина, Російська імперія.

Світоглядні орієнтири суспільства ґрунтуються на іманентних складових – дійсності та ментальності. Неославізм як ідеологія на початку ХХ ст. був продуктом російського менталітету і, одночасно, інструментом зовнішньої політики Російської імперії.

В українській історіографії питання неославізму є малодослідженим. У працях О.Аркуші, М.Мудрого, С.Макаруча, О.Сухого, І.Мацевко воно висвітлюється в контексті історії західноукраїнських земель, москвофільського руху та ін. [18; 24; 25; 28; 38]. У Росії проблема опосередковано знайшла своє відображення в роботах О.Бахтуріної, Н.Пашаєвої, О.Міллера [19; 26; 33]. Статті О.Павленко, Є.Аксьонової про генезу, розвиток, невдачі і здобутки ідеологічних доктрин панславізму, неославізму доповнюють стан наукової розробки проблеми [17; 31], проте не дають змогу розкрити суть неославізму як ідеологічного підґрунтя зовнішньої політики Російської імперії. Саме тому нашим завданням є з'ясувати, чому і

яким чином дана ідеологія почала експлуатуватись політиками з прагматичною метою.

Джерельним підґрунтям неославізму був панславізм. Панславізм сформувався в позаминулому столітті з огляду на етнокультурні й географічні передумови як європейський феномен. Спектр його сприйняття в той час був надзвичайно широким – від фантома варварської агресії слов'ян, що знищує витончену європейську цивілізацію, до оптимістичного уявлення про “омолодження” культурних цінностей старого світу. Панславізм ніколи не був ізольованим явищем, завжди орієнтуючись на Європу [31, с.43]. У поняття панславізму відразу ж були закладені принципи рівності і взаємоповаги до прав кожного слов'янського народу. Відомий чеський суспільний діяч, славіст Я.Коллар підкреслював відсутність у вченні політичних мотивів, доводячи, що реалізація культурної взаємності повинна поряд із підвищенням освіченості кожного народу підсилити їх вірнопідданські почуття до своїх урядів [31, с.48]. Отже, можна констатувати, що аполітичний аспект та ідея лоялізму до державної влади сприяли зовсім іншому вихованню політичної, національної і культурної поведінки в західних слов'ян, чого, однак, не можна було сказати про Росію, яка наклала на “культурний та ліберальний” панславізм ідеологію великодержавності та гегемонії одного народу над іншими.

Як уважає дослідниця О.Павленко, “політичні програми, що формувались на основі “синтезу національної ідеї та австрофільства – австро-славізм, потім австрофедералізм, ідеї культурно-національної автономії – являли собою своєрідну формулу виживання “малих” народів, територія яких опинилась на прикордонні сильних цивілізаційних потоків – східноєвропейського та західного”. Австрофільство було “концепцією центральноєвропейської безпеки”. Для не розвинутих у національному відношенні слов'янських суспільств, які до того ж перебували не на синхронному рівні національної самосвідомості, Відень був прикладом надійної й стабільної форми загальнодержавного існування, де слов'яни, виборюючи собі національні права й свободи, еволюціонували від ідеї автономії до ідеї федерації (найкраще це видно на прикладі чехів), у середовищі австрійських слов'ян програма національної державності була висунута вже на рубежі ХІХ–ХХ ст. Популярність австрофільства ще була в тому, що, по-перше, національний рух (у т.ч. русинський) своєю соціальною базою мав неаристократичні елементи суспільства (як це було в поляків, угорців, части чехів), звідси й впливали парадигми й трактування національних ціннісних орієнтирів, які в основному не відзначались радикалізмом через свій утопічний консерватизм, традиціоналізм [10, с.53], по-друге, спотергалась мотиваційна домінація соціального фактора над національним. Дослідник М.Мудрий уважає, що Відень усвідомлювався тактичним союзником українських політичних сил у боротьбі за націо-

нальні інтереси в Галичині проти поляків, а в загальноукраїнському масштабі проти росіян, причому такий лоялізм не означав відмови від планів усамостійнення в майбутньому [28, с.474, 573]. На нашу думку, популярність австрославізму полягала ще й у тому, що він був Альтернативою імперського панславізму з боку Російської імперії, він же був своєрідним захисним варіантом від антислов'янської, централістської політики Петербурга з її русифікацією та порушенням не тільки політичних, а й культурних прав і свобод інших слов'янських етносів, з одного боку, і від агресивного пангерманізму, з іншого.

Російський імперський панславізм ґрунтувався на теорії домінуючої ролі Росії в “слов'янському світі”. З погляду О.Павленко, спроба Петербурга поширити вплив на Центральну Європу й Балкани традиційно в історіографії характеризується як експансіонізм і “рекреаційний консерватизм”. Дослідниця стверджує, що в історіографії проблеми склався подвійний стандарт щодо ставлення до глобальних макроекономічних, геополітичних, культурних зрушень на європейському континенті і в Північній Америці в другій половині XIX – на початку XX ст., зумовлених модернізацією. Індустріальні держави активно розширювали сфери впливу, використовуючи всі форми експансіонізму. І “якщо британський, французький, німецький експансіонізм розглядається в історіографії як явище закономірне і необхідне, то російський “імперський панславізм” трактується негативно” [31, с.55]. Проте варто зауважити, що російська доктрина своєрідно враховувала культурно-національний етнічний фактор, зводячи свої завоювання до асиміляційної русифікації, до перетворення окупованих областей із населенням, що сповідує близькі чи неоднорідні культурні, мовні, традиційні цінності, в етнічно однорідні російські регіони. Натомість асиміляційна політика західних колоніалістів не прослідковувалась, їм були притаманні політичні, економічні, релігійні мотиви експансіонізму.

Якщо австрославізм проповідував “своєрідність у гармонії”, то російський панславізм – “гармонію в єдності”. Звичайно, не слід відкидати вплив зовнішньополітичних реалій того часу, міжнародну геополітичну ситуацію, які вимагали від Росії створення “ідеології безпеки” своєї державності, культури, але була й ідея імперського месіанізму, що глибоко вкорінювалась у свідомість росіян, стаючи частиною менталітету. Аналізуючи російський менталітет, Л.Когут приходив до висновку, що його підґрунтя слід шукати ще в XV–XVI ст. Свідомість простого обивателя була географічно детермінована: “Широкі російські простори, російське небо, російський Бог, російський цар, все се творить одну. Віра в Росію се віра в Бога: Росія то світ, а Бог православних то Бог світа” [8, с.110,112]. Діаспорний учений М.Демкович-Добрянський писав, що національна свідомість у росіян багатоплощинна: “великоруський” шар

свідомості (вузький), “руський” (ширший), який включає великоросів, малоросів і білоросів, “російський” (найширший, у межах імперії). Нерідко додавалося ще два шари: православний і всеслов'янський [21, с.92]. Російський імперіалізм завжди мав наготові державні концепції, щоб виправдати своє загарбництво. Залежно від ситуації, міжнародної чи локальної, він доповнює їх, змінює або висуває нові [21, с.89–90].

Процес становлення нової панславістської теорії тривав до кінця XIX ст., вилившись у модерну форму російського неославізму, який ґрунтувався на ідейних засадах творів нової хвилі великодержавних суспільно-політичних діячів, насамперед М.Данилевського. Імідж “слов'янської метрополії” став для Петербурга визначальним у своїй зовнішній політиці аж до світової війни. Погіршення відносин між Австрійською імперією і Росією, нове піднесення польського й українського національного й революційного руху викликали в кінці XIX – на початку XX ст. активізацію слов'янофільства вже на нових підходах [35, с.319].

Нова епоха прийшла в Росію під знаком підвищеної зацікавленості до слов'янських консолідаційних ідей. Усе почалось навколо дискусій щодо книги М.Данилевського “Россия и Европа”, де автор переконує, що “Галич – це частина Росії”, на яку Австрія і Пруссія не мають жодних прав [3, с.32]. Слід зазначити, що ідеї М.Данилевського та М.Каткова (російського публіциста, що відстоював великодержавний шовінізм) лягли в основу не тільки суспільної думки російського неославізму початку XX ст. (спектр його був широким від ліберального, викладеного в поглядах П.Мілюкова, до радикально шовіністичного, що пропагувався націоналістами на чолі з П.Струве, П.Столипіним, В.Бобринським та ін.), але й офіційної доктрини правлячої верхівки імперії, яка використовувала “міф панславізму” зі своєю експансіоністською метою. Справді, це був міф про слов'янську солідарність, єдність, який можна порівняти з тим же “Москва – Третій Рим”. До прикладу, П.Мілюков називав завдання приєднання Прикарпатської Русі “возз'єднанням руських народностей”, а П.Струве наголошував, що головно Росія “повинна возз'єднати і об'єднати з Імперією всі частини російського народу. Звідси випливає історична неминучість приєднання... “російської” (“руської”? – *Авт.*) Галичини. Таке приєднання неминуче для внутрішнього оздоровлення Росії, бо австрійське буття малоросійського племені породило і живило у нас потворне т. зв. “українське питання” [10, с.38]. П.Струве в часописі “Русская мысль” наголошував, що історичний процес уже довершив злиття українського народу з московським в один національний організм. Намагання тепер творити українську національність означало б розбивати один “руський організм” [29, с.36], а П.Столипін відстоював позицію, що “три... гілки східного слов'янства... не можуть не складати одне ціле...”,

наш уряд постійно боровся проти руху, відомого тепер під іменем “українського...” [15, с.131–132; 40, с.40].

Альтернативна позиція іншого відомого сучасника доводить, що в середовищі російської еліти не всі сприймали старий панславизм. Відомий сучасник С.Булгаков у праці “Размышления о национальности” (1910 р.) зауважував, що “до сьогодні нашому суспільству не вдається досягнути духовної рівноваги в своєму національному самовідчутті, воно страждає від раціоналістичного космополітизму своєї інтелігенції і войовничого націоналізму правлячих... партій...у питаннях державності і політики, де давно вже пора виходити на шлях свободи і рівноправ'я народностей, ми знову вступили на шлях реакційного націоналізму...” [20, с.452].

Прагнення не допустити будь-яких зв'язків наддніпрянців із русинами були одним із напрямків імперського шовінізму. Революція 1905–1907 рр. завадила цензурі, митним кордонам припинити закономірний культурний обмін двох розділених частин українського етносу. Як згадував Д.Дорошенко, влада не вірила, що “українці обмежаться тільки народною школою в українській мові”, уважала, що “навіть скромний розвиток... літератури, театру, мистецтва приведе логічно до сепаратизму, себто відокремлення...” [7, с.19]. Обмін літературою породив обмін ідеями, породив зацікавлення російських українців справами закордонної України. “Царизм з свого боку не міг очевидно не оцінювати цього значення австрійської України для України російської. Завсігди споглядаючи зизим оком на український П'ємонт, починає він тепер не на жарт готуватися, щоб відбити у Австрії сей закуток української землі й здавити тут “мазепинське гніздо”, аби воно, мовляв, не затроювало, як висловлювалися російські націоналісти, російської України. Тим більшої ваги супроти того набирала для російських українців сей “невозсоединений” ще український оазис, звідки на цілу російську Україну розходилися паруси вільного українського життя” [6, с.104–105].

У березні 1906 р. у Росії введено новий митний закон: з Австрії без оплати можна було ввозити всі книги, крім російських, з яких почали брати 17 рублів із пуда. Це нібито трактувалось як охоронний захід щодо вітчизняної книги від небажаної конкуренції, у дійсності закон був спрямований проти української книги, тому що таким чином русинські видання НТШ, Української видавничої спілки не потрапляли на російський ринок, якщо вони були написані українською чи російською мовою (українська трактувалась як “наріче російської”). Мито робило галицько-буковинські видання вдвічі дорожчими, тому недоступними для загалу на великій Україні. Причому це, не враховуючи цензуру, яка теж фільтрувала літературу, що потрапляла шляхом залізничних і поштових бандеролей, з яких мита не брали, але така пересилка підносила ціну на 30–40%. Тимчасом московфільські видання йшли безмитно, хоча друкувались на “чисто-

рускомъ язиці”. Це було ще одним зайвим доказом політичного, а не економічного мотиву закону [6, с.80–81].

Після Боснійської кризи 1908–1909 рр. боротьба з українським сепаратизмом, охрещеним тепер “мазепинством” і проголошеним австрійською інтригою, набирає форм “правдивого хрестового походу”, український рух у Галичині й Буковині загрожує імперії розколом удома, а за кордоном – ворожим ставленням до царської Росії” [6, с.82–83]. Як казав у 1910 р. князь Оболенський, “національність, що вільно розвивається, врешті-решт вироджується в державність” [16, с.190–191], а націоналіст М.Меньшиков переконував, що небезпечно й недостойно “встановлювати принцип кількох національностей в одній імперії”, оскільки це “згубний... австрійський принцип” [16, с.201].

В.Дорошенко зауважував, що ліберальні кола російського суспільства “взяли участь у всеславянській комедії, звісній під іменем “неославянського руху”, зааранжованій урядом “для оброблення славянського населення Австро-Угорщини на випадок війни” [6, с.91]. Своєрідний бум прокотився в перші десятиліття імперією: конференції, з'їзди, зустрічі – усіх цікавила ідея нового слов'янського братання. Російські та австрійські українці офіційно бойкотували зібрання, які мали відкритий українофобський характер. Варто зазначити, що в цей час відчувалась криза слов'янської ідеї, зумовлена зовнішньополітичними факторами. У своїх промовах 1908–1909 рр. у петербурзькому “Славянском обществе” один із його членів Башмаков говорив, що навіть серед російських слов'янофілів немає єдиного погляду на слов'янське питання. “Неослов'янофільство отруєне... холодом космополіта” [17, с.84].

Відповідно негативне сприймання неославизму на початку XX ст. галичанами було об'єктивним. Є.Левицький у листі на адресу з'їзду слов'янських дневникарів (1903 р.) з відмовою брати в ньому участь писав: “Редакція “Діла” в принципі не признає ніякого слов'янського, отже, расового становища, але натомість стоїть виключно на становищі національнім, а іменно українсько-руським... Найліпшим доказом на се є положення самого українсько-руського народу, над котрим старшують безправно якраз два найближчі “слов'янські брати” в Галичині й на Україні... Ми стоїмо на становищі повної рівноправності всіх, отже й слов'янських народів, та, борючись за самостійність..., щиро й гаряче співчуваємо автономістичним змаганням кожного іншого слов'янського народу” [5]. Національно свідомі галичани чудово розуміли, що нове слов'янофільство працює в інтересах російського самодержавства [14].

Цікаво, що ще в кінці 1903 р. в австрійському парламенті виступив буковинський депутат М.Василько з критикою чеського неославіста К.Крамаржа, який обміркував ідею перебудови монархії у федерацію країв. К.Левицький згадує, що Василько доводив, що “в Австрії є не

напівпольське походження [21, с.61; 22, с.155]. Домігшись високого становища в соціальній структурі саме Російської імперії, він, усе ж таки, постійно відчував сумніви у своїй надійності. Це могло сприяти формуванню своєрідного комплексу меншовартості й прагнення будь-що довести свою приналежність до “великоросійської народності”.

Таким чином, аналіз документів і фактів переконливо свідчить, що особливості ідеології Білого руху стали головною причиною, яка зумовлювала неможливість згоди між ЗСПР та УНР. Основним гаслом, на якому базувалась діяльність Білого руху, було відновлення єдиної та неподільної Росії з певними поступками національностям. Це в принципі зумовлювало неможливість співробітництва з українцями й категоричне небажання керівництва Білого руху давати будь-які історичні прецеденти, шкідливі в майбутньому для єдності Росії самим фактом співпраці із “сепаратистами”, що не дозволило знайти компромісне рішення. З іншого боку, незначні масштаби поступок у національному питанні, несумісні з вимогами постреволюційної доби, не заохочували до співробітництва й керівництво УНР. Агресивний націоналізм та етноцентризм Білого руху відштовхували від нього потенційних союзників та об’єктивно послабляли антибільшовицький рух півдня Росії.

1. Центральний Державний архів громадських об’єднань України, ф.5, оп.1, спр.153.
2. Государственный архив Российской Федерации, ф.Р-439, оп.1, д.43.
3. Там само, ф.Р – 5955, оп.1, д.3.
4. Билимович А.Д. Деление Южной России на области // Труды Подготовительной по национальным делам комиссии. Малорусский отдел. –Одесса: Типография изд-ва “Русская культура”, 1919. – Вып.1. Сборник статей по малорусскому вопросу. – С.106–110.
5. Гражданская война на Украине 1918 – 1920: Сборник документов и материалов / Отв. ред. С.М.Королевский: В 3 т., 4 кн. – К.: Наукова думка, 1967. – Т.2. Борьба против денкинщины и петлюровщины на Украине (май 1919 – февраль 1920 г.). – 918 с.
6. Грушевский С.Г. Краткий очерк политической истории Украинского движения // Труды Подготовительной по национальным делам комиссии. Малорусский отдел. – Одесса: Типография изд-ва “Русская культура”, 1919. – Вып.1. Сборник статей по малорусскому вопросу. – С.16–22.
7. Линниченко И.А. Малорусская культура // Труды Подготовительной по национальным делам комиссии. Малорусский отдел. – Одесса: Типография изд-ва “Русская культура”, 1919. – Вып.1. Сборник статей по малорусскому вопросу. – С.35–51.
8. Малиновский И. Единая Россия и самостоятельность областей. – Ростов-на-Дону, 1919. – 31 с.
9. Могилянский Н.К. Автономия Новороссии // Труды Подготовительной по национальным делам комиссии. Малорусский отдел. – Одесса: Типография изд-ва “Русская культура”, 1919. – Вып.1. Сборник статей по малорусскому вопросу. – С.111–119.

10. “Совершенно лично и доверительно!”: Б.А.Бахметев – В.А.Маклаков. Переписка. 1919–1951: В 3-х т. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – Т.1. Август 1919 – сентябрь 1921 / Под. ред. О.Будницкого. – 568 с.
11. Съезды и конференции конституционно-демократической партии: В 3-х т.– М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – Т.3, Кн.1. 1915–1917 гг. – 831 с.
12. Обращение Главнокомандующего к населению Малороссии // Киевлянин. – 1919. – 21 августа (3 сентября).
13. Приказы военного губернатора Одессы // Одесский листок. – 1919. – 17 (30) января.
14. Речь управляющего отделом пропаганды и отделом законов К.Н.Соколова в Ростове // Одесский листок. – 6 (18) октября.
15. Деникин А.И. Очерки русской смуты: В 3-х кн. – М.: Айрис-пресс, 2003. – Кн.3, Т.4, Т.5. Вооруженные силы Юга России. – 832 с.
16. Раковский Г.Н. В стане белых (От Орла до Новороссийска). – Константинополь: Пресса, 1920. – 341 с.
17. Кувшинов В.А. Кадеты в России и в эмиграции // Новая и новейшая история. – 1995. – №4. – С.44–63.
18. Набатов Г.В., Медведев А.В., Устинкин С.В. Политическая Россия в годы гражданской войны. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского ун-та, 1997. – 136 с.
19. Ушаков А.И., Федюк В.П. Белое движение и право наций на самоопределение // Проблемы политической и экономической истории России: Сборник статей. К 60-летию профессора В.В.Журавлева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), РНИС и ИП, 1998. – С.102–118.
20. Цветков В.Ж. Белое движение в России. 1917 – 1922 годы // Вопросы истории. – 2000. – №7. – С.56–73.
21. Procyk A. Russian Nationalism and Ukraine. The Nationality Policy of the Volunteer Army during the Civil War. – Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. 1995. – 202 p.
22. Reshetar J.R. Ukrainian and Russian Perceptions of the Ukrainian Revolution // Ukraine and Russia in Their Historical Encounter: Papers from the first Conference on Ukrainian-Russian Relations held (Oct. 8–9, 1981 in Hamilton, Ont.) / Ed. by P.J.Potichnyj, M.Raeff, J.Pelenski, G.N.Žekulin. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press of Alberta, 1992. – P.140–164.

The article is dedicated to the analysis of national program of White movement at the south of Russia in 1919. The special attention is given to the place of Ukraine in the structure of future Russian state, the influence of the whites' ideology on the relations with Ukrainian People's Republic. It is emphasized that the peculiarities of national program of White movement and its practical realization prevented the formation of antibolshevik alliance with Ukrainian People's Republik.

Key words: *White movement at the south of Russia, Ukrainian People's Republik, national program of White movement, antibolshevik alliance.*

**УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ПОЛІТИЧНИХ ПЛАНХ РУМУНІЇ
(ВЕРЕСЕНЬ 1940 – ЧЕРВЕНЬ 1941 рр.)**

Українське питання в зовнішній політиці Румунії в 1940 – 1941 рр. у науковій літературі висвітлено недостатньо. Дослідження охоплює значний період Другої світової війни. У 1940 р. у Румунії відбулося встановлення диктатури І.Антонеску й трансформація країни в Легіонерську державу, сателіта Німеччини. Автор досліджує політичну доктрину Румунії щодо України протягом 1940 – 1941 рр.

Ключові слова: диктатура І.Антонеску, зовнішня політика Румунії, політична доктрина Румунії, Бессарабія, Буковина, Трансїстрія.

Підтверджуючи свій європейський вибір, Україна демонструє світу бажання розвивати міжнародні взаємини на засадах демократії та партнерства. Одним із пріоритетних напрямків є розвиток політичних, економічних і культурних взаємин із державами Дунайського та Чорноморського басейнів. У даному контексті варто відзначити румунсько-українські відносини, сьогодення яких можна охарактеризувати як партнерське. Між суверенними державами встановлено дипломатичні зв'язки, відбуваються обміни державними візитами й делегаціями, але все ж залишається ряд важливих питань, які потребують належного розв'язання. Саме тому активізація дослідницької роботи, як з українського так і з румунського боку, має сприяти послабленню напруги у взаєминах, створенню об'єктивної основи для рівноправного політичного й культурного діалогу, особливо його економічної та гуманітарної складової. Румунія, західний сусід України, заслуговує значно більшої уваги з боку українських істориків і публіцистів, ніж це спостерігалось в публікаціях пострадянського періоду.

Важливе місце в розробці цього напрямку займає питання України в політиці Румунії в роки диктатури Іона Антонеску (1940–1944 рр.). Трагічний шлях румунської держави в часи Другої світової війни від воєнного союзника гітлерівської Німеччини до становища сателіта, а пізніше до союзника антигітлерівської коаліції значною мірою відрізняється від долі інших європейських держав [14, с.44]. У той же час українське питання в політиці Румунії не менш складна й актуальна проблема, яка заслуговує особливої уваги науковців. З'ясувати роль і місце українських територій у політичних планах Румунії в 1940–1941 рр. і є завданням даної статті.

Українське питання, в європейському й світовому контексті, у першій половині ХХ ст. набуло особливого звучання. Як справедливо зазначає український дослідник В.Косик, воно здавалося надто складним, оскільки стосувалося багатьох держав, бо українська етнографічна територія була розділена між різними державами: Радянським Союзом, Поль-

щею, Чехословаччиною й Румунією. Кожна з цих держав представляла дійсність на свою користь, заперечуючи існування українського питання [7, с.19].

Українська проблема набула своєї значущості в роки Першої світової війни. Для української нації наслідки війни виявилися фатальними. Румунія, не відстаючи від таких держав, як Польща й Радянська Росія, у хаосі 1918 – 1919 рр. захопила значну частину української етнічної території [1, с.62].

Румунія вступила в Першу світову війну в серпні 1916 р. на боці Антанти. Однак уже в листопаді три чверті території країни, у тому числі Бухарест, були окуповані австро-німецькими військами. Підписавши з Німеччиною та її союзниками Бухарестський мирний договір та діючи як їх союзниця, Румунія в січні – березні 1918 р. зайняла територію Бессарабії [1, с.62], незважаючи на активний опір українського населення та офіційний протест міністра закордонних справ УНР Д.Дорошенка. У таких складних зовнішньополітичних умовах прем'єр-міністр УНР В.Голубович звернувся до румунського уряду з нотою протесту щодо включення до Румунії земель, які переважно були заселені українцями [4, с.139].

Поразка Німеччини й розпад Австро-Угорщини активізував національний рух народів, які намагалися отримати державну незалежність. Серед них були українці Галичини, Буковини й Закарпаття, які утворили Західно-Українську Народну Республіку. Але їх прагнення не поділялися як державами Антанти, так і країнами Троїстого союзу.

Румунія за один день до закінчення війни, 10 листопада 1918 р., денонсувала договір із Німеччиною, і цього вивилося досить, щоб Антанта зарахувала її до своїх союзників – переможців у війні [8, с.231]. Відчуваючи зовнішню підтримку з боку великих держав-переможниць, румунський уряд, посилаючись на рішення Генерального конгресу Буковини від 28 листопада 1918 р. про об'єднання останньої з Румунією, ввів свої війська на її територію. Українські військові частини відійшли до Покуття, а уряд ЗУНР надіслав королю ноту протесту щодо окупації північної, української частини Буковинського краю Румунією [2, с.92].

Зі свого боку, румунське керівництво не відреагувало на протест Західно-Української Народної Республіки і квалілося оволодіти її землею, щоб молода західноукраїнська держава не застосувала зовнішньополітичних контрзаходів, орієнтованих на Антанту. Наприкінці осені 1918 р. стосунки між ЗУНР і Румунією надзвичайно загострились. Слід зазначити, що українське населення Буковини чинило опір румунській владі. У січні 1919 р. у Хотинському повіті вибухнуло антирумунське повстання. Румунське командування, підтягнувши значні сили, придушило цей виступ. Близько 4 тис. повстанців разом із 50 тис. біженців під натиском переважаючих сил противника змушені були відступити за Дністер на

Поділля. Румунські каральні загони жорстоко придушили повстання на Хотинщині. Було спалено десятки сіл, замордовано й розстріляно понад 15 тис. селян [1, с.92].

Ситуація трохи змінилася після Акта злуки УНР і ЗУНР. Великі надії українська сторона поклала на сприятливий для себе перебіг подій Паризької мирної конференції. Румунська делегація, яку очолював прем'єр-міністр Іон Братіану, вимагала санкцій на анексовані українські землі.

Згідно із Сен-Жерменським мирним договором 1919 р. за Румунією було визнано Південну Буковину, а за Севрським мирним договором 1920 р. – і Північну Буковину. Паризький протокол, що був підписаний державами Антанти, визнав приналежність Бессарабії до Румунії. Крім того, до Румунії відійшли Трансільванія, Банат і Південна Добруджа [6, с.689]. Таким чином, у результаті цих набутків територія Румунії збільшилася більш ніж удвічі, а населення – утричі. Румунія стала багатонаціональною державою. Зокрема, з 18 млн. жителів 1,2 млн. становили українці. Однак в економічному відношенні вона залишалася переважно аграрною, досить відсталою країною [6, с.689].

Після визнання Антантою румунських претензій щодо Буковини румунський уряд закрити усі українські школи й навіть відмовився визнавати українців за окрему націю. В освітніх заходах 1924 р., скерованих на румунізацію шкіл, українців називали “громадянами румунського походження, що забули рідну мову”. До 1927 р. усі сліди колишньої автономності Буковини було стерто, а сам край перетворився в одну з румунських провінцій [2, с.92].

Незважаючи на тотальну румунізацію населення Північної Буковини, українська інтелігенція цього краю, продовжуючи традиції Української національно-демократичної партії, заснувала Українську національну партію (УНП), діяльність якої припадає на період 1927 – 1938 рр. Це була єдина українська легальна політична організація, яка діяла на окупованих Румунією українських землях, але з огляду на румунський виборчий закон, УНП мусила вступати у виборчі блоки з румунськими партіями. Проте в 1938 р. цю партію, як і багато інших демократичних організацій, було розпущено [2, с.91].

Українське питання набуло особливої актуальності у зв'язку з утворенням Карпатської України в жовтні 1938 р. Українське населення Румунії з ентузіазмом вітало ідею великої української держави, що об'єднала б усіх українців Східної Європи. Румунському уряду ці прагнення були відомі. Офіційний Бухарест розумів, що активізація національного руху українців у Буковині може призвести до проголошення української автономії в складі Румунії, а в разі підтримки українського національного руху Німеччиною – і до втрати цієї території [19, с.94].

Загалом події кінця 1938 – початку 1939 рр. засвідчили ключове значення України в зовнішньополітичних планах не тільки Німеччини, а й інших країн Центральної та Західної Європи, зокрема Польщі, Румунії та Угорщини, а також Англії та Франції, а від початку 1939 р. – і Радянського Союзу.

Бессарабія стала наріжним каменем неврегульованості взаємовідносин між Румунією та СРСР у міжвоєнний період. Офіційний Бухарест постійно підкреслював своє виключне право на Бессарабію. Так, під час підписання міжнародної конвенції про визначення агресії в травні 1933 р. міністр закордонних справ Румунії Н.Титулеску, звертаючись до свого радянського колеги М.Литвинова, підкреслив, що Бессарабія подарована Румунії Богом, а не Радянським Союзом [3, с.335].

Вимагаючи вирішення радянсько-румунського конфлікту навколо Бессарабії, радянське керівництво не потребувало проміжних етапів для здійснення своїх планів. Мова йшла про пряме повернення цієї території Радянському Союзу без будь-яких умов і законодавчого оформлення [1, с.62].

Напруження у відносинах між СРСР і Румунією зростало, що штовхало останню у сферу німецького політичного панування. Надії на західні держави в Румунії вже не було. “Стримувати” прагнення СРСР відносно Румунії, на думку Бухареста, могла лише сильна Німеччина, яка була зацікавлена у співпраці з Румунією [5, с.461].

Після початку Другої світової війни зовнішньополітичне становище Румунії набагато ускладнилося. Унаслідок таємних домовленостей між Німеччиною та Радянським союзом у серпні 1939 р. та на ультимативну вимогу СРСР румунський уряд, беручи до уваги позиції німецького та італійського урядів, а також урядів Балканської Антанти, був змушений 28 червня 1940 р. прийняти умови евакуації румунських військ із території Бессарабії та Північної Буковини, які визначила радянська сторона [3, с.359].

Приймаючи умови Радянського Союзу та погоджуючись на територіальні поступки, Румунія зуміла закріпити їх правовий статус: по-перше, вони були зроблені під тиском загрози, по-друге, давалася згода не “на повернення” територій, як це подавалося в радянських нотах, а “на евакуацію” румунських військ із цих земель. Цей факт був використаний румунським керівництвом у червні 1941 р., коли в наказі військам виступити спільно з німецькою армією проти СРСР диктатор І.Антонеску пояснив вступ Румунії у війну бажанням нації звільнити окуповані румунські землі, які були тимчасово залишені під тиском радянської загрози [3, с.359].

Агресивні дії СРСР спонукали Угорщину й Болгарію до активних дій проти Румунії. За II-м Віденським арбітражем до Угорщини відійшли

Північна Трансильванія, а в серпні 1940 р. Болгарії передано Південну Добруджу [5, с.447].

Віденський арбітраж дестабілізував політичну обстановку в країні. Під тиском військових і масових виступів населення король зрікся влади на користь свого сина – неповнолітнього принца Міхая. Прем'єр-міністром, а пізніше й керівником держави став генерал Іон Антонеску, який із перших днів свого перебування при владі публічно виступив із програмою “об'єднання усіх земель батьківщини”. Фактично, генерал Антонеску оголосив “хрестовий похід” для боротьби за “Велику Румунію” в союзі з гітлерівською Німеччиною та країнами вісі [5, с.360].

Встановлення 5 вересня 1940 р. у Румунії диктатури І.Антонеску, який спирався на підтримку військових і радикально-націоналістичної організації “Залізна Гвардія” та її лідера Хорі Сіму, відбувалося в складних внутрішньо- й зовнішньополітичних умовах. Румунські політичні сили одноставно підтримали кандидатуру генерала, яка відповідала, на думку Ю.Маніу – лідера Націонал-цараністської партії, вимогам політичного спектра країни [19, с.384]. У зверненні до батьківщини 6 вересня 1940 р. Антонеску заявив, що в цих складних умовах він змушений узяти у свої руки керівництво державою, для того щоб урятувати країну й народ. [21, с.57]. 14 вересня генералом було сформовано новий уряд (отримав назву “уряд національного порятунку”), у якому ключові міністерські посади посіли легіонери. Спеціальним декретом від 14 вересня 1940 р. Румунія проголошувалася націонал-легіонерською державою**, в якій єдиною визнаною політичною силою залишалася “Залізна Гвардія” [21, с.57]. Генерал І.Антонеску визнавався кондукетором націонал-легіонерської держави й керівником легіонерського режиму, а лідер залізновардійців Х.Сіма став командуючим легіонерського руху.

Таким чином, у Румунії у вересні 1940 р. було встановлено націонал-легіонерський режим профашистського спрямування. Однак, не всякий режим, що відрізняється радикально-реакційним характером, є фашизмом. Сутність фашистського режиму, як будь-якого суспільного явища, може бути з'ясована лише в процесі його зародження, становлення й еволюції. Саме тому будь-який диктаторський режим, під час свого історичного розвитку, може набувати та втрачати всю сукупність рис, притаманних фашизму [15, с.146].

* У 1927 р. Корнеліу Кодряну сформував у Бухаресті “Легіон архангела Михаїла” – напіввійськову радикально-націоналістичну організацію. У 1931 р. “Легіон...” був перейменований у “Залізну Гвардію” (Guarda de Fer), але залізновардійці зберегли самоназву – легіонери.

** Фактично профашистський режим був установлений в Румунії в 1937 р., коли до влади прийшов легіонерський уряд Кузи-Гогі (грудень 1937 – лютий 1938 рр.). Проте в лютому 1937 р., після падіння уряду Кузи-Гогі, король Кароль II встановив свою монархічну диктатуру, яка була замінена військово-легіонерським режимом І.Антонеску в вересні 1940 р.

Прихід до влади залізновардійців і політичний союз Антонеску–Сіма призвів до ескалації політичної напруги всередині країни та до розгулу терору. Уже 18 вересня 1940 р. І.Антонеску на засіданні Ради міністрів заявив, що вісь Берлін – Рим стала зовнішньополітичною опорою Румунії, тоді як внутрішньополітичною опорою продовжує залишатися націонал-легіонерський режим [21, с.72].

Політичний союз із залізновардійцями був необхідний Антонеску з метою захоплення влади. Проте політичне протистояння між Антонеску й Сімою завершилося на користь кондукетора. Невдала спроба легіонерського заклоту в січні 1941 р. була використана І.Антонеску для усунення націонал-легіонерів від влади. Таким чином, Антонеску, спираючись на військових, зумів установити одноосібну диктатуру, заручившись підтримкою Німеччини. Гітлер підтримував кондукетора, оскільки в майбутній війні йому був необхідний надійний союзник, яким був Антонеску [20, с.388].

Приєднання Румунії до Троїстого пакту 23 листопада 1940 р. завершило процес її політичного підпорядкування Рейху [18, с.18–19]. Концентрація влади в руках Антонеску й німецькі гарантії щодо румунської території створювали видимість збереження незалежності румунською державою. Румунія для гітлерівської Німеччини стала важливим стратегічним плацдармом у Південно-Східній Європі. Розуміючи це, І.Антонеску вирішив підвищити ставку за участь Румунії в антирадянській війні. На черговій зустрічі з А.Гітлером на початку 1941 р. І.Антонеску передав на розгляд фюрера меморандум, у якому йшлося про те, що Румунія згідна в разі необхідності приєднатися до військових дій і виступити на боці Німеччини. Але при цьому будучи зв'язаною з Німеччиною Дунаєм, Румунія бажає мати з нею сухопутний кордон на півночі й північному заході, а також сподівається, що в новій Європі Німеччина буде визнавати природну роль Румунії як регіонального гегемона. І.Антонеску, наставляючи своїх посланців у Римі й Берліні стосовно того, які територіальні вимоги слід висунути перед фюрером та італійським дуче, наголошував на розширенні кордону за рахунок Словаччини, а також за рахунок Галичини по лінії Чернівці – Львів – Краків. Виходячи з цього, Румунії належало окупувати не лише Бессарабію й Буковину, а й Покуття [10, с.81]. Уже під час першої зустрічі Антонеску й Гітлера, яка відбулася в листопаді 1940 р., де обговорювалися питання про війну проти СРСР, кондукетор погодився на участь Румунії в цій кампанії.

Демократична опозиція Румунії, яку представляли лідери “історичних партій” Ю.Маніу (Націонал-цараністська партія) та К.Братіану (Націонал-ліберальна партія), не була осторонь тих політичних процесів, що відбувалися в державі. Незважаючи на те, що в Румунії було встановлено диктаторський режим генерала І.Антонеску, а всі демократичні партії

були розпущені ще в 1937 р., кондукетор не вжив репресивних заходів проти лідерів “історичних партій”. Діяльність демократичної опозиції розглядалася кондукетором як можливий політичний резерв у разі провалу обраного курсу [13, с.97].

Лідери опозиції, розуміючи, що уникнути війни неможливо, сподівалися обмежити участь Румунії поверненням Бессарабії й Буковини [12, с.100]. Братіану, звертаючись до кондукетора в листі від 21 лютого 1941 р., зазначав, що Німеччина, прагнучи гегемонії в Європі, ослабила політично таку країну, як Румунія. Лідер Націонал-ліберальної партії зазначав, що використання Рейхом на свій розсуд румунських військ ослабить Румунію. Він наголошував, що в разі майбутньої переможної війни проти Росії румуни залишаться на милість переможця, у той же час Братіану не виключав і поразки Німеччини. Він уважав, що необхідно зміцнювати економіку й військову міць країни, оскільки втрачені землі не можуть бути повернуті власними силами [17, с.77–79]. Цей самий Братіану 20 травня 1941 р., звертаючись до І.Антонеску в листі, писав, що Румунія не може вступати у війну, результат якої є невідомим, причому Братіану висловлює єдине бажання – це єдність усіх земель держави [17, с.133]. Проте загалом демократична опозиція, яку представляли румунські “історичні партії”, фактично не заперечувала проти вступу Румунії у війну, відзначаючи, що це єдиний можливий шанс відновлення Великої Румунії.

Офіційна румунська преса ще до початку війни заявляла, що румунські війська не воюватимуть із СРСР, вони лише звільнять “румунські провінції”, у той же час підкреслювалося, що румунська армія не піде далі Дністра, тобто Румунія поверне собі ті землі, якими володіла до літа 1940 р. [9, с.260.] Слід зазначити, що румунський уряд неодноразово ставив перед німецьким фюрером питання про анексію радянських земель між Дністром і Південним Бугом. На секретній зустрічі І.Антонеску та А.Гітлера в Мюнхені 11–12 червня 1941 р., на якій обговорювалося питання, пов’язані з нападом на СРСР, А. Гітлер підкреслив, що Румунія не повинна залишатись осторонь війни, оскільки для повернення Бессарабії та Північної Буковини в неї немає іншого шляху [16, с.102]. При цьому А.Гітлер указав, що беручи участь у війні, Румунія зможе анексувати інші радянські території до самого Дніпра [11, с.590]. Таким чином, фюрер, прагнучи схилити на свій бік румунського союзника, вирішив запропонувати йому не лише ті землі, якими Румунія володіла до літа 1940 р., але й здійснити загарбання земель на схід від Дністра. Однак на таємній нараді з керівниками Рейху 16 липня 1941 р. фюрер зазначав, що новий румунський кордон, який бажає мати Антонеску, трохи перевищує старий, проте наголосив, що поки що жодної конкретної обіцянки союзники не отримали [7, с.514].

Таким чином, українське питання в першій половині ХХ ст. набуло особливої значущості. Українська етнічна територія була поділена між такими державами, як Польща, Чехо-Словаччина, Румунія та СРСР. Антанта не поділяла прагнень українців до власної державності, що й загострювало українську проблему в міжвоєнний період.

Вирішення українського питання Паризькою мирною конференцією на користь Румунії та інших держав фактично перекреслило державотворчі прагнення українців.

Складні внутрішньополітичні процеси міжвоєнного періоду, то тальна румунізація населення й загострення зовнішньополітичної ситуації навколо українських земель у складі Румунії сприяли зростанню шовіністичних настроїв у румунському суспільстві, що втілювалося в концепції “Великої Румунії”.

Значні територіальні втрати Румунської держави внаслідок німецько-радянських секретних угод напередодні Другої світової війни призвели до встановлення в країні диктаторського режиму генерала Антонеску та до вступу Румунії в антирадянський блок. Військово-політичний союз із Німеччиною відкривав перспективи відновлення “Великої Румунії” в кордонах 1940 р. Центральне місце в політичних планах Румунії відводилося українським територіям, і не лише землям, якими держава володіла до літа 1940 р., але області на схід від Дністра – Трансністрії.

1. Бессарабія (Басарабія) // Довідник з історії України / Заг. ред І.Підкови, Р.Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С.62.
2. Буковина // Довідник з історії України / Заг. ред І.Підкови, Р.Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С.91–92.
3. Восточная Европа между Гитлером и Сталиным 1939 – 1941 гг. / Отв. ред. В.К.Волков, Л.Гибианский. – М.: Индик, 1999. – 525 с.
4. Дорошенко Д.І. Історія України 1917 – 1923: В.2-х т. – К.: Темпора, 2002. – Т.1. – 352 с.
5. Исламов Т.М., Покивайлова Т.А. Венгеро-румынский конфликт и советская дипломатия. 1940 – июнь 1941 года // Война и политика, 1939 – 1941 / Ред. кол. Г.Городецкий, Н.И.Егорова, Д.Г.Наджафов, М.М.Наринский и др. – М.: Наука, 1999. – С.456–470.
6. Кипаренко Г. Румунія // Довідник з історії України / Заг. ред І.Підкови, Р.Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С.686–691.
7. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 659 с.
8. Кройтор В. Проблема Покуття у відносинах між Румунією і ЗУНР // Галичина. – 2001. – №5–6. – С.231–234.
9. Лебедев Н.И. Крах фашизма в Румынии. – М.: Наука, 1983. – 552 с.
10. Левитский И. О причинах участия фашистской Румынии в войне против СССР // Вопросы истории. – 1985. – №7. – С.68–85.
11. Нюрнбергский процес: Сборник документов в 8-ми т. / Отв. ред. А.М. Рекунов. – М.: Юридическая литература, 1987. – Т.1. – 688 с.

12. Паклин Н.А. Крах диктатуры Антонеску [Румыния. 1940 – 1944 гг. Документальный очерк] // Новая и новейшая история. – 1976. – №3. – С.91–104.
13. Паклин Н.А. Крах диктатуры Антонеску [Румыния. 1940 –1944 гг. Документальный очерк] // Новая и новейшая история. – 1976. – №4. – С.95–114.
14. Русак А.В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР 1941 – 1945. – К.: Ин-т истории НАН Украины, 1998. – 296 с.
15. Языкова А.А. О некоторых вопросах изучения истории румынского фашизма // Вопросы истории. – 1970. – №3. – С.140 – 147.
16. Antonescu – Hitler: Corespondenta și intilniri inedite (1940–1944)/ Ed. alc. de Arimia V., Coord. stiitific Cjntantiniu F. – București: Coria, 1991.
17. Antonescu I. Epistolarul infernului. – București: Viitorul Românesc, 1993. – 430 p.
18. Buzatu Gh. România și Razboiul Mondial din 1939–1945. – Iași: Centru de istorie și civilizație Europeane, 1995. – 476 p.
19. Constantiniu F. Intre Hitler și Stalin: Romania și pactul Ribbentrop–Molotov. – București: Danubius, 1991. – 135 p.
20. Constantiniu F. O istorie sinceră a poporului român. – București: Univers Enciclopedic, 1997. – 592 p.
21. Ion Antonescu și “Garda de Fier”. Pe marginea prapastiei (21–23 ianuarie 1941) / Ed. Ingr. de S. Diucu. – Tirgu-Mureș: Rom-Editon, 1991.

The problem of Ukraine in foreign polisy of Romania 1940 – 1941 on the scientific literature is not enough investigated. Research covered the significant period of World War II. In 1940 the establishment of dictatorship of I.Antonescu in Romania happened and the Romanian state was transformed into Legionary, the satellite of Germany. The author writes about the political doctrine of Romania concerning Ukraine over the chronological period 1940 – 1941.

Key words: dictatorship of I.Antonescu, foreign polisy of Romania, political doctrine of Romania, Bessarabia, Bucovina, Transnistria.

УДК 94:355.318.2 (100+4+430) “1939/1945”

ББК 63.3 (2)722

А.В. Боляновський

“РАДЯНСЬКІ КОЛАБОРАЦІОНІСТИ” В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ НІМЕЧЧИНИ (1941–1945 рр.): ПРОБЛЕМА ЧИСЕЛЬНОСТІ

У статті досліджено питання кількості мешканців Радянського Союзу в складі Збройних сил Німеччини протягом німецько-радянської війни. Дана стаття робить важливий внесок у розуміння цієї складної наукової проблеми на підставі невідомих досі німецьких архівних документів, а також споминів очевидців і наукових праць.

Ключові слова: Збройні сили Німеччини, Третій Рейх, колабораціонізм.

Однією з найконтroversійніших тем у дослідженні подій періоду Другої світової війни була й залишається на сучасному етапі проблема військової співпраці з Третім Рейхом вихідців із територій, що на 22 червня 1941 р. перебували в складі СРСР. На пострадянському просторі

наукову дискусію з цього питання було започатковано тільки в останні місяці існування Радянського Союзу. З поступовим відходом від замовчування проблеми особливу полеміку політичного забарвлення викликали розбіжності в питанні визначення навіть приблизної загальної кількості вояків іноземних формувань німецької армії. У Радянському Союзі до останніх днів його існування це явище свідомо применшувалося з тієї причини, що визнання в тій країні факту наявності в німецькому війську приблизно мільйона громадян СРСР говорило на користь тези про широкомасштабне незадоволення радянською системою й наявність масових антикомуністичних визвольних рухів. Також доволі типовим було применшення кількості й ролі російських військовослужбовців у Збройних силах (ЗС) Німеччини порівняно з іншими іноземцями, що не давало можливості збагнути масштабність цього явища [1]. У 1989 р. першим провісником зацікавлення проблемою в СРСР було інтерв'ю кандидата історичних наук, майора Анатолія Колесника в газеті “Аргументи і факти” з тезою про те, що “у роки війни мундир фашистської армії носило приблизно 1 млн. колишніх радянських громадян” [6]. Ця теза, що викликала шок навіть серед радянських науковців, була повторена в подальших працях згаданого автора [4; 5].

Хоча за останні п'ятнадцять років у пострадянських державах побачив світ цілий ряд досліджень проблеми вихідців із підрадянського східноєвразійського простору в ЗС Німеччини, і нині залишається актуальним завдання верифікації цієї цифри, аналізу наявних тверджень у науковій літературі та її підтвердження чи, навпаки, спростування. Наскільки ця цифра обґрунтована архівними документами, науковою літературою, споминами безпосередніх учасників тих подій? Розгорнуту характеристику багатьох аспектів питання навряд чи можливо зробити навіть у спеціальному дослідженні. У даній статті хотілося б стисло визначити основні проблеми, що постають перед науковцями в разі його вивчення, і спробувати бодай частково відповісти на поставлені вище запитання. Необхідно, зокрема, дати уявлення про наявні на сьогодні численні дані з теми, зіставити їх та визначити ступінь їх достовірності.

Першою проблемою, що постає перед дослідниками під час роботи із заторкнутою темою, є термінологія. Для історіографії СРСР і західних країн, які були його союзниками по антигітлерівській коаліції, спільним було негативне окреслення людей, які співпрацювали з Третім Рейхом незалежно від мотивів дій і намірів чи прагнень цих осіб. У другій половині ХХ ст. радянські історики застосовували своєрідний публіцистично-пропагандистський слоган “пособники німецько-фашистських окупантів”. Водночас західні історики всіх вихідців із СРСР називали “радянськими колабораціоністами” в образливому сенсі як зрадників і злочинних співробітників нацистської Німеччини, але після його розпаду

поступово відбувся відхід від цього штампа. Наприклад, американський учений Марк Еліотт окреслив проблему як явище радянського військового колабораціонізму в сенсі зради державі або злочинної співпраці [14, с.89–90]. Проте, з огляду на складність спільного окреслення одним терміном представників різних національностей, які походили з підконтрольних Радянському Союзові територій, видається доцільним для їх загального окреслення в даному разі вживати термін “радянські колабораціоністи” тільки формально й умовно. Слід зважати на те, що ці люди не могли змінити примусово нав’язане їм громадянство й СРСР був конгломератом народів, землі яких усупереч їх волевиявленню були окуповані військами більшовицької Росії. Шляхом абсорбації територій цих народів у 1920 р. були позбавлені національної незалежності й державної самостійності Україна, Білорусь, Грузія, Вірменія та інші євразійські країни (а в 1940 р. теж країни Балтії), що відновили свій суверенітет після революційних подій 1917 р. у Російській імперії. Допоки це контроверсійне питання оцінюється дослідниками по-різному, незважаючи на політичне забарвлення й негативний зміст цього терміна в рамках міжнародної дискусії, слова “радянські колабораціоністи” видається доцільним вживати в лапках або з додатком “так звані”.

Іншою проблемою у встановленні кількості іноземців є те, що у воєнні роки вихідці із СРСР у ЗС Німеччини були зосереджені в основному не в національних формуваннях, а переважно в багатонаціональних збройних формаціях або зараховані до німецьких з’єднань на індивідуальній основі на статусі “допоміжних добровольців” – “тіві” (Hilfswillige – Hiwi). Розпорошеність їх по сотнях формувань різних родів військ робила практично неможливою їх точну реєстрацію за умов ведення воєнних дій. Крім того, одних із них зараховували до ЗС Німеччини, інші гинули на фронті, дезертирували або потрапляли до полону військ супротивника. За умов відсутності регулярного обліку й постійної ротації вояцьких кадрів із вихідців із СРСР точну їх кількість підрахувати так само неможливо, як, образно кажучи, неможливо достовірно підрахувати кількість крапель, які постійно падають із водоспаду в окремо взятий проміжок часу.

Ще однією проблемою є розпорошеність по різних архівах статистичних даних про кількість вихідців із СРСР, які служили в складі ЗС Німеччини. Основними з них є документи різних установ Верховного командування ЗС Німеччини ОКВ (Oberkommando der Wehrmacht – ОКВ) та Верховного командування сухопутних військ Німеччини – ОКГ (Oberkommando des Heeres – ОКН). Реєстри кількості громадян союзних Німеччині держав Європи були складені як німецькими установами, так і відомствами цих країн і збереглися до наших днів. Натомість дані про кількість вихідців із СРСР, факт перебування яких у ЗС Німеччини з

політичних причин узагалі замовчувався, вимагає уточнень і подальшого вивчення, оскільки уявлення про них можна скласти тільки на основі уривчастих даних деяких німецьких документів або споминів представників генералітету Вермахту, на базі яких робили свої припущення науковці. І західні, і радянські використовували брак таких реєстрів до останніх років “холодної війни” для обстоювання своїх тверджень: перші доказували, що в ЗС Німеччини було більше мільйона вихідців із СРСР, другі – набагато менше мільйона. За таких обставин ні першим, ні другим не була вигідною точна інформація з даного питання, оскільки вона неминуче ламала би міф однієї зі сторін. Саме тому в розробці й ретельному вивченні теми до певної міри не були зацікавлені ні західні, ні радянські історики.

До осені 1941 р. вихідці із СРСР служили в ЗС Німеччини в доволі незначних кількостях, що було зумовлено небажанням нацистів залучати їх до військової співпраці й розрахунки на розгром СРСР силами Вермахту. Проте крах стратегії “блискавичної війни” змусив вербувати цю категорію осіб у все більших масштабах до німецьких сухопутних військ, Військово-повітряних сил – ВПС, Люфтваффе (Luftwaffe) і дещо меншою мірою до Військово-морських сил ВМС (Kriegsmarine), десятки тисяч чоловіків – до військ СС “Ваффен-СС” (Waffen-SS) як своєрідного четвертого роду ЗС Німеччини в роки Другої світової війни. Особливо масове вербування вихідців із СРСР почалося після проголошення Третім Рейхом “тотальної війни” і мобілізації всіх наявних людських резервів підконтрольних йому територій до німецьких військ для їх використання в інтересах ведення війни. Сучасники й дослідники подають різні дані, причому інколи щодо одних і тих самих проміжків часу. За даними відділу розвідки “Іноземні армії Сходу” при ОКГ на 1 лютого 1943 р. було сформовано 80 східних батальйонів і 140 східних сотень загальною чисельністю 80 тис. вояків; 37 тюркських батальйонів були транспортовані або переводилися на фронт і 80 перебували в стані формування (разом 80 тис. легіонерів). Окрім них діяла служба порядку чисельністю від 60 тис. до 70 тис. осіб і добровольці, кількість яких сягала 400 тис. або разом 750 тис. осіб зі Сходу [10]. За даними колишнього німецького генерала й водночас військового історика Буркгарда Мюллера-Гіллебранда, на початок 1943 р. до ніколи насправді неіснуючих міфічних Східних військ (Osttruppen) було причислено 176 батальйонів і 38 самостійних сотень загальною чисельністю від 130 тис. до 150 тис. вояків, які були переважно завербовані з колишніх радянських військовополонених [16, с.107]. За твердженням американського дослідника М.Купера, усього на окупованих східних територіях було задіяно 420 тис. військовослужбовців, які трактувались як вояки Східних військ, та 238 тис. охоронних

батальйонів, що перебували в підпорядкуванні німецької поліції порядку [12, с.145–146].

Для визначення загальної кількості вихідців із СРСР у ЗС Німеччини характерними є тенденції явного перебільшення або применшення цієї категорії військовослужбовців у ЗС Німеччини, особливо серед німецьких авторів. Наприклад, учасники подій, німецькі офіцери Свен Штейнберг та Вілфрід Штрік-Штрікфельдт називали понад мільйон осіб [26, с.104; 28, с.49]. Отто Мюнтер твердив, що два мільйони радянських громадян зі зброєю в руках на боці Німеччини боролися проти Радянського Союзу [21, с.214–220]. Американський дослідник Тімоті Малліген, базуючись на даних Загального управління Вермахту ОКВ (Allgemeines Wehrmachtamt des OKW), подав інформацію про те, що на лютий 1943 р. їх було аж 750 тис., а на червень того самого року вже навіть 1, 2 млн. супроти 4,48 млн. загальної кількості вояків польових сухопутних військ (Feldheer) і кількість регулярних бойових східних частин зросла від грудня 1942 р. до липня 1943 р. на 240 % [20, с.157, 149]. Німецький дослідник Ганс Вернер Нойлен ствердив, що “кожен десятий, можливо, навіть кожен сьомий вояк німецьких Збройних сил протягом війни був (колишнім) громадянином Радянського Союзу” [22, с.341].

На противагу до цих явно перебільшених даних Георг Штейн в історії військ СС указав, що вони рекрутували на окупованих східних територіях 122 тис. осіб, а загалом до ЗС Німеччини мобілізовано від 200 тис. до 250 тис. осіб. З них приблизно 40 тис. рекрутовано до російських та українських допоміжних частин, які разом трактувались відповідно як “Російська Визвольна Армія” (Русская Освободительная Армия РОА) і Українське Визвольне Військо – УВВ [27, с.124]. Німецький учений Гельмут Гюнтер Дамс також подав явно занижені дані про кількість вихідців із СРСР у ЗС Німеччини – 320 тис. добровольців і 150 тис. легіонерів у східних легіонах [13, с.439]; американський науковець Омер Бартов уважав достовірними ці дані, але потрактував їх як 320 тис. “гіві” в частинах постачання (Versorgungstruppen) та 150 тис. “військовослужбовців радянських меншостей напівавтономних східних легіонів”, отже разом тільки 470 тис. осіб [8, с.73]. М.Еліотт указав, що з мільйона вояків із СРСР 50% належало до Східних військ, решта 50% – до антипартизанських частин [14, с.92–93], але учений із ФРН Маттіас Шрьодер вважає це неточним твердженням [25, с.150]. Георг Фішер твердив, що у ЗС Німеччини служило від 500 000 до одного мільйона колишніх радянських громадян [15, 108], Девід Футман, Джеральд Райтлінгер та Фредерік Вейл – від 800 000 до мільйона [28, с.4; 24, с.99; 30, с.10], а Юрген Торвальд вважав, що їх було від 900 000 до мільйона [29, с.228].

Хоча різні джерела й автори подають розбіжні, нерідко плутані й дещо суперечливі цифри про кількість у німецькому війську військово-

службовців із євразійського простору у сфері інтересів СРСР, загалом джерельні дані збігаються в основних показниках. Унаслідок періодичних утрат і перманентної ротації кількість у німецькому війську вихідців із територій, що на 22 червня 1941 р. перебували в складі СРСР, залишалася відносно сталою й приблизно однаковою впродовж останніх двох років німецько-радянської війни у середньому 700 тис. вояків. У червні 1943 р. у лавах Східних військ нараховувалося 200 тис. осіб, а у вересні 1944 р. в офіційній доповіді рейхсфюрерові СС Генріхові Гімmlеру йшлося вже про 700 тис. представників східних народів [26, с.111, 143]. Проте перша цифра видається явно заниженою. За статистичними матеріалами генерала Східних військ Г.Гелльміха, на 2 лютого 1943 р. загальна кількість колишніх радянських громадян, які перебували на німецькій військовій службі, сягнула 750 тис. осіб, у тому числі від 400 тис. до 600 тис. “допоміжних добровольців” (“гіві”) без урахування військ СС, а також ВМС і ВПС Німеччини. Унаслідок утрат на лютий 1945 р. чисельність “гіві” склала 600 тис. осіб у Вермахті, до 60 тис. у Люфтваффе і 15 тис. у ВМС [7, с.63]. Окремою категорією були війська СС, у складі яких у 1943–1944 рр. були сформовані 29-та російська, 14-та українська, 30-та білоруська й 20-та естонська дивізії, 15-та і 19-та латвійські дивізії та інші формування з вихідців із СРСР. Серед них у період війни служило понад 150 тис. колишніх громадян Радянського Союзу [2, с.385].

У жовтні 1944 р. здійснено ресстрацію, що дозволила скласти уявлення про чисельність вояків зі Сходу [9]. За даними генерала кавалерії Ернста Кестрінга як наступника Г.Гелльміха на посаді генерала Східних військ, перейменованих від 1 січня 1944 р. на Добровольчі з’єднання (Freiwilligen-Verbände), після значних утрат вояцького складу ранньої осені 1944 р. кількість добровольців із СРСР у ЗС Німеччини склала 700 тис. осіб. Вони були розподілені таким чином: 500 тис. (включно з “гіві”) – у сухопутних військах, до 100 тис. у Люфтваффе, 40 тис. у ВМС Німеччини, 20 тис. в укомплектованій на базі легіонів Добровольчій кадровій дивізії (Freiwillige Stammdivision) як резервному з’єднанні для наступів, 10 тис. – у Російському Охоронному Корпусі в Сербії, 30 тис. вояки (тільки частково озброєні), призначені для формування двох російських дивізій, що мали перейти в підпорядкування колишнього радянського генерала Андрія Власова. Проте й ці дані були неповними і Е.Кестрінг уважав, що із врахуванням більшої кількості “гіві”, ніж це було офіційно зафіксовано, загальна кількість вихідців із СРСР у Вермахті склала від 800 тис. до 900 тис. осіб, до яких додалося майже 100 тис. осіб з окупованих східних територій, які поповнили формування військ СС. Таким чином, загальна кількість вояків зі східного простору в ЗС Німеччини склала майже 1 млн. осіб [18, с.36]. За визнанням співробітника головного політичного управління рейхсміністерства окупованих східних територій

Петера Кляйста, уже на зламі 1943–1944 рр. у ЗС Німеччини служив 1 млн. “гіві”, частково з добровольців [17, с.205].

Усього в роки Другої світової війни у ЗС Третього Рейху воювало біля 2 млн. іноземців, половина з яких – вихідці зі Східної Європи [11]. За кількістю на першому місці опинилися росіяни (310 тис. осіб), на другому українці, чия загальна кількість у військових формуваннях на боці Німеччини протягом 1939–1945 рр. сягнула приблизно 250 тис. осіб. За національною ознакою в ЗС Німеччини також служили 180 тис. туркестанців, 110 тис. представників народів Кавказу, 40 тис. волзьких татарів, 20 тис. кримських татарів, 5 тис. калмиків і представники інших національностей [22, с.330, с.342].

В останні місяці війни найбільше вихідців із територій, що 22 червня 1941 р. були в складі СРСР, служили в козацьких і російських з'єднаннях. На 27 квітня 1945 р. загальна чисельність Козацького Стану склала 31 463 осіб, у тому числі 1 575 офіцерів, 592 чиновники, 16 485 унтер-офіцерів і козаків, 6 304 непридатні до служби за віком і станом здоров'я, 4 222 жінки, 2 094 дитини віком до 14 років та 358 підлітків у віці від 14 до 17 років. Із загальної чисельності 1 430 осіб належали до еміграції з часу після закінчення Першої світової війни, тоді як решта формально – громадяни СРСР [3]. На липень 1944 р. у ВПС Німеччини було від 50 тис. до 60 тис. російських допоміжних добровольців, а на 1 лютого 1945 р. у польових військах (Feldheer) – приблизно 600 тис., у ВМС Німеччини – 15 тис. (з яких на 9 травня 1945 р. залишилося тільки 2 тис.). З них за штатним положенням на кожну піхотну дивізію припадало від 45 до 698 російських “допоміжних добровольців”. На середину травня 1945 р. у складі ЗС Німеччини все ще були такі номінально підпорядковані А.Власову формування, як 599-та російська бригада чисельністю 13 тис. військовослужбовців, що просувалася з Данії до Мельдорфа, 600-та російська піхотна дивізія чисельністю 12 тис. бійців у Чехії та 650-та російська піхотна дивізія чисельністю 18 тис. бійців, які переходили з Мюнзінгена до Лінца [23].

Важко погодитися з тезою дослідника Девіда Літгльджона про те, що колаборація, у тому числі військова, зростала з успіхами німецької зброї на фронтах [19, с.338]. Навпаки, необхідність поповнення втраченої військової сили сприяла зростанню кількості залучених до ЗС Німеччини іноземців із року в рік діаметрально протилежно до бойових перемог і набула максимального зростання в останнє півріччя німецько-радянської війни. У міру погіршення становища Вермахту на фронтах, коли виявилася необхідність мобілізації всіх резервів, рекрутування ненімців до ЗС Німеччини досягнуло максимальних масштабів порівняно з попередніми роками саме в останні півтора року. Другої світової війни в Європі, тобто в час постійних відступів і найбільших поразок Третього Рейху. Розвиток

війни й залучення воюючими сторонами до участі в ній усе більшої кількості людських резервів серед іншого виразно проявилось в мобілізації до різних служб і формувань німецьких військ чоловічого населення як із Третього Рейху, так і з союзних із ним та окупованих ним країн.

Певний вплив на зростання кількості ЗС Німеччини осіб “радянського походження” з цивільного населення чи військовополонених бійців Червоної армії (які були основним контингентом “радянських колабораціоністів”) мали поразки та втрати з'єднань Вермахту на фронтах, розвиток політичної війни й необхідність пропагандистського поширення тези про те, що СРСР буде переможено його ж власними громадянами, невдоволеними політичним режимом, існуючим у Радянському Союзі, особливо його національною та соціальною політикою. Вихідці із СРСР стали одним з основних контингентів іноземних резервів німецького війська. Зарубіжні, переважно німецькі й американські дослідники однак не в тому, що їх був один мільйон, при чому розбіжності коливаються в межах “плюс-мінус” двісті-триста тисяч. Збіг даних різних авторитетних архівних документів, свідчень компетентних учасників подій, науковців дає підстави стверджувати, що теза про один мільйон “радянських військових співробітників” у ЗС Німеччини є обґрунтованою і такою, що не викликає сумнівів чи заперечень. З одного боку, це не обов'язково автоматично означало, що всі завербовані пішли на це співробітництво виключно з антикомуністичних чи інших ідейних міркувань. Серед них були і антикомуністи, і опортуністи, і примусово мобілізовані. З іншого боку, масовий характер військової співпраці з Третім Рейхом мільйона мешканців територій, що були на червень 1941 р. у складі СРСР, виразно продемонстрував масштаби прихованого несприйняття більшовицької системи в Радянському Союзі. Навіть із урахуванням вимушеності вступу до німецьких військ під примусом чи під тиском обставин кількість добровольців навряд чи була меншою за третину мільйона осіб, які були змушені робити трагічний вибір між сталінським і гітлерівським режимом.

1. Гареев М.А. О мифах старых и новых // Военно-исторический журнал. – 1991. – №4. – С.42–52.
2. Гриф секретности снят: Потери Вооружённых сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование. – М.: Воениздат, 1993. – 416 с.
3. Казачий стан и группа походного атамана // Internet: <http://bka-roa.chat.ru/cossackstanataman.htm>
4. Колесник А. РОА – власовская армия. Судебное дело генерала А.Власова. – Харьков: Простор, 1991. – 80 с.
5. Колесник А. Грехопадение. Генерал Власов и его окружение. – Харьков: Простор, 1991. – 238 с.

6. Под личиной “идейных борцов” // Аргументы и факты. – 1989. – №9 (438). – 4–10 марта. – С.6–7.
7. Чув С. Проклятые солдаты. Предатели на стороне III рейха. – М.: Яуза, 2004. – 574 с.
8. Bartov O. Hitlers Wehrmacht. Soldaten, Fanatismus und Brutalisierung des Krieges.– Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt, 1999. – 335 s.
9. Bericht Zentralauskunftst. Für Ostvölker (ZAVO) an OKH/GenQu. v.29.10.1944: Erfassung d.Ostsoldaten, Hilfswilligen und ihrer Familienangehörigen, Suchanfragen, Postverkehr, sonst. Fürsorge) // Institut für Zeitgeschichte in München (IfZ). – MA-540; National Archives of the United States in Washington (NAUS), T-454, Roll 38, Frames 000753–000765.
10. Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg (BA-MA). – RH 2/2728. – S.6, 10–16.
11. Buss P.H. The Non-Germans in the German Armed Forces 1939–1945. PhD dissertation. – Canterbury, 1974.
12. Cooper M. Nazi War Against Soviet Partisans. – New York, 1979. – 216 p.
13. Dahms H.G. Die Geschichte des 2. Weltkrieges. – Frankfurt/Main, 1989.
14. Elliott M. Soviet Military Collaborators during World War II // Ukraine during World War II. History and its Aftermath / Ed. by Y. Boshyk. – Edmonton: CIUS, 1986. – P.89–106.
15. Fisher G. Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II. – Cambridge, Mass. (USA): Harvard University Press, 1952. – 230 p.
16. Gehlen R. Der Dienst. Erinnerungen 1942–1971. – Mainz-Wiesbaden: v. Hase & Koehler Verlag, 1971. – 424 s.
17. Kleist P. Zwischen Hitler und Stalin, 1939–1945. Aufzeichnungen. Bonn: Athenäum Verlag, 1950. – 250 s.
18. Köstring E. Erfahrungen mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf gegen den Bolschewismus 1941/45 // IfZ. – Jürgen Thorwald Sammlung (JTS). – ZS 410/11. – S.13–62.
19. Littlejohn D. The Patriotic Traitors. A History of Collaboration in German Occupied Europe, 1940–1945. – London: Heinemann, 1972. – 390 p.
20. Mulligan T.P. The Politics of Illusion and Empire. German occupation policy in the Soviet Union 1942–1943. – New York: Praeger Publishers, 1988. – 250 p.
21. Münter O. Die Ostfreiwilligen. Der vergebliche Kampf der Stalin-Gegner im 2. Weltkrieg // Damals. Zeitschrift für geschichtliches Wissen. – 1979. – Nr.11. – S.207–226.
22. Neulen H.W. An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS. – München: Universitas, 1985. – 518 s.
23. OKW/WFSt/OrgAbt (H), H.Qu.OKW, den 20.5.1945. 2085/45 [Zahl und derzeitige Aufenthalt russisch. Freiwilligenverbände]. 1) Verbände russischer Freiwillige; 2) Hilfswillige // IfZ. – MA-660; NAUS, T-77, Roll 873, Frames 020119–020120.
24. Reitlinger G. The House Built on Sand: The Conflicts of the German Policy in Russia, 1939–1945. – New York: Viking, 1960. – 459 p.
25. Schröder M. Deutschbaltische SS-Führer und Andrej Vlasov 1942–1945. “Russland kann nur von Russen besiegt werden”: Erhard Kroeger, Friedrich Buchardt und die “Russische Befreiungsarmee”. – Paderborn-München-Wien-Zürich: Schöningh, 2001. – 260 s.
26. Steenberg S. Wlassow – Verräter oder Patriot? – Köln: Wissenschaft und Politik Verlag, 1968. – 256 s.

27. Stein G.H. Geschichte der Waffen-SS. – Düsseldorf: Droste Verlag, 1967.
28. Strik-Strikfeldt W. Against Stalin and Hitler: Memoir of the Russian Liberation Movement, 1941–1945. – New York: Day, 1970. – 270 p.
29. Thorwald J. Illusion: Soviet Soldiers in Hitler’s Armies. – New York: Harcourt Brace, 1974. – 342 p.
30. Wyle F. Memorandum on Statistical Data on Soviet Displaced Persons. Report. – Cambridge: Russian Research Centre by Harvard University. August 1952. – 17 p.

The article raises a question of the number of inhabitants of the Soviet Union within Germany’s Armed Forces during German-Soviet War. This article makes a significant contribution to understanding of this difficult scientific problem on the basis of great quantity of the unknown German archival documents as well as memoirs of eyewitnesses and scientific works.

Key words: *Germany’s Armed Forces, the Third Reich, collaboration.*

УДК 94 (4) 1945 (439)

ББК 63. 3 (УУР) 7

І.В. Пендзей

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ Й ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988–1990 рр.)*

Проаналізовано кризовий стан угорсько-радянських політичних відносин, економічних зв’язків, суспільно-політичні, екологічні наслідки тривалого перебування на угорській землі радянських військ, проблеми формування нової зовнішньої, зокрема військової, політики уряду Й. Анталли.

Ключові слова: *політика, відносини, Угорщина, радянські війська, Й. Анталл.*

Виведення радянських військових підрозділів із території Угорщини переросло в ключову проблему угорсько-радянських відносин, без вирішення якої вони не мали майбутнього. Скрупульозне планування перевезень, висока дисципліна, чіткість, ритмічність і узгодженість забезпечили безперервний “мирний” потік вантажів між СРСР і УР. З 11 березня 1990 р., коли розпочалося остаточне й повне виведення радянських військових частин і з’єднань, а також військової техніки з УР, і по 16 червня 1991 р., коли останній ешелон Південної групи військ (ПГВ) був відправлений на батьківщину, тобто протягом 15 місяців Угорщину залишили разом із сім’ями й цивільними вільнонайнятими майже 100 тис. радянських громадян [14, с.21]. ПГВ, розмішена в Угорщині, нараховувала в кінці 80-х років 65 тис. чоловік [22, с.61]. Спеціальними ешелонами вивозили арсенал, якого було б достатньо для розгортання декількох дивізій, а також надсекретне озброєння – ядерні боеголовки, про наявність яких не знали не тільки рядові громадяни, але й керівники країни за винятком

* Продовження, початок див. у вип. II, IV–V, VI, VII, VIII, IX.

Капара й ще декількох членів політбюро УСРП. Вивозили все, що було можливо.

У казармах часто демонтували все до останнього цвяха й віконної рами, навіть водопроводи й унітази... Демонтували також вісім сучасних аеродромів, залишивши при цьому забруднене навколишнє середовище – навколо них земля була просякнута бензином, який досягав у ряді місць рівня ґрунтових вод... [14, с.21]

З виведенням ПГВ на території Угорщини залишилися значні матеріальні цінності, що належали армії – різні приміщення, склади, ремонтні майстерні, 370 жилих будинків, 70% яких були побудовані за угорськими проектами. Тільки на ремонт, відновлення орендованих об'єктів щорічно виділялось понад один мільярд форинтів. На 10 січня 1991 р. угорським представникам було передано вже майже сотню військових містечок із жилими будинками, клубами, школами, три аеродроми, складські приміщення – вартістю 1,2 млрд. крб. [7].

Радянська сторона з перших днів виведення військ наполягала на розрахунках за кожний залишений об'єкт. Угорська влада висунула вимоги відновлення навколишнього середовища, оплати різних штрафів, урахування дотацій і тому не погоджувалась на взаємні розрахунки негайно після залишення військами об'єктів, а наполягала на їх проведенні в кінці повного їх виведення. В Угорщину для вирішення нагальних проблем, зокрема взаємних розрахунків, прибули депутати Верховної Ради СРСР і ряду союзних республік, представники міністерств, відомств. Виведення військ було прискорене – з переходом у розрахунках між двома країнами на вільно конвертовану валюту їх подальше перебування, як і перевезення, дорожчало [6].

На залишених об'єктах за взаємною домовленістю мали бути створені 15 спільних підприємств. Проте тільки на одне з них були вироблені технічні, фінансові обґрунтування – радянські відомства не виявляли підприємницької зацікавленості. Траплялось, що й угорська сторона, прийнявши будинки або цілі містечка, не вживала заходів з їх охорони, унаслідок чого вони розкрадались або руйнувались. Дуже повільно розглядались питання про продаж армійської власності, виручка від якої мала бути спрямована на придбання в СРСР житла для військовослужбовців, 11 300 сімей яких повертались додому, не маючи даху над головою [7].

Труднощі, які додало командування ПГВ, були пов'язані не тільки з розбіжностями в питаннях взаємних розрахунків, але й з тим, що одночасно з ПГВ виводилась Центральна група військ (ЦГВ), утворена після вторгнення в Чехо-Словаччину в 1968 р., яка нараховувала до того часу 136, 3 тис. чоловік. Незважаючи на це, домовленість про виведення радянських частин із території Угорщини строго виконувалась і не було

жодного випадку її зриву – відправка ешелонів ішла згідно з графіком [12]. У свою чергу угорська сторона старалась якнайшвидше випровадити зі своєї землі чужинські війська, які незмінно асоціювалися з трагедією 1956 р., і тим самим залікувати цю страшну рану, заподіяну сталінізмом угорському народові. Щоб не “застопорити” Чоп і Львівський вузол, військові вантажі переводились на широку колію на угорській станції Захонь і слідували до нових місць дислокації [8].

Перебування військових з'єднань СРСР в Угорщині, як і в інших країнах Центральної й Південно-Східної Європи в умовах краху “реального соціалізму”, закінчення “холодної війни” втратило всякий сенс і тільки провокувало чергову хвилю антирадянщини. Відчуженість від СРСР наростала. Симптоми недоброзичливості проявлялись навіть у наближених до керівництва країною колах. У пам'ятний день, який відкрив нову еру в угорській історії, –16 червня 1989 р., – день перезахоронення останків Імре Надя і його чотирьох соратників на площі Героїв у Будапешті, пронизаний духом історії, у присутності більш як двохсот тисяч людей, представник угорської молоді 25-літній юрист Віктор Орбан, показавши на шосту, пусту домовину, яка символізувала всі жертви 1956 р., різко сказав: “Через більшовицький експеримент там лежить і наше майбутнє”, і, порушивши звичну “обітницю мовчання”, якій незмінно слідувало кадарівське керівництво після кривавої розправи над повстанням у 1956 р., рішуче заявив: “Російські війська негайно повинні піти з Угорщини” [14, с.20; 20].

У міру розкладу радянської системи деградували порядки і у військах, розміщених за кордоном. “Поступово дружні зустрічі вийшли з моди, і в казарми з червоною зіркою, – зазначає угорський автор, – потягнулися візитери іншого типу: біля воріт, які охороняли автоматчики, раз у раз з'являлись селяни з пляшками самогону. Після короткої розмови вони покидали радянські військові містечка з каністрами бензину або з будматеріалами. У хід пішли патрони, пістолети, солдатська й офіцерська форма, ордени й навіть “калашнікови”. Торгівля виплила з казарм на центральні вулиці Будапешта, де веселі іноземні туристи копірсались у купах іменних годинників, почесних грамот, перехідних прапорів та інших атрибутів “ленінських кімнат” [14, с.20].

Уперше радянські війська з'явилися в Угорщині восени 1944 р., переслідуючи відступаючих гітлерівців, разом з якими в агресії проти СРСР вона брала участь. Метою вступу на угорську землю частин Червоної Армії, як підкреслювалось у постанові Державного Комітету Оборони СРСР від 27 жовтня 1944р., оголошувалась перемога над фашизмом, а не здобуття якої-небудь частини її території, або зміна існуючого ладу – угорських органів влади, системи економічного й політичного устрою. Усі права угорських громадян і приватних товариств, а також належна їм

приватна власність підлягали охороні радянських воєнних властей [15, с.388]. Визволивши разом з угорськими антифашистами країну від коричневої чуми, переможець однак не дотримав слова – спонукав і, зрештою, примусив її прийняти його політичний лад. Власне, така ж доля спіткала й країни, окуповані іншими учасниками антигітлерівської коаліції. Але між ними все ж існувала докорінна відмінність: якщо США, Англія і Франція принесли в окуповані країни демократичні порядки, то СРСР – тоталітаризм, культ особи, репресії.

Як згадував М.Джілас, один із тодішніх лідерів компартії Югославії, пізніше – відомий югославський дисидент, уже весною 1945 р. Сталін уважав, що в Другій світовій війні (і тим вона відрізняється від усіх попередніх воєн) переможець не тільки окуповує країни, які зазнали поразки, але й примушує їх прийняти політичний лад переможця. Цьому, безперечно, сприяли угорські комуністи, без політичної волі яких цей процес міг набрати інших рис або взагалі не відбутися. Угорські комуністичні проводирі М.Ракоші та Е.Гере під тиском вагомого аргументу – танків “визволителів-окупантів” – наполягали на присутності радянських військ на території країни. Мирним договором, підписаним 10 лютого 1947 р., було передбачене перебування радянського військового контингенту на угорській території з метою охорони транспортних комунікацій радянської окупаційної армії в Австрії. Після підписання 15 травня 1955 р. договору між СРСР і Австрією Радянська Армія покинула її. Так перестала існувати важлива зовнішньополітична передумова перебування військових з’єднань Радянського Союзу в Угорщині. Відповідно до умов Варшавського договору, підписаного 14 травня 1955 р., вони залишилися на її території (Особливий корпус під командуванням генерал-лейтенанта П.А.Лашенка в складі двох механізованих дивізій) і в 1956 р. були використані для підтримки прорадянського комуністичного режиму й розгрому демократичних сил, які підняли повстання.

На другий день повстання 24 жовтня 1956 р. опівночі Особливий корпус за наказом начальника генерального штабу Збройних сил СРСР маршала В.Соколовського з місць дислокації взяв курс на Будапешт. Подолавши 75–120 км маршу, о 4 год. ранку його частини прибули в столицю і зразу ж узяли участь у боротьбі з повстанцями. 25 жовтня на прохання прем’єр-міністра І.Надя збільшити чисельність військ, особливо піхоти, до Будапешта підійшли дві дивізії Прикарпатського військового округу і в складі Особливого корпусу вступили в бойові дії [23, с.387]. Протягом 29 жовтня з Прикарпатського військового округу, були додатково введені великі сили: одна механізована дивізія і одна бригада залізничних військ [21]. Вони перейшли угорський кордон у районах Загонь, Дебрецен і Ніредьгаза й зайняли важливі стратегічні об’єкти. Загалом на

першому етапі боротьби з повстанням із 23 по 30 жовтня було задіяно 5 радянських дивізій [17, с.49].

Введення військових частин СРСР на територію Угорщини викликало ескалацію насильства. Створені в багатьох містах і селах нові органи народної влади – національні й революційні комітети, а на заводах і фабриках робітничі ради поряд з іншими висунули вимогу “виводу радянських військ з території Угорщини”. Задунайська Рада висунула вимоги виходу Угорщини з Варшавського Договору й проголошення її нейтралітету [16, с.93]. 30–31 жовтня, виконуючи наказ Москви, радянські інтервенціоністські війська були виведені з Будапешта. 1 листопада кордон перетнули нові радянські частини. І.Надь заявив радянському послуви Ю.Андропову, що внаслідок цього Угорщина виходить із Варшавського Договору. Одночасно Рада Міністрів прийняла Декларацію про нейтралітет Угорщини [23, с.502–503].

Опівночі 3 листопада голова КДБ СРСР генерал І.Серов, терміново прибувши в Угорщину, арештував на території радянської військової бази Текель поблизу Будапешта угорську делегацію, яка вела переговори, розпочаті того ж дня в столиці з радянською комісією, очолюваною генералом М.Малініним про виведення радянських військ [19, с.23–25; 23, с.498–499]. Пізніше одного з учасників угорської делегації, яка складалася з 4-х високих посадовців, військового міністра генерала Пал Малетера засудили до смерті й стратили [14, с.21]. Зрив цих переговорів відкрив перспективу другого вторгнення “на запрошення” радянських військ в Угорщину.

3 листопада новостворений у Москві Револуційний робітничо-селянський уряд на чолі з Я.Кадаром через Закарпаття прибув у м.Сольнок (за 100 км від Будапешта), де знаходилась Ставка головнокомандувача об’єднаних збройних сил країн Варшавського Договору маршала Радянського Союзу І.Конєва. Він негайно звернувся з проханням до командування радянських військ, “щоб вони допомогли нашому народу розбити чорні сили реакції і контрреволюції, відновити народний соціалістичний лад, порядок і спокій у нашій країні” [4, с.10]. Цього ж дня уряд СРСР прийняв рішення про початок заздалегідь підготовленої операції “Вихрь” із метою придушення угорської революції. 3 листопада командиром Особливого корпусу П.Лашенкову головнокомандуючий Об’єднаними збройними силами країн Варшавського Договору маршал Радянського Союзу І.Конєв дав бойове завдання: ліквідувати контрреволюційний заколот у Будапешті. О 6.15 год. 4 листопада радянські війська розпочали операцію “Вихрь” із наведення порядку й відновлення народно-демократичної влади в Угорщині [4, с.106]. У цій операції брали участь дві армії в складі 17 дивізій Прикарпатського, Одеського військових округів, Особливий корпус у складі трьох дивізій [17, с.49]. У резуль-

таті операції “Вихрь”, яка тривала один тиждень, повстання угорського народу було придушене, порядок відновлено. Людські втрати, за даними угорської офіційної статистики, за період із 23 жовтня по 31 грудня 1956 р. становили 21 728 чоловік, з яких 2 502 – загиблі і 19 226 – поранені. У період боїв у жовтні – листопаді 1956 р. полягло 640 радянських солдат і офіцерів і 1 251 було поранено [23, с.560, 575], (утім, різні джерела наводять неоднакові дані. – *І.П.*).

4 листопада 1956 р. разом із радянськими танками з м.Сольнок у Будапешт прибуло нове керівництво країни на чолі з Я.Кадаром, яке на початку 1957 р. уклало двосторонню угоду, що легалізувала перебування частин Радянської Армії на території Угорщини. Ось чому виведення радянських військ стало великою перемогою патріотичних сил у боротьбі за демократію, підвело ризику під цілою епохою в післявоєнній історії не тільки Угорщини, але й (без перебільшення) Європи й світу. Остаточного краху зазнав експансіоністський курс, спрямований на досягнення односторонньої військової переваги над противником у “холодній війні” – НАТО, США. Це був великий успіх миролюбних сил і в першу чергу угорців, які в жовтні – листопаді 1956 р. зі зброєю в руках обстоювали право на свободу й боролися за виведення радянських військ з їх території. 16 червня, коли радянські війська остаточно покинули територію країни, стало в Угорщині Днем свободи, усенародним святом.

Із виведенням радянських військ із країн Центральної й Східної Європи, у тому числі Угорщини, розпуском 1 червня 1991 р. ОВД різко змінилася вся стратегічна й політична ситуація в Європі. Виникла потреба в укладенні двосторонніх угод, які б замінили попередній режим відносин із СРСР і країнами колишньої “соціалістичної співдружності”. Перед урядом Й.Анталла, чи не вперше в історії Угорщини, відкрилась перспектива проведення самостійного зовнішньополітичного курсу, без диктату ззовні, виключно в національних інтересах країни. Але старі, напрацьовані й тепер доволі скомпрометовані “узи дружби” із СРСР було не так просто остаточно скинути – Угорщина життєво важливими артеріями була, здається, дуже міцно зв’язана з Москвою. Міністерство оборони Угорщини змушене було вступити в переговори із СРСР із метою підписання угоди про військове співробітництво, бо внаслідок розриву відносин із СРСР угорська армія могла опинитись у тяжкій кризі – значна частина її озброєнь базувалась на імпорті з СРСР. Угорщина проводила імпорт радянської військової техніки, бо запасні частини до неї можна було отримати тільки з країни-виробника. Разом із тим, як зазначив міністр оборони Угорщини, у перспективі привертав увагу приклад Фінляндії, де військова техніка імпортувалася частково із СРСР, а частково із Заходу [18].

Уряд Й.Анталла, виконуючи доручення закордонної комісії Держзборів Угорщини від 15 червня 1990 р. про перегляд двосторонніх договорів про дружбу, співробітництво й взаємну допомогу з країнами ОВД, вступив у переговори з метою підписання двосторонніх угод. У рішенні комісії декларувалось: “Угорська республіка хоче жити в мирі й дружбі зі всіма своїми сусідами й нікому не дозволить, щоб її територія була використана для нападу або погроз проти третьої країни” [10]. Двосторонні угоди, як уважали в Міністерстві закордонних справ країни, замінять режим відносин ОВД, і, як і система загальноєвропейської безпеки, стануть основою політики збереження миру в Європі [5]. Їх укладення стало одним із наріжних каменів нової зовнішньої політики Угорщини. Проте на самому початку формування нової зовнішньополітичної доктрини Угорщини в уряді ще не було повної ясності в ряді питань: чи збережеться ОВД як політична консультативна організація і чи це допоможе діалогу з Радянським Союзом, бути Угорщині нейтральною чи вступати до НАТО. Деякі політики вимагали досягнення статусу повноправного члена НАТО. Міністр закордонних справ Г.Єсенскі сказав, що Угорщина не хоче вступати в НАТО, але й нейтралітет їй буде заважати [13]. Прем’єр-міністр УР Й.Анталл на прес-конференції в Страсбурзі, де він перебував у зв’язку з прийняттям Угорщини в члени Ради Європи, відповідаючи на запитання про те, чи можливий у майбутньому вступ Угорщини в НАТО, заявив, що “не може дати позитивної відповіді” [1].

У свою чергу ще далеко неоднозначною була позиція НАТО як у питанні його розширення за рахунок країн Східної Європи, так і в стосунках із СРСР. Перебуваючи з візитом у Будапешті, генеральний секретар НАТО М.Вернер заявив: “Атлантичний союз не збирається розширюватися. Усі країни Європи неможливо вмістити в один інститут. І не переслідується мета провокувати країни Східної Європи на протиставлення Радянському Союзові...” [13]. Але, коментуючи у французькій “Ліберасьон” розпуск військової організації ОВД, М.Вернер сказав: “НАТО продовжує існувати як основне джерело безпеки й стабільності в Європі, на протигагу все ще потужній радянській військовій машині” [13].

Без сумніву, що зовнішньополітичну доктрину, як і військову політику, угорський уряд формував, ураховуючи безпеку не тільки своєї країни, але й політичний курс НАТО, безпеку СРСР. Він чітко й недвозначно заявив: в основі його військової доктрини, що формується, лежить “підкреслено оборонна політика” [5]. Міністр оборони, колишній історик-аграрник Лайош Фюр у листопаді 1990 р. оголосив про повну ліквідацію ракет “Земля”, які могли нести й атомні заряди, техніки наведення, демобілізацію 800 осіб змішаної бригади ракетних військ, припинення діяль-

ності центру підготовки ракетників. Угорська армія, в якій було майже 107 тис. солдат і офіцерів, мала бути скорочена до 80 тис. Це, однак, зовсім не повинно було позначитись на обороноздатності країни. На 1991 р. Л.Фюр і його міністерство запросили 70–75 млрд. форинтів – більше, ніж у минулому році. “Угорська армія, – заявив Іштван Дьярматі, керівник угорської делегації на Віденських переговорах зі звичайних озброєнь, – має бути здатна захистити себе від утисків будь-якого сусіда, завдати удар у відповідь, який робив би для противника переваги захоплення країни непропорційними завданям утратам. Таке “застереження” дійсне й стосовно Радянської армії. Я називаю це круговою обороною” [5]. Він уважав, що повинне розпочатися співробітництво із Заходом щодо модернізації угорської армії. І розпочати треба було з протиповітряної оборони, виділивши для цього колосальну, як для угорського бюджету, суму – 100 млрд. форинтів (1,7 млрд. доларів) [5]. І це при тому, що в Парижі вже були прийняті угоди про зниження рівня звичайних озброєнь. Водночас Угорщина першою з країн Східної Європи налагодила зв'язки з різними організаціями Атлантичного союзу. Задовго до протокольних формальностей, пов'язаних з офіційним розпуском ОВД, вона стала учасником військової акції НАТО. Рішенням угорського парламенту, прийнятим на закритому засіданні в грудні 1990 р., загін військових добровольців (медиків, санітарів) був відправлений у Перську затоку і включений до складу британських збройних частин, що перебували в затоці [2]. Саме, напевно, під впливом нових союзників угорське керівництво змогло позбутися страху перед усе ще сильною радянською військовою машиною, відійти від дивної військової лінії на “кругову оборону” й деяких інших помилкових рішень у зовнішній політиці.

Прем'єр-міністр Й.Анталл у кінці серпня 1990 р. висунув ідею створення з метою гарантії безпеки Угорщини, а також Польщі й Чехо-Словаччини, територію яких теж покидали радянські війська, консультативного військового “центрально-східноєвропейського” союзу, який мав би протистояти Москві [11]. У кінці листопада 1990 р. міністр закордонних справ Г.Єсенскі у відповідь на природну стурбованість громадськості підкреслив, що повинен бути створений взамін ОВД такий режим відносин, який би гарантував: з угорської території і через угорську територію напад на Радянський Союз не буде [5]. 18 лютого 1991 р. на зустрічі президентів і прем'єр-міністрів Угорщини, Польщі, Чехо-Словаччини в угорському місті Вішеграді була “похована” ідея Й.Анталла військового союзу трьох країн. “У військових блоків нема місця в майбутній Європі”, – заявив президент Польщі Л.Валенса [11]. У свою чергу керівництво НАТО висловилося проти розширення блоку за рахунок будь-якої з країн Центральної й Східної Європи (хоч воно вже відбулося з об'єднанням Німеччини). Під час візиту в Будапешт генеральний

секретар НАТО М.Вернер підкреслив: “... нову Європу треба будувати разом із Радянським Союзом” [13]. Погоджуючись із цим, прем'єр-міністр Угорщини Й.Анталл уважав: якщо радянські війська будуть виведені з Угорщини, то між двома країнами “не буде і, ми сподіваємося, не може бути політичних проблем” [3].

У кінці 80-х рр. ХХ ст. загострилась проблема не тільки політичних угорсько-радянських взаємовідносин, але й економічних зв'язків, які були нерозривно пов'язані з РЕВ. Тільки за перше півріччя 1988 р. Угорщина недоотримала товарів від країн “соціалістичної співдружності” на 800 млн. крб. Причому основна частина цієї суми припадала на радянські підприємства. У 1989 р. угорсько-радянський торговий оборот був скорочений порівняно з минулим роком на млрд. крб. Народне господарство СРСР, як і УНР, зазнало великих збитків. СРСР менше отримав, наприклад, автобусів “Ікарус”, виробів легкої промисловості. Угорським підприємствам доводилося заморожувати виробничі потужності, а значить звільняти робітників, пригальмовувати зростання доходів. Це у свою чергу сприяло посиленню інфляційних процесів у країні [9].

Недопоставки радянських товарів набули лавиноподібного характеру: весною 1989 р. СРСР не додав товарів на 200 млн. крб. (включаючи борги з минулого року), потім – на 300 млн. крб., а в серпні 1989 р. – майже на 570 млн. крб. Угорська сторона недоотримала машин і обладнання на 26 млн. крб., тракторів, запчастин – на 27 млн. крб. (тільки мінські тракторобудівники недодали продукції на 10 млн. крб.), сировини – на 30 млн. крб. СРСР перестав укладати контракти. “Машприладінторг” не розмістив замовлень на 18 млн. крб., не було контрактів на 8 тис. із 35 тис. легкових автомобілів (згідно з протоколом на 1989 р.) [9].

Складна економічна ситуація в країні, падіння виробництва й криза в СРСР і РЕВ спонукали уряд Угорщини до інтенсивно пошуку шляхів і засобів захисту власного ринку, рішучої відмови від усього, що стояло на перешкоді повноцінному економічному розвитку. Угорські підприємства все настирливіше шукали партнерів на Заході. За 1988 – першу половину 1989 р. вони збільшили експорт за конвертовану валюту на 50%. Це дало підстави держсекретареві УНР Дьєрді Шурані заявити: “Економіка зсунута з мертвої точки. Структура промисловості змінюється на користь випуску конкурентоспроможних товарів” [9].

(Далі буде)

1. Венгрия // Правда. – 1990. – 4 октября.
2. Венгрия // Правда. – 1990. – 20 декабря.
3. Венгрия – СССР // Правда. – 1991. – 29 марта.
4. Венгрия 1956. Очерки истории кризиса. – М., 1993.
5. Герасимов В. Прощайте, ракеты! // Правда. – 1990. – 25 ноября.
6. Його ж. Под контролем народных депутатов // Правда. – 1991. – 11 января.

7. Його ж. Советские войска отправляются на родину // Правда. – 1990. – 5 мая.
8. Його ж. Сoglасуется “механизм” вывода войск // Правда. – 1990. – 11 марта.
9. Його ж. Тревожный дисбаланс // Правда. – 1989. – 19 июля.
10. Його ж. Уходят из ОВД? // Правда. – 1990. – 16 июня.
11. Його ж. Что видно из Вишеграда // Правда. – 1991. – 19 февраля.
12. Його ж. Эшелоны идут по графику // Правда. – 1990. – 19 июля.
13. Герасимов В., Горохов А. Будапештский резонанс // Правда. – 1991. – 28 февраля.
14. Гербен А. Затянувшиеся проводы // Новое время. – 1992. – №31.
15. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 – 1945 гг.: В 6 т. – Т.4. – М., 1962.
16. Король І. Угорська революція 1956 року: початок краху прорадянських тоталітарних режимів. – Ужгород, 2003.
17. Лашенко П.А. Венгрия, 1956 г. // Военно-исторический журнал. – 1989. – №9.
18. Мадьяр хирлап (Венгрия) // Правда. – 1991. – 19 января.
19. Малашенко Е.И. Особый корпус в огне Будапешта // Военно-исторический журнал. – 1993. – №10.
20. Мирное прощание на площади Героев // Венгерские новости. – 1989. – №7–8.
21. Magyar Honved. – 1956. – 3 November.
22. Новопашин Ю.С. Пребывание советских войск в Восточной Европе как предпосылка революционных событий 1989–1990 годов // Славяноведение. – 1998. – №4.
23. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы. – М., 1998.

The crisis state of hungarian-soviet political relations, economical connections, social and political, ecological consequences of protracted stay on Hungarian earth of soviet troops, problems of forming of new foreign in particular military policy of government Y.Antalla is analysed.

Key words: politics, relations, Hungary, soviet army, Y.Antall.

УДК 94(477.8)

ББК 86. 377. 1

о. П.Є. Кам'янський

СТАНІСЛАВСЬКА ЄПАРХІЯ ЗА ЄПІСКОПА ЮЛІАНА САС-КУЇЛОВСЬКОГО (1891–1896 рр.)

Дана стаття присвячена дослідженню важливої проблеми історії становлення й розвитку Станіславської єпархії Української греко-католицької церкви, духовності українського народу в період єпископства Юліана Сас-Куїловського.

Автор усебічно проводить аналіз актуальної проблеми в історично-релігійному плані, що служить свідченням наявності наукової новизни дослідження. Особливої уваги заслугоує використання значна кількість архівних матеріалів, джерел і публікацій з історії церкви.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, (УГКЦ), католицька церква, єпархія, священик.

В історії становлення й розвитку Станіславської єпархії УГКЦ визначне місце посідає її другий єпископ Юліан Сас-Куїловський, який очолював єпархію в 1891–1899 рр. Актуальність досліджуваної проблеми полягає в тому, що, по-перше, дане питання недостатньо висвітлене в науковій літературі, а, по-друге, саме за Ю.Сас-Куїловського були закладені організаційні основи для подальшого розвитку Станіславської єпархії.

До призначення владикою Станіславської єпархії Ю.Сас-Куїловський виконував обов'язки єпископа-помічника Перемишльської єпархії. Слід зазначити, що його призначення викликало деяке здивування як у світських, так і в релігійних колах Галичини. Причина таїлася в “крамольному” молодечому житті владики. Зокрема, під час революції 1848–1849 рр. він двічі був арештований за виступи проти австрійського самодержавства в складі польських формувань. У 1849 р. у чині поручика воював у складі угорських формувань проти австрійських військ і під Темешарами потрапив у полон, після чого опинився в таборі інтернованих під Віднем, а потім у Шумаї [43].

Щоб звільнитися з табору, він записався добровольцем до турецького війська і в чині сотника відбув до Стамбула. Там невдовзі познайомився з французькими монахами з ордену св.Лазаря і під їх впливом вирішив стати священиком. З їх допомогою він відправив до Рима, щоб вивчати теологію. На французькому кораблі прибув до Марселя, де арештований, оскільки мав при собі фальшиві документи. З в'язниці його звільнив князь Адам Чарторийський, який опікувався польськими емігрантами, а особливо тими, які під час “весни народів” воювали проти Австрії за відродження Польщі.

З допомогою князя Ю.Сас-Куїловський дістався до Парижа, де саме тоді відомий релігійний діяч о. Іполит Терлецький заснував Східний

теологічний інститут. Одним із перших його студентів і став Ю.Сас-Куїловський. У 1894 р. він здобув ступінь магістра теології при духовній семінарії св. Сульпіція в Парижі і в тому ж році мав відбутися для місіонерської діяльності на Близький Схід [41, с.133]. Однак через брак коштів товариство Східних місій припинило своє існування, а о. Куїловському запропонували посаду ректора духовної семінарії на о.Корфі, куди він відмовився їхати через брак здоров'я.

У 1857 р. на прохання Перемишльського єпископа Г.Яхимовича, імператор нарешті зняв з о.Куїловського всі звинувачення за виступи проти монархії і він приїжджає до Перемишля й отримує призначення від владики на парафію в Руське Село [42, с.45].

У 1878 р. папа Лев XIII іменував о. Куїловського папським шамбеляном, а в 1882 р. він стає крилошанином Перемишльського капітулу. Після смерті о. д-ра І.Льницького о. Куїловського було призначено ректором Перемишльської духовної семінарії. На посаді ректора він пробув до 1887 р., оскільки на прохання єпископа Ю.Пелеша був призначений першим архіпресвітером у Станіславську єпархію. У Станіславі, за спогадами очевидців, він не міг звикнути до нових умов і тужив за Перемишлем. Тому зрадив, коли в 1890 р. Перемишльський єпископ І.Ступницький запропонував йому стати його помічником [63, с.24].

За підтримки місцевої польської шляхти папа Лев XIII іменував Ю.Сас-Куїловського 26 травня 1890 р. Перемишльським суфраганом із титулом єпископа Гефестенського [63, с.24]. Оскільки єпископ І.Ступницький був важкохворий, то фактичне управління єпархією здійснював єпископ-помічник Ю.Сас-Куїловський.

Зі смертю І.Ступницького шляхта й духовенство єпархії вважали, що главою Перемишльської єпархії імператор і папа призначать Ю.Саса-Куїловського. Однак цього не сталося. У серпні 1891 р. до Перемишля було переведено єпископа Ю.Пелеша, а Станіславським єпископом-ординарієм призначено Ю.Сас-Куїловського [3, арк.13]. Про це офіційно сповістила населення краю 8 серпня Станіславська консисторія, а 10 серпня – газета “Діло” [54, с.121]. Сама ж інсталяція єпископа відбулася аж 12 листопада 1891 р. [1, арк.6]. В урочистостях узяти участь численні гості: представники місцевої влади, весь капітул, а також “депутатія руських мешканців міста”, від імені якої виступив місцевий купець Т.Стахевич. Єпархіальне духовенство зустріло нового єпископа “за руським звичаєм” із хлібом-сіллю. Зі словами вдячності до нього від імені духовенства виступив о. С.Ленкавський. Після урочистого богослужіння єп. Ю.Сас-Куїловський улаштував прийом у єпископській палаті для представників місцевої влади, духовенства й вірних [1, арк.6].

Слід зазначити, що поляки теж брали участь у привітанні нового єпископа, оскільки сподівалися, що він буде підтримувати їхню політику в

питаннях національно-культурного життя. Зокрема, польська молодь утворила “живий коридор” від залізничної станції до єпископської палати. Однак вона помилилася у своїх сподіваннях, оскільки єпископ не втручався в політичні справи й завжди виступав як особа духовна [33, с.41; 39, с.69]. Цьому, напевно, сприяв його попередній життєвий досвід.

Перед новопризначеним єпископом постав ряд важливих завдань, що з'явилися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. у Станіславській єпархії. Їх необхідно було вирішувати в умовах, коли в українському національному русі відбувалися “глибинні процеси переорієнтації світогляду на розуміння національних вартостей” [4, с.15]. У зв'язку з цим змінюється позиція і УГКЦ, що було наслідком дії цілого ряду суспільно-політичних і соціально-економічних факторів. Суспільно-політичне життя в Галичині в цей період відзначалося певними чинниками:

1) на фоні українсько-польського суперництва в Галичині в 1890-х рр. необхідним стає чітке оформлення українського національного політичного проводу. “Ідея перетворення Східної Галичини в духовний центр українства звела український та польський рухи до однієї площини, зумовила зіткнення в рамках однієї провінції двох національних П'ємонтів”;

2) здійснюється перехід українського політичного проводу від старорусинів (стара партія, москвофіли), які спиралися на церковну ієрархію і “неохоче відмовлялися від династично-підданського типу мислення”, до народовців, які висунули ідею порозуміння з поляками та українську концепцію “органічної праці” [45, с.13–15];

3) відбувається “еволюція гр.-кат. церкви до національної програми, внаслідок чого розпадається її союз із русофілами, які... вичерпали свої можливості...” [4, с.15]. Вирішальне значення в цьому плані мало очищення “Св. Юра” (митр. капітулу), яке провів митрополит С.Сембратович, повернувши йому, як опорному пункту, попереднє значення центру українського національного руху галицьких українців [53, с.34];

4) відбувається зростання ролі й значення світської інтелігенції та політичних партій. При цьому товариство “Просвіта” “стало важливим фактором культурного прогресу..., готуючи майбутні кадри нового типу свідомої інтелігенції...” [36, с.19]. Однак, за деякими даними, у 1890 р. у Галичині не було жодного світського за походженням інтелігента – “всі вони були синами або внуками гр.-кат. священників або селян” [34, с.76];

5) на тлі скрутною соціально-економічною ситуації в Галичині поширюється вплив радикальної партії, яка вела активну організаційно-пропагандистську роботу серед українського селянства Станіславського, Коломийського й Косівського повітів [34, с.74; 40, с.49]; у ставленні до церкви “старі радикали” проголошували “раціоналізм у справах віри”, а “молоді” виступали проти “антипопівської політики” М.Павлика й за

відтягнення нижнього духовенства від верхівки УГКЦ та залучення його до радикального руху [34, с.75];

б) масова міграція та страйковий рух викликали невдоволення галицького намісника К.Бадені, який звинувачував греко-католицьке духовенство в “недбалстві і байдужості... до морального і релігійного падіння селян” [34, с.87].

Безперечно, нова історична ситуація зумовлювала цілий ряд важливих завдань, які постали перед Станіславським єпископом, з яких одним із найголовніших було організаційне зміцнення єпархії. Також необхідно було дбати про збереження провідної ролі церкви в суспільному житті краю за умов становлення системи політичних партій, які намагалися сформувати “новий тип галичанина – політично свідомого, активного, незалежного” [64, с.8].

Такі умови вимагали від єпископа продуманої системи заходів, які були б спрямовані на:

- 1) реформування діяльності церкви відповідно до погреб часу;
- 2) “оздоровлення та очищення” духовенства з метою пристосування його до нових умов життя;
- 3) зміцнення ролі церкви серед громадянства Станіславщини.

З цією метою вже у вересні 1891 р. владика видав свій перший Пастирський лист, у якому відзначав, що його головним завданням буде “подавати вам здорове зерно євангельської науки, мої святительські обов’язки для Вашого добра духовного совісно виконувати і єпархією тою по закону Божому і уставам Св. Церкви католицької по-батьківськи і з усією справедливістю управляти” [6, с.2]. Також єпископ чітко окреслив обов’язки духовенства, особливо наголошуючи на особистому прикладі священників, організації різних церковних братств, вихованні молоді й боротьбі з “невір’ям, вільнодумством і легковаженням прав об’явлених і законів Св. Церкви”, яке, “на жаль, вже і під сільські стріхи своїх провідників висилає” [6, с.2–7]. У зверненні “До Возлюблених Дієцезан” закликає вірних шанувати й слухатися влади церковної й світської, співпрацювати зі священниками [6, с.7–9].

Відбулися деякі зміни і в складі капітулу, а у квітні 1894 р. папа нарешті затвердив статут Станіславського капітулу [17, с.63–65]. Однак єпархія й надалі залишалася територіально невизначеною, хоча це питання порушувалося послом Брилинським у листопаді 1891 р. на сесії Державної Ради. Щоправда, у грудні 1891 р. Ю.Сас-Куїловському намісництво дозволило асигнувати 7 тис. золотих ринських на потреби єпархії [1, арк.21]. Таким чином, хоч і було створено організаційно-правові основи для діяльності єпархіальних органів, усе ж не було для цього міцної економічної бази.

У цей же час назріла потреба реформувати в УГКЦ обряд і зміцнити її організаційну структуру. Ці питання розглядалися на Провінційному Синоді, який проходив із 24 вересня до 8 жовтня 1891 р. у Львові. У ньому брали участь 160 отців під керівництвом трьох єпископів і головою виступив апостольського делегата А.Часка. Від Станіславської єпархії брали участь Ю.Сас-Куїловський і 32 священники. Однак владика не проявляв під час засідань значної активності [8, с.248; 47, с.218].

Синод ствердив католицьку віру й вірність УГКЦ Апостольському Престолу, а також упорядкував кількість релігійних свят і постів, узгодив справи церковного судівництва й літургій. Під час дискусій чітко проглядалися серед учасників синоду два табори: консервативний і радикальний. Перші повели “сильну боротьбу за священницький celibat, Часослов та юліанський церковний календар”, а другі чинили цьому опір і домагалися змін [8, с.248]. У цілому рішення синоду сприяли подальшому зміцненню внутрішнього життя УГКЦ та її зв’язків із Римом.

Після синоду владика Ю.Сас-Куїловський проводить візитації у своїй єпархії з метою сприяння організаційному її зміцненню й наведенню літургійної дисципліни. Проводити візитації вимагав і намісник Галичини, щоб “воювати” проти радикалів. Втручання намісника в справи церкви викликало невдоволення владика, який, за словами очевидців, “негодував і прилюдно нарікав, кажучи, що не буде жандармом намісника. Від тієї пори не злюбив урядовців – від найвищого до найнижчого. І хоч польська шляхта сподівалася, що в особі єпископа матиме сліпе оруддя для проведення своїх планів – то єпископ скоро зорієнтувався в тенденціях шляхти і на всі її скарги та доноси остався глухий, а навіть не раз по таких доносах відзначував деяких священників” [47, с.218]. Але це не означало, що єпископ не боровся з радикалами. Наприклад, у листопаді 1891 р. він поставив свій підпис під спільним Пастирським листом учасників конференції Австрійського єпископату, в якому, зокрема, говорилося, що радикали “щораз грізніше снують напроць себе християнські та не християнські погляди на світ і борються завзято про будучність народів...”. У цій “боротьбі за душі” пропонувалося для активної протидії “невірству” протиставити церковні братства, християнське виховання в сім’ї, видавництво католицьких книжок і часописів [10, с.2–9].

Специфічне становище УГКЦ у 90-х рр. XIX ст. полягало в тому, що вона, відіграючи винятково важливу роль у національному відродженні, стала поступово втрачати своє головне призначення. Беручи участь у національному русі, частина духовенства почала трохи байдуже ставитися до виконання своїх пастирських обов’язків і часто вважала себе більше громадськими діячами, ніж служителями Бога. Підупалий престиж релігії серед світської інтелігенції й селянства змусив ієрархів УГКЦ

вдатися до наведення порядку серед священників. Крім того, в основі активного антиклерикалізму радикалів лежала гостро відчута потреба частини української інтелігенції цілковито звільнитися від опіки церкви. Протягом 90-х рр. національний рух зазнав радикальних метаморфоз, які назавжди змінили співвідношення світських і релігійних сил [60, с.82–87].

Єпископ Ю.Сас-Куїловський мав власне розуміння ролі церкви в галицькому суспільстві. Намагаючись абстрагуватися від польських впливів і протистояти антиклерикалізмові радикалів, він зосередив увагу на виконанні душпастирських обов'язків священниками й на моральному вдосконаленні вірних як на засобі збереження християнської моралі в галицькому суспільстві. Крім візитацій, цьому сприяли і його пастирські листи до духовенства й вірних. Так, у Пастирському листі “Про Святий великий піст Чотиридесятниці” (від 14 лютого 1892 р.) він наголошував на значенні Великого посту як засобу духовного вдосконалення [5, с.2]. Однак, крім цього, єпископ виступав і за поборювання впливів радикалів і москвофілів із метою зміцнення позицій церкви. У грудні 1892 р. було видано спільний Пастирський лист Галицького єпископату, який зобов'язував духовенство слідкувати за поширенням і забороняти вірним читати радикальні газети “Народ” і “Хлібороб” та москвофільську “Галицьку Русь”, оскільки перші дві “виступають вороже супроти св. віри. Церкви і священства”, а остання – супроти Ієрархії церковної католицької, а в кінці більшої прихильності до церкви східної нез'єднаної”, що може “в народі нашому охолодити прив'язання до св. Катол. Церкви, захитати з'єднання з Римом, засіяти рівнодушність релігійну, а навіть ослабити патріотичні почуття Русинів” [13, с.2–3]. Таким чином, церква з народовських позицій намагалася вплинути на поширення радикалізму й москвофільства, максимально обмежити їх вплив на народ, щоб у такий спосіб зміцнити свої позиції.

Церква дбала і про освіту народу, про що свідчить спільне розпорядження митрополита і єпископських ординаріїв, яким було зобов'язано священників уживати “чисту русько-народну мову і етимологічно-фонетичний правопис” [13, с.3–4]. Це мало на меті наблизити духовенство, яке часто використовувало польську чи російську мову, до народу.

Слід відзначити, що в середовищі радикалів також велися дискусії про те, як ставитись до церкви. Лише в результаті компромісу між “старими” й “молодими” радикалами в програмі-максимум проголошувався “раціоналізм у справах віри”, а програма-мінімум вимагала “усунення з науки шкільної всякого догматизму” й популяризації “здобутків позитивного всесвітнього знання”. Однак “молоді” радикали критикували формулу “раціоналізм у справах віри”, яка, на їхню думку, передбачала не свободу сумління, відокремлення церкви від школи й держави, а пропаганду релігії й поборювання “попівства”, через що “партія протипанська, партія

демократично-політична стала перемінюватися в протипопівську релігійну секцію” [35, с.254].

На противагу поширенню раціоналізму й соціалістичних ідей УГКЦ намагався проводити масові заходи, які б сприяли зміцненню її позицій та моралі в суспільстві. Так, у липні 1893 р. за благословенням Папи Римського в Кракові відбулося перше католицьке віче, метою якого було “розбуження і скріплення духу католицького у всіх станах суспільства нашого” [16, с.81]. Брало участь у цьому вічі й представники духовенства та вірні Станіславської єпархії. Рівно через три роки, у липні 1896 р., було проведене II католицьке віче у Львові, метою обговорення якого були “всі суцї недостатки в положенні цілої суспільності” та було приділено значну увагу “соціально-економічним справам”, щоб “усунути, що несправедливе і зарадити біді, як показує наука християнська” [23, с.42]. Проведенням католицьких віч ієрархи УГКЦ намагалися винести існуючі проблеми для широкого обговорення й вирішення їх відповідно до вимог “християнської науки”, щоб тим самим “вибити ґрунт з-під ніг” соціалістичної пропаганди. Крім віч, практикувалися й інші заходи. Зокрема, у 1891–1898 рр. активно діяло створене в 1891 р. “Товариство св. апостола Павла”, проводилися численні реколекції для духовенства й місії для вірних [12, с.171; 26 с.90; 29, с.88].

Разом із тим, єпископ Сас-Куїловський сприяв розвитку братств тверезості, в яких вбачав засіб духовного вдосконалення. З цією метою в листопаді 1896 р. він навіть звернувся з Пастирським листом “Про братства тверезості”, в якому роз'яснював правила вступу до братства й обов'язки його членів, а також наводив Статут братства тверезості Станіславської єпархії, затверджений Апостольським Престолом [24, с.101–108]. Загалом братства тверезості в єпархії сприяли викоріненню, особливо на селі, такого соціального зла, як пияцтво.

Приділяв єпископ значну увагу і зв'язкам із Римом, які базувались на ідеї єдності церкви. Специфічною рисою цієї єдності було підкреслення вірності Апостольському Престолу й підкреслення “питоменності” Руського обряду. Це яскраво проявилось під час святкування двох ювілеїв: папи Лева XIII у 1893 р. і 300-річчя Берестейської унії. Під час аудієнцій делегацій із Галичини в папи було висловлено ідею, що саме УГКЦ “прикличе не католицький світ до єдності зі Святою Єдиноапостольською Римською Церквою”. Цю ідею підтримав сам папа, який зобов'язав греко-католицьку ієрархію “стерегти чистість і непорушність нашого обряду, оскільки він є старовинний, хороший і величавий, і через нас надіється повернути Схід до лона Св. Католицької Церкви”, а з іншого боку, наполягав, щоб “наш обряд не залишався мертвим”, для чого “не порушуючи природності і цілості його оживляти практиками релігійними...” [16, с.94, 98–99]. Прихильником цієї ідеї був і єпископ

Ю.Сас-Куїловський, який “виголосив знаменну промову перед Папою” [8, с.219]. Однак були й противники такої ідеї. Так, у червні 1893 р., коли руська делегація поверталася з Рима, на залізничній станції у Відні москвофільська й радикальна молодь обкидала тухлими яйцями митрополита С.Сембратовича та єпископа Ю.Сас-Куїловського, яких звинувачували в співпраці з Ватиканом на шкоду УГКЦ, оскільки митрополит хотів запровадити celibat [56, с.86, 98].

Піднесенню релігійних почуттів віруючих мали сприяти відзначення 300-річчя Берестейського порозуміння й запровадження свята Кирила й Мефодія. На думку членів оргкомітету, святкування ювілею мало засвідчити, що “єсьмо рівно щирими, горячо свою Отчизну люблячими Русинами, як і вірними ісповідниками Св. Католицької Церкви, видячи наші духовні і народні сокровища та ідеали забезпечені під щирим а кріпким покровом Св. Ап. Престола і в Церкві Католицькій” [9, с.7]. У липні 1895 р. побачив світ спільний Пастирський лист “Про ювілей унії”, в якому відзначалось історичне значення унії, яка “становить епоху в нашій життю церковнім і національнім” [21, с.81]. У жовтні 1895 р. делегація з єпархії відвідала папську столицю, а в жовтні 1896 р. у Станіславі відбулися урочисті богослужіння.

З метою розширення впливу УГКЦ на теренах Буковини в жовтні 1894 р. Буковинський деканат було поділено на два: Чернівецький і Сучавський [17, с.124]. Крім того, розформовано Галицький деканат і створено Єзупільський [62, с.200].

Майже за 10 років (1887–1896) кількість віруючих у Станіславській єпархії зросла на 53219 чол. В середньому щороку в кожній парафії кількість віруючих збільшувалась на 130 чол. Якщо врахувати, що на одну парафію припадало в середньому 1730 віруючих, то основним джерелом збільшення кількості віруючих був природний приріст (табл.1).

Важливим чинником суспільного життя в межах Станіславської єпархії був розвиток церковних товариств, які ставили перед собою різні завдання. Одне з них – Товариство дяків Станіславської єпархії, створене ще за єпископства Ю.Пелеша, у квітні 1892 р. налічувало 35 дяків – членів товариства, а в 1894 р. – 250 дійсних членів зібрали близько 1500 злр. капіталу [17, с.39]. З 1895 р. це товариство почало виплачувати допомогу для “убогих або знемощилих” членів свого об’єднання. Крім взаємодопомоги, воно займалось іншими важливими справами. У 1894 р. було започатковано “курс науки дяковства в Станіславі”. А товариство св. апостола Петра (створене 1896 р.) надавало допомогу “убогим русько-католицьким церквам”.

Таблиця 1.

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В 1887–1896 рр.

№ п/п	Деканати	1887 рік ¹			1890 рік ²			1896 рік ³		
		парафії	священників	віруючих	парафії	священників	віруючих	парафії	священників	віруючих
1	Ботоградський	21	26	38358	21	26	38717	21	24	39675
2	Буковинський	16	18	21349	16	19	21349	-	-	-
3	Чернівецький	-	-	-	-	-	-	7	8	7404
4	Бучацький	22	26	32936	22	22	33063	23	25	36298
5	Галицький	20	22	26491	20	23	26491	-	-	-
6	Єзупільський	-	-	-	-	-	-	17	17	24380
7	Городенківський	22	28	42322	22	25	42322	22	26	44936
8	Гусятський	20	33	32778	29	36	39788	29	34	45708
9	Жуковський	21	23	33166	21	23	34744	21	24	37267
10	Заліщицький	23	29	40546	23	30	40546	23	30	44938
11	Колемітський	23	36	42985	23	28	46329	23	28	50080
12	Косівський	21	25	47366	22	26	50203	22	29	52078
13	Кульчицький	26	30	38275	26	34	48494	26	33	53081
14	Надвірнянський	20	25	46173	20	26	46172	20	24	45646
15	Печевський	22	27	49697	21	26	48341	21	26	52242
16	Сокальський	24	29	45600	24	29	46285	24	29	50339
17	Сяківський	22	26	42748	22	26	44761	22	26	49322
18	Тлумицький	21	26	28550	21	23	31254	21	26	33004
19	Тлумицький	20	24	31503	20	24	32116	20	23	36773
20	Тлумицький	15	20	25197	19	20	27007	18	21	27955
21	Устатський	19	24	31719	19	23	32293	20	24	36409
22	Чортківський	24	30	45268	24	32	45881	24	32	49801
	Разом	435	520	780937	435	521	834156	435	512	834156

¹ Schematismus universi cleri greco-catholicae diocesis Stanislavopolitensis pro Anno Domini 1887. – Stanislavopolis, 1887. – 252 s.

² Шематизмъ всего клира греко-католической епархїи Станиславской на рокъ Божїй 1890. – Станиславъ, 1890. – 282 с.

³ Шематизмъ всего клира греко-католической епархїи Станиславской на рокъ Божїй 1896. – Станиславъ, 1896. – 206 с.

Активну релігійно-місійну діяльність проводили на теренах єпархії чернечі чини. Тільки впродовж 1892–1898 рр. у трьох галицьких єпархіях було засновано й діяло понад 80 осередків Чину Сестер Службниць Пречистої Діви Марії [28, с.33]. Зокрема, у 1898 р. було створено осередок сестер-службниць у Печеніжині й засновано монастир василіанів у селі Михайлівці Кудринського деканату.

За єпископства Ю.Сас-Куїловського було капітально відремонтовано катедральний собор. У 1893 р. єпископський ординаріат видав розпорядження “Про збирання добровільних пожертвувань на прикрашення Церкви Воскресіння в Станіславі” [29, с.110]. Протягом 1893–1898 рр. було зібрано на ремонт 42485 злр., однак частка пожертвувань із самої єпархії складала лише 10 тис. злр., решту суми надали інші жертводавці, зокрема єпископ – особисто пожертвував 15 тис., з державної казни надійшло 10 тис. [29, с.III].

Сприяв єпископ і розвитку освіти. Зокрема, у 1893 р. ординаріат зобов’язав духовенство підтримати товариство “Шкільна поміч” у Станіславі, завданням якого було “християнське виховання, нагляд і надання моральної та матеріальної допомоги вбогій руській молоді всіх шкіл публічних в Станіславі” [15, с.76]. Це розпорядження мало на меті відвернути загрозу поширення радикальних і соціалістичних ідей серед учнівської молоді. Ординаріат також підтримав видавництво проф. В.Насальським “Бібліотеки для руської молоді”. Крім того, у липні 1898 р. була розроблена “Інструкція і плани до науки релігії в школах народних і виділових”. У червні 1899 р. Крайова шкільна рада видала постанову, за якою, отець-катехит мав право впливати на оцінку з “обичаїв” (наука релігія), що мало на меті “викликати спільне содійствованне церкви і школи народної проти об’яв деморалізації, яка нераз з причин недостатку світлої моральної опіки шириться межі молодежю, котра уже вийшла із школи...” [31, с.67]. Водночас ординаріат беззастережно підтримав прохання Ради товариства “Руська бурса реміснича і промислова в Львові” про збір коштів на підтримку бурси, оскільки це мало посприяти “зросту економічного бити” народу [30, с.46]. Таким чином, у галузі освіти єп. Ю.Сас-Куїловський проводив вдалі й необхідні заходи, спрямовані на виховання релігійної молоді, яка би дбала про зростання “економічного бити” й зміцнення впливу церкви в народі.

Єпископський ординаріат отримував значну підтримку з боку Товариства взаємних обезпечень “Дністер”, у Львові, яке стало однією з найповажніших підприємницьких установ, постійного мецената українського національного руху в Галичині. Так, починаючи з 1894 р., товариство жертвувало значні суми на церковні потреби, передаючи кошти “на допомоги надзвичайні для вдов і сирот по священниках”, “на бла-

мога для півців церковних” і т.д. Зокрема, у 1895 р. у Станіславській єпархії було застраховано 226 церков (з 758 існуючих) і 161 приходський будинок (з 433 існуючих), а в 1896 р. – уже 331 церкву й 230 приходств [25, с.122–123].

Намагався єпископ Ю.Сас-Куїловський впливати й на таку болючу проблему, як еміграція. Зокрема, у лютому 1892 р. єпископський ординаріат видав розпорядження про стримання еміграції селян до заморських країв, а згодом про попередження еміграції в Росію та Бразилію; при цьому єп. ординаріат попереджував бажаючих про майбутнє небезпечне становище в еміграції [11, с.22]. Усе ж таки з другої половини 90-х рр. еміграція з Галичини посилюється. Для захисту прав переселенців було створене в 1890 р. Товариство св. Рафаїла, підтримку якому висловлював і Станіславський єпископ.

Прагнучи посилити роль церкви в житті галицького громадянства, єпископ у 1896 р. видав розпорядок про скликання в Станіславі в 1897 р. Першого Єпархіального Синоду [8, с.219]. Собор відбувся 29–30 вересня 1897 р. На ньому було затверджено, оголошено й надано до виконання рішення Львівського Провінційного Синоду, причому особлива увага зверталася на проведення деканальних соборчиків, поведінку священників і сплату парохами 1/3 своїх доходів своїм співробітникам. Наприкінці було оголошено декрет папи Лева XIII про затвердження рішень Львівського Провінційного Синоду [49, с.4–5]. Отже, проведення І Станіславського Дієцезального Синоду в 1897 р. мало на меті затвердити рішення Львівського Провінційного Синоду 1891 р., впровадити їх у життя, щоб тим самим утвердити позицію церкви в суспільстві й протистояти ворожим Церкві впливам.

30 серпня 1899 р. єпископ Ю.Сас-Куїловський був призначений цісарем Францом Йосифом I і затверджений папою Левом XIII митрополитом УГКЦ. У своєму останньому Пастирському листі до вірних і кліру Станіславської єпархії він подякував за співпрацю священникам і за розуміння вірних, попросив “повинуватися так само приказам Достойного Наслідника Мого, оказувати Йому ширу вірність і любов синовну і користати радо з Його спасительних настанов”. Також владику висловив декілька порад:

1) “пам’ятайте, що сповідувана Вами Віра католицька є єдина, правдива та єдиноспасительна, та що поза церквою католицькою Спасителя нема і не може бути”;

2) “не дайтеся обманути ніякими примхливими науками і блудними теоріями новітніх апостолів брехні і невір’я, які як вовки в овечій шкурі вдираються нераз до стада Христового, щоби вірних спровадити на дорогу ересі і безбожжя”;

- 3) “виховуйте в християнському дусі молоде покоління”;
- 4) “в суспільному житті стережіться поділу на партії, всякої вороженечі та незгоди”;
- 5) “стійте твердо в єдності зі Св. Церквою Римською...”;
- 6) “завжди виказуйте традиційну вірність для Його Величства Цісаря Австрійського”;
- 7) “душпастирів ваших вважайте за своїх Отців духовних” [52, с.1–3].

У цих порадах–“застереженнях” повністю знайшла відображення ідея про пастирське служіння народові, яку протягом свого єпископства намагався реалізувати єпископ Ю.Сас-Куїловський. Цю ідею він розвивав і на митрополитомому престолі аж до смерті 4 травня 1900 р. За словами дослідників, “з Митрополитом Юліаном зійшла у могилу людина з бурхливою молодістю: ідеаліст, добре вихований і обізнаний з життям, він дуже любив свою Церкву і обряд. Митрополит Ю.Сас-Куїловський як священик і єпископ був лагідної вдачі, побожний і смиренний, добросердний і милостивий до бідних, був меценатом різних добрих ініціатив. Після випробувань молодості не втручався в політику ані місцеву, ані загальнодержавну, будучи лояльним до Габсбурзької монархії й вірним Ап. Престолові й католицькій ідеї взагалі” [46, с.335]. Він “був добрим пастирем і в плані організації Єпархії має незаперечні заслуги” [59, с.289]. Радянська ж історична наука відзначала, що єпископ Ю.Сас-Куїловський “своєю діяльністю не приніс ніяких зрушень” [36, с.11], тимчасом як конкретно-фактичний матеріал свідчить, що за час єпископства Ю.Сас-Куїловського в Станіславській єпархії були закладені міцні основи для кількісного та якісного розвитку. Сам єпископ був взірцем добросовісного пастирського служіння, не втручався в політику, підтримував добрі відносини з місцевими й центральними органами влади, Апостольським Престолом, що позначалося на відносинах як зі священиками, так і з вірними.

1. Центральний державний архів України у Львові, ф.146, оп.50, спр.164.
2. Там само, ф.201, оп.3а, спр.358.
3. Там само, ф.258, оп.7, спр.353.
4. Аркуша О.Г. Українське представництво в Галицькому сеймі (1899–1901 рр.): Автореф. канд. дис. – К., 1997. – 25 с.
5. Архирейське послання Єп. Ю.Куїловського про св. великий Піст Чотирнадцятиці, дане 14 лютого 1892 р. – Станіславів: З друкарні І.Данкевича, 1892. – 3 с.
6. Архирейське послання Єп. Ю.Куїловського до Пречесного Кліру і Вірних Єпархії Станіславівської, дане у 21 неділю по Сошествію св. Духа 1891 р. – Станіславів: Накл. Єп. Орд., 1886. – 11 с.
7. Борис В.О. З історії української трудової еміграції з Галичини в Бразилію в 90-х роках XIX ст. // Український історичний журнал. – 1970. – №8. – С.68–71.
8. Великий А.Г. З літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. – Рим, 1979. – Т.VIII (XIX ст.). – 217 с.

9. Відозва Комітету з обходу 300-літнього ювілею Берестейської Унії. – Львів: З друкарні НТШ, 1894. – 8 с.
10. Вісник Станіславської Єпархії. – 1892. – Ч.І.
11. Вісник Станіславської Єпархії. – 1892. – Ч.ІІ.
12. Вісник Станіславської Єпархії. – 1892. – Ч.Х.
13. Вісник Станіславської Єпархії. – 1893. – Ч.І.
14. Вісник Станіславської Єпархії. – 1893. – Ч.ІІІ.
15. Вісник Станіславської Єпархії. – 1893. – Ч.VI.
16. Вісник Станіславської Єпархії. – 1893. – Ч.VII.
17. Вісник Станіславської Єпархії. – 1894. – Ч.ІІ.
18. Вісник Станіславської Єпархії. – 1894. – Ч.V.
19. Вісник Станіславської Єпархії. – 1895. – Ч.ІІІ.
20. Вісник Станіславської Єпархії. – 1895. – Ч.VI.
21. Вісник Станіславської Єпархії. – 1895. – Ч.VIII.
22. Вісник Станіславської Єпархії. – 1896. – Ч.V.
23. Вісник Станіславської Єпархії. – 1896. – Ч.VI.
24. Вісник Станіславської Єпархії. – 1896. – Ч.XI.
25. Вісник Станіславської Єпархії. – 1896. – Ч.XII.
26. Вісник Станіславської Єпархії. – 1897. – Ч.VI.
27. Вісник Станіславської Єпархії. – 1897. – Ч.VIII.
28. Вісник Станіславської Єпархії. – 1898. – Ч.IV.
29. Вісник Станіславської Єпархії. – 1898. – Ч.XII.
30. Вісник Станіславської Єпархії. – 1899. – Ч.V.
31. Вісник Станіславської Єпархії. – 1899. – Ч.VII.
32. Вісник Станіславської Єпархії. – 1899. – Ч.VIII.
33. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 79 с.
34. Грицак Я.Й. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.ССXXII. – С.71–110.
35. Грицак Я.Й. І.Франко та М.Павлик про роль греко-католицького духовенства у суспільно-політичному житті Галичини // Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. – С.245–263.
36. Документи розповідають (Про антинародну діяльність уніатської церкви на Прикарпатті і Закарпатті, про боротьбу народних мас проти гніту католицької церкви) / Наук. ред. і передм. канд. іст. наук Ю.Ю.Сливки. – Ужгород: Карпати, 1971. – 189 с.
37. Жерноклеєв О.С. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці XIX – поч. XX ст. (1899–1948 рр.): Автореф. канд. дис. – Чернівці, 1995. – 22 с.
38. Зуляк І.С. Діяльність товариства “Просвіта” у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (друга пол. XIX – поч. XX ст.): Автореф. канд. дис. – Чернівці, 1997. – 25 с.
39. Ісаїв П. Історія міста Станіслава // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т.І. – С.32–102.
40. Кравець М.М. Початок робітничого руху в Східній Галичині // З історії західноукраїнських земель. – К.: АН УРСР, 1958. – Кн.3. – С.23–61.
41. Луцький І. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української Греко-католицької церкви: Вид. 2-ге. – Івано-Франківськ, 2001.

42. Маяковский С. Три Синодальні Архієреї. – Львів, 1932.
43. Маяковский С. Другий єпископ Ю.Сас-Куїловський // Нова зоря. – 1935. – Ч.31.
44. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин. – Львів: Місіонар, 1997. – 416 с.
45. Мудрий М.М. Українсько-польські відносини в Галичині у 1867–1890 рр. Політичний аспект: Автореф. канд. дис. – Львів, 1997. – 26 с.
46. о. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Рим-Львів, 1995. – 404 с.
47. о. Назарко І.І. Київські і галицькі митрополити. – Торонто: вид-во оо. Василян, 1962. – 271 с.
48. Пастирський лист Пресв. Єпископату Австрійського до всіх вірних католиків Австрії в справі виборів до Думи Державної (дано в січні 1896 р.) – Станіславів: Накл. Єп. Орд., 1896. – 8 с.
49. Пастирський лист Єп. Ю.Сас-Куїловського про Синод Діїцезальний, даний 5 жовтня 1897 р. – Станіславів: Накл. Єп. Орд., 1897. – 7 с.
50. Пастирський лист Галицького Єпископату про 50-літній ювілей скасування кріпацтва. – Львів: Типографія Ставропігійська, 1898. – 8 с.
51. Пастирський лист. Єп. Ю.Сас-Куїловського з поводу 50-літньої річниці панування Єго Величества Наймилостивішого Цісаря Нашого Франца Йосифа І (дано 4 жовтня 1898 р.) – Станіславів: Накл. Єп. Орд., 1898. – 3 с.
52. Пастирський лист Єп. Ю.Куїловського до вірних і духовенства єпархії від 25 червня 1899 р. – Станіславів: Накл. Єп. Орд., 1899. – 3 с.
53. Петрів Р.В. Проблеми українсько-польських відносин у Східній Галичині (XIX–поч. XX ст.). – Коломия: Вік, 1996. – 47 с.
54. Полск В. Нарис історії Івано-Франківської Єпархії // Шематизм Івано-Франківської Єпархії. – Івано-Франківськ, 1995. – С.99–156.
55. Росович В. Що таке унія. – Львів: Вільна Україна, 1946. – 48 с.
56. Сергієнко Ю.Г. Етика лівого радикалізму в суспільно-політичному житті України з початку XX ст. до 60-х років: Автореф. канд. дис. – Львів, 1994. – 24 с.
57. Стефанович О. та ін. Висвітлення до історії Львівських Синодів з років 1891 і 1897. – 2-е вид. – Львів: Накл. І.Кудлака, 1924. – 41 с.
58. Спільний пастирський лист Митрополита С.Сембратовича, Єпископа Перемиського Ю.Пелеша і Єпископа Станіславівського Ю.Сас-Куїловського, даний 23 квітня 1895 р. – Львів: З типографії Ставропіг. Ін-та, 1895. – 20 с.
59. о. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. – Торонто, 1967. – 362 с.
60. о. Химка І. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918) // Ковчак. – Ч.1. – Львів: Ін-т історії Церкви, 1993. – С.67–100.
61. Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині одбувшегося в Львові в році 1891. – Львів: Накл. Митр. Орд., 1896. – 272 с.
62. Шематизм всечесного клира Єпископської дієцезії греко-католической Станіславовской на рок Божій 1886. – Львовь: Типографія Ставропіг. Ін-та, 1886, Станіславів: Накл. Єп. Орд. з печатни І. Данкевича, 1887–1900.
63. Шематизм всечесного клира Єпископської дієцезії греко-католической Станіславовской на рок Божій 1887. – Львовь: Типографія Ставропіг. Ін-та, 1887, Станіславів: Накл. Єп. Орд. з печатни І. Данкевича, 1887–1900.
64. Шкраб'юк П.В. Михайло Павлик і радикальна партія: Автореф. канд. дис. – Львів, 1995. – 22 с.

The article is dedicated to the investigation of a very important historical problem which concerns the formation, development and spiritual life of greek-catholic church in

УДК 94(477): 502.8

ББК 86.377 – 6

О.О. Гайдукевич

ТУРИЗМ І ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ УГКЦ (30-ті роки XX ст.): ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

Досліджується природоохоронна діяльність у Галичині УГКЦ у 30-х роках XX ст. Вивчено один з аспектів господарювання УГКЦ у маєтності Перегінсько: туризм та охорона природи довкілля. Доведено, що УГКЦ тісно пов'язувала туристичну діяльність із природоохоронною, оскільки таке поєднання двох аспектів господарської діяльності церкви сприяло формуванню екологічної й духовної культури нації.

Ключові слова: охорона природи, туризм, УГКЦ, маєтність, екологічна та духовна культура, нація.

Українська греко-католицька церква (УГКЦ), як національна церква, віддзеркалює історію свого народу. Упродовж віків, з моменту утворення й до сьогодні, вона була виразником його духовності й національної свідомості.

Довгі роки радянська історіографія доводила, що УГКЦ, як ворог і визискувач рідного народу, з метою власного збагачення постійно проводила антинародну, ворожу діяльність, направлену на гноблення простого люду й експлуатацію рідної землі [4,6,7]. Сьогодні багатьма науковцями [5,8,9,11,12] спростовано й переконливо доведено помилковість подібних тверджень. Проте саме природоохоронна діяльність УГКЦ випала з поля зору українських істориків; діяльність церкви в такому напрямі практично не вивчалася. Тому постала необхідність дослідити господарську діяльність УГКЦ саме в аспекті ощадливого використання природних ресурсів краю й природоохоронного ведення господарства на землях своїх маєтностей.

Споконвіків УГКЦ володіла в Галичині значними земельними наділами – маєтностями, господарюючи на яких, одержувала відповідні прибутки, за рахунок чого й могла проводити свою подальшу різноманітну діяльність (духовну, душпастирську, наукову, освітянську, культурно-просвітницьку, меценатську і т.д.).

Одним з аспектів такого господарювання була туристична діяльність УГКЦ в маєтності Перегінсько. Володіючи тут понад 34 тис. га земельних угідь, церква плідно поєднувала туристичну діяльність і охорону природи довкілля. Мальовничі краєвиди Горган, джерельні лікувальні води й чисте гірське повітря сприяло розвитку туризму в цьому куточку Карпатських гір.

У першу чергу Центральна адміністрація маєтностей церкви в довіклі селища Осмолода створила ряд природних заповідників, першим із яких був Кедровий заповідник, організований у 1934 р. в урочищі “Льолинське Яйце” з метою охорони сосни кедрової європейської, або карпат-

ського кедра, чи кедрини, як її називали місцеві жителі, що мала міцну й надзвичайно оригінальну текстуру деревини й високо цінилася на міжнародному ринку [1, с.141]. У наступні роки (з 1935 по 1938) тут було виділено ще ряд заповідників, як-от Ялицевий, Сосновий, Буковий, Ставок “Нивка”, урочище “Підлюте” й інші, які планувалося незабаром об’єднати в один заповідний комплекс – Український національний парк природи [2, с.183–184].

У процесі створення цих природних заповідників спеціалістами маєтності Перегінсько багато робилося в першу чергу для зручності туристів, відпочивальників і всіх відвідувачів, які приїздили сюди на відпочинок чи лікування. Зокрема, ще при організації першого заповідника – Кедрового, в архівних матеріалах УГКЦ за 1933 р. знаходимо ряд застережень і правил щодо поведінки туристів на теренах заповідника: “...Вступ до заповідника чужим дозволений був би лише за окремим дозволом Хвальної Управи або завідуючого її господарським округом. Заборонений був би туди доступ від 10 вересня до 10 жовтня в році в часі рикевиська. Не від речі буде мати на увазі найближчу околицю заповідника та плаїв ведучих до нього і привести їх до як найбільшого порядку...” [1, с.186].

26 червня 1935 р. від Центральної адміністрації маєтностей УГКЦ у Львові постуває в Управу столових дібр церкви с.Перегінсько вказівка: “... Заготовлену у Львові таблицю до кедринового заповідника ім. Адр. Шептицького доручаємо умістити її при колійці на початку дороги, що веде до заповідника... Доручаємо на біжучий сезон пристроїти достаточну ловецький домок на Яйці і упорядкувати околицю домика, щоби відвідуючі заповідника віднесли сильне враження з побуту в нім. Слід в домику умістити ситуаційний плян заповідника, кілька світлин із заповідника, книгу імен відвідуючих...” [1, с.125].

Для того, щоби прокласти дорогу туристам до високогірних плаїв, 16 березня 1936 р. Центральна адміністрація маєтностей церкви у Львові звертається до Воеводського уряду в Станіславі по дозвіл на розчистку під’їзної дороги: “... З року на рік що раз більше розвивається високогірна туристика в Карпатах і має до покороення багато трудностей головно в Горганах із-за недостачі відповідних плаїв, що лучилися би одні верхи з другими і з вихідними пунктами долини. Щоби хоч в частині зарадити цьому, доручили ми Управі маєтності Перегінсько приготувати в терені найкорисніший вихід з долини ріки Молода на верх Молода 1724 м і з долини потоку Чорна Ріка на верх Попада 1743 м. В однім і другім випадку вихідний плаї мусить пройти понад охоронним лісом, необхідно буде прорубати смугу довжини 6–7 км ширини 2 м. Маємо честь просити Високий Воеводський Уряд зволити нам дати дозвіл на поруб жерепу... виключно для цілей туристичних” [1, с.76].

Питання туристичного облаштування території осмолодських лісів не одноразово розглядалися в Управі столових дібр у селищі Перегінсько та в Центральній адміністрації маєтностей УГКЦ у Львові на чергових виробничих нарадах, різноманітних засіданнях, конференціях. Зокрема, на третьому засіданні комісії охорони природи, що відбулася 18 серпня 1936 р. у с.Підлюте біля Осмолоди, було складено план організації території: “... Інспектор інж. А.Мельник намічає дальшу працю Комісії ...в маєтності Перегінсько ... стають перед нею і Митрополією ось які завдання:

1. Почати працювати над творінням заповідників: яворово-ильмового, високого торфовища, скального на Соколі.
2. Докінчити праці запропоновані заповідників.
3. Поставити орієнтаційні таблиці на стежках до заповідників і вивіски при самих.
4. Повести догідні стежки до заповідників. В першу чергу запропонувати плаї до ялиново-кедрових партій заповідника на Яйці.
5. Закінчити картографічні праці заповідників і збірку світлин кожного заповідника.
6. Піддати науковим дослідям заповідники і видати монографію про заповідники Перегінської Пущі.
7. Розширити збірку природних експонатів в Осмолоді в музеї Горганської верховини...” і т. д. [1, с.84].

Значну увагу Центральна адміністрація маєтностей УГКЦ у Львові приділяла рекламі туристичних природних об’єктів Осмолоди. Зокрема, у статті “Столові добра Галицької Митрополії”, підготовленій адміністрацією до друку в Сільськогосподарській Енциклопедії, автори пишуть: “Найбільший інтерес представляє маєтність Перегінсько під туристичним оглядом і спортовим взагалі... В маєтності мають свої станції товариства “Плаї”, “К.Л.К.”, “Пласт”, “Вакаційна Оселя”... На території маєтності лежить звісний живець Підлюте, ведений від ряду літ проф., др.Панчишином з сірчано-йодовим жерелом “Андрій”. В живці “Підлюте” є цінна кедринова палата. Замітне Перегінсько під красназвичим оглядом супроти ряду заповідників у високогірським пасмі Горганів. Зорганізовані чи теж в стадії організації є заповідники: кедриновий на Яйці о поверхні 255 га пралісу на Овулі, ялицевий в Котелці, ильмово-яворовий в Шумлечім, сосновий в Сиглосі, буковий в Звиннім, попри високогірські 3 стави, торфовища і скельні резервати. Має маєтність і сліди по історичних пам’ятках в самім Перегінську і околиці Сергів, Чурикіж, Радава, Анголів, здебільше руїни колишніх монастирів” [1, с.83].

Серед архівних матеріалів знаходимо й цікаву рекламну інформацію для туристів: “Підлюте. Гірський живець купелеве заведення і лічниця в Горганах над річкою Лімницею на висоті 700 м понад рівень моря.

Мінеральні цілющі води, сірчано-солоні боровинові, газові і пінкові купелі.

Лічнічі вказання: хвороби кровообігу, дихальних доріг (з знімком туберкульозу), хвороби органів травлення, хвороби печінки, жовчевих доріг, мочевиных доріг, крові, хвороби суглобів, м'язів і кісток, хвороби обміну речовин.

Засоби лічення: мінеральні питні води, мінеральні сірчано-солоні, боровинові, газові і пінкові купелі, літні купелі в Лімниці, плаї для теренового лічення, сонячна пляжа.

Ціни купелів: сірчано-солоні I кл. – 2,50 зл.; II кл. – 2, 00 зл.; боровинова I кл. – 4,00 зл., II кл. – 3,50 зл.; газова I кл. – 4,00 зл.; пінкова I кл. – 4,00 зл.

Ціни удержання в пансіоні: кімната на 1 особу з освітленням, обслугою і цілковитим удержанням (харч 4 рази денно) 5–6 зл. на день. Для родин знижка. Кухня живця під лікарським наглядом.

В 1934 р. побільшено заведення. Є новий павільйон з 31 кімнатами і центральним опаленням, електричне світло і водопроводи. Для розвитку – теніс, кругольня, рибальний спорт, ... чудові прогулянки на вершки Горганів (Ігровище, Грифа, Сивуля), стрільниця. Поч. сезону – 15 червня.” [1, с.84].

Тут же спеціалістами Управи столових дібр церкви було розроблено й спеціальні правила для відвідувачів заповідників:

“Припис для тих, хто відвідують кедровий заповідник ім. Митрополита Андрея Шептицького:

1. Вступ до заповідника знакованими пляями аж до відкриття безплатний.

2. Вступ на територію заповідника дозволяється тільки пішим, в'їзд кінно й возами лише визначеною дорогою за окремим дозволом управителя заповідника.

3. На території заповідника вільно перебувати і ходити тільки дорогами, стежками й визначеними туристичними пляями. Зокрема, заборонено сходити чи підходити збіч ями, молодняками й полониною.

4. Таборування і постій дозволені тільки на місцях на те визначених управителем заповідника.

5. Заборонено засмічувати заповідник, занечищувати джерела й потоки, поміщувати написи й знаки на деревах, скелях або на інших предметах на території заповідника; не вільно пляжувати на території заповідника.

6. Заборонено крикливо поводитися на терені заповідника; заборонені: хоровий спів, сурмлення, гра на яких-небудь інструментах і стрільня.

7. Заборонено зривати цвіти й інші частини рослин, викопувати рослини, ломати галуззя. Також заборонено ловити, вбивати, полахати й напасувати звірину. Не вільно збирати яких-небудь предметів в наукових, навчальних і збіркових цілях на терені заповідника. В особних випадках управитель заповідника дозволить виїмково таку збірку для тих, хто ведуть на терені заповідника наукові праці.

8. Робити на терені заповідника які-небудь фотографічні знімки, фільми, якщо вони не мають аматорського характеру – без особного дозволу управителя заповідника заборонено.

9. Всі поліційні приписи лісних і ловецьких законів обов'язують на терені заповідника й слід безоглядно до них пристосовуватись. Зокрема заборонено палити огнища (ватри) і вводити псів.

10. Відвідувачі кедриного заповідника обов'язані підпорядковуватися візуванням і вказівкам лісної сторожі.

11. Лісній сторожі й управителю заповідника прислуговує право стягнути з усіх, що провинилися супроти цих приписів передбачені грошові кари.

Управитель Столових Дібр гр-кат Митрополії Галицької” [1, с.84].

Серед документів знаходимо й лист щодо фінансування туристичних потреб з метою охорони природи: “... Прелімінована квота в прелімінарі на 1937 р. на цілі охорони природи і праці в заповідниках 600 зл. була би тим самим не вистарчаюча, бо понадто приходить ще будова стежок до заповідників, які ми вже розпочали. Просимо о дорученнях, чи не можна було б на це призначити додатково вищу квоту і зробити ворота і дороговкази до заповідників менші як вимагає проект.” [1, с.46].

УТКЦ підтримувала тісний зв'язок із різними туристичними й культурно-просвітницькими організаціями краю. Так, Українське краєзнавче туристичне товариство “Плай” організувало за згодою Управи столових дібр у лісах митрополії свої щорічні літні виїзні походи. Спеціально для цього в Підлютому Управою було створено туристичну станцію “Плай”, яка діяла щорічно протягом трьох місяців (липень – вересень). За це члени краєзнавчого туристичного товариства займалися впорядкуванням та охороною виділеної їм місцевості. Товариству було доведено ряд вимог щодо функціонування окремих туристичних таборів, зокрема, передбачено “...заборону стинати малі смеречки на полонині, ялицю-велетня огородити негайно від сторони дороги..., на полонині вбити стовпці, які би вели до домівки “Плау”, в обох комплектах умістити гарні хрести деревлені...” [1, с.120]. Подібні вимоги були доведені і в інші табори, організовані в урочищах “Сокіл” та “Остоділ”, де діяли станції “Діточа Оселя”, “Пласт” і “Вакаційна Оселя”. Варто відзначити, що Центральна адміністрація столових дібр митрополії підтримувала також тісні стосунки і зі скаутською організацією “Пласт”.

Кожного року влітку “Пласт” проводив у осмолодських лісах митрополії свої навчання. Зокрема, у липні 1926 р. на горі Сокіл біля Підлютого відбулася третя загальнопластова зустріч, на якій були присутні 300 пластунів та понад тисяча жителів навколишніх сіл [10].

З огляду на широку туристичну діяльність УГКЦ, варто звернути увагу на унікальну Кедрову палату та Народну лічницю в урочищі Підлюте біля селища Осмолода. На початку ХХ ст. львівський єпископ Сильвестр Сембратович, звернувши увагу на цілющі природні джерела, організував у Підлютому біля Осмолоди прекрасну кедрову палату, яку збудували місцеві умільці без єдиного цвяха. Це була літня резиденція УГКЦ у Горганах, куди на відпочинок і лікування приїздили священнослужителі церкви й численні гості митрополії. Проте в роки Першої світової війни, коли російські війська під командуванням генерала Брусилова вели бої в Карпатах з австро-угорською армією, Кедрова палата була майже зруйнована, і згодом митрополит Андрей Шептицький власним коштом відбудував її та інші господарчі будівлі, що були поруч із нею.

Місцеві джерельні води, трохи солені, з домішками сірководню, йоду, вуглекислоти, мали широкий спектр лікувальної та оздоровчої сили, тому туристи й відпочивальники в Підлютому пили й використовували їх для купелів. Цілющу сірководневу воду було спрямовано в три басейни, які місцеве населення назвало в честь митрополита Шептицького – Андрієм, єпископа Сембратовича – Сильвестром і митрата о. Войнаровського – Титом. Це був знаний карпатський курорт, куди приїздили лікуватися не лише багаті, заможні люди, але й прості верстви населення. У документах того часу її називають “народною лічницею”, головним лікарем якої довгі роки був професор, доктор Панчишин [1, с.83].

Народна лічниця складалася тут із двох будівель, у яких було 50 кімнат і 14 лазень. Тут був бальний зал, бібліотека (читальня), телефон. Крім лікування, курортники мали можливість займатися спортом (теніс, футбол тощо), брали участь у піших мандрівках на довколишні горганські вершини – Грофу, Ігровець, Високу, Попадю та ін. Відпочивальники купалися в річках Лімниця та Молода. Ціни за послуги, як свідчить вищенаведена рекламка, становили від 2 до 5–6 злотих [1, с.84].

У Підлюте, крім митрополита Андрея Шептицького, приїздило й багато інших церковних і громадських діячів, зокрема митрат Тит Войнаровський, Климентій Шептицький – брат митрополита, настоятель монастиря оо. Студитів, генерал Мирон Тарнавський. Тут проводилися наукові конференції, виробничі наради, зібрання численних громадських організацій – “Пласту”, “Сокола” та ін.

На жаль, у часи Другої світової війни Народна лічниця та Кедрова палата частково були зруйновані й спалені. У радянські часи Кедрову

палату знову було відбудовано і вона стала місцем відпочинку партійно-номенклатурної верхівки з Івано-Франківська, Києва і навіть Москви. У 70-х роках курорт у Підлютому став дачею тодішнього голови Президії Верховної Ради СРСР М.Підгорного. Проте десь у кінці 70-х років (імовірно, 1978 р.) Кедрова палата знову згоріла й відбудували її вже в 90-х роках [3, с.4].

Сьогодні нова будівля, яка вже мало чим нагадує освячені митрополіччю палати, перебуває на балансі Осмолодського держлісгоспу Івано-Франківського обласного управління лісового господарства й чекає туристів-рекреантів. Цілюще сірководневе джерело з лікувальною водою є поруч, але в занедбаному стані й потребує для відтворення значних капіталовкладень.

Отже, як бачимо, УГКЦ тісно поєднувала туризм з охороною природи рідного краю. Таке поєднання двох аспектів господарської діяльності, направлене на збереження й примноження природних багатств краю, сприяло формуванню екологічної та духовної культури нації, адже від любові до рідної природи, до рідної землі у свідомості народу утверджувалася можливість зберегти свою національну ідентичність у майбутньому.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.409, оп.1, спр.1392 (Справа про заснування Кедрового заповідника на горі Яйце біля Підлютого, 1907–1938 рр.), арк.1–200.
2. Там само, спр.1414 (Листування з управлінням маєтності с.Перегінсько про ведення лісового господарства, 1935–1938 рр.), арк.1–237.
3. Відомчий архів Осмолодського держлісгоспу, ф.1, оп.1, спр.627 (Проект організації і розвитку лісового господарства Осмолодського держлісгоспу Івано-Франківського обласного управління лісового господарства. Л/в 1996-1997 рр.) – 255 с.
4. Анисимов Е. Классовая сущность идеологии и практики унитарства: Автореф. дис... канд. филос. наук: 09.00.02. – М., 1977. – 20 с.
5. Бандрівський М.С. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець ХІХ–ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2001. – 18 с.
6. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. – К., 1970. – 360 с.
7. Добрич В. У тіні святого Юра (Про реакційну діяльність греко-католицької церкви). – Львів, 1968. – 163 с.
8. Єгрешій О.І. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Івано-Франківськ, 2003. – 21 с.
9. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві і народові (1865–1944). – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.
10. Луцький Ярослав. Український краєзнавчо-туристичний рух у Галичині (1830–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 2003. – С.121.

11. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: історичний нарис. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.
12. Перевезій В.О. Просвітницька діяльність Української греко-католицької церкви в 20–30-х роках ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1998. – 18 с.

The work is dedicated to the environmental activity of Ukrainian greek-catholic church in Halychyna during the 30-s of XX century. Special attention is paid to the one aspect of church activity in Perehinsko estate: tourism combined with preservation of the environment. It was proved, that Ukrainian greek-catholic church closely combined tourism and environmental activity. Such combination of two aspects favourably influenced formation of ecological and spiritual culture of the nation.

Key words: *environmental activity, tourism, UGCC, estate, ecological and spiritual culture, nation.*

УДК 322

ББК 66.032

В.В. Марчук

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті на широкому фактологічному матеріалі здійснюється аналіз етноконфесійних відносин в умовах українського суспільства. Розглядається можливість запобігання конфліктним ситуаціям та формування в громадян незалежної держави почуття національної єдності, що вкрай важливо на сучасному етапі державотворення в Україні.

Ключові слова: *етноконфесійні відносини, політологічний аспект, державно-церковні відносини, конфесійні утворення.*

Держава й церква, будучи відносно автономними інститутами, перебувають у стані постійної взаємодії і взаємовпливу. Їх історична взаємодія призвела до утворення різноманітних моделей державно-церковних відносин. Аналіз сучасного стану й основних тенденцій розвитку державно-церковних і міжцерковних відносин засвідчує, що в Україні завдяки процесам демократизації суспільства відбувається поступальний розвиток релігійно-церковного життя.

Вплив церкви на політичне життя в Україні був би значнішим і більш конструктивним, якщо б, як це не парадоксально звучить, сама вона була менш політизована. На жаль, конфесійні утворення в Україні дотримуються різних поглядів на найважливіші політичні проблеми української держави і досить часто суперечка між ними має не релігійний, а суто політичний характер. Грунтуючись на наукових засадах політики у сфері державно-церковних відносин, постає нагальна необхідність запобігати конфліктним ситуаціям і формувати в громадян незалежної держави

почуття національної єдності, що вкрай важливо в період розвитку демократичного суспільства.

Загальновідомо, і це, на жаль, підтверджується вітчизняною практикою, що релігійні конфлікти є одними з найгостріших і за формою, і за часом протікання. На жаль, українська міжцерковна реальність є такою, де відносини між провідними гілками православ'я відзначаються напруженою, тому закономірно виникає необхідність об'єктивного аналізу як міжцерковної ситуації, що склалася, так і ретельного дослідження державно-церковних відносин, оскільки цій проблематиці з боку науковців ще не приділяється належної уваги.

Проблематика державно-церковних відносин в історії вітчизняної суспільно-політичної та громадської думки завжди була предметом уваги. Особливо великий інтерес до вивчення різноманітних аспектів державно-церковних взаємин проявився в роки державної незалежності. Необхідно наголосити, що в цей період на концептуальному рівні формується парадигма державно-церковних відносин, яка за основу бере модель демократичних країн. На особливу увагу тут заслуговують праці В.Бондаренка, А.Колодного, В.Ребкала, М.Рибачука, О.Рублюк, Д.Степовика, М.Филипович [1] та ін.

Можна сказати, що спеціальних концептуальних робіт із проблем залучення церкви в політичний процес немає, хоча у вітчизняній і зарубіжній політології існує ряд досліджень із різних аспектів цієї проблеми. Найбільш повним із наявних досліджень є недавно опублікована спільна робота І.Кураса, М.Рибачука, М.Кирюшка, Л.Фещенко [2]. У ній автори спостерігають політичний процес у сучасній Україні, і на його тлі проводять дослідження явищ політичного життя, пов'язаних із релігією.

Історичний досвід свідчить, що державно-церковні відносини в Україні зазнали значної еволюції. Ці відносини відбувалися в кілька етапів, які пов'язані з етапами становлення української державності. На кожному з них відносини держави й церкви мали свої особливості.

Оскільки церква й держава в Україні на всіх етапах державотворення теж були тісно пов'язані між собою, у сучасних умовах важливого значення набуває використання вітчизняного досвіду й уроків минулого в становленні й розвитку відносин між ними. Цей досвід переконливо свідчить, що найбільш дієвим на українському ґрунті є симбіоз держави й церкви. Церква в Україні завжди мала значний державотворчий потенціал, виступала вагомим чинником національного й політичного розвитку. Порушення рівноваги у відносинах церкви й держави не раз ставало однією з причин, що призводили до негативних політичних наслідків.

Як відомо, дослідження проблематики державно-церковних відносин здійснюється в різних галузях суспільних наук, проте, на наш погляд, ще бракує суто політологічного її аналізу.

Якою ж повинна бути роль релігії й церкви в сучасному політичному житті України, можемо зрозуміти з того досвіду, який подала нам історія впродовж тривалого періоду формування української нації та утвердження її державності. Насамперед тут діяла стійка закономірність взаємозв'язку держави й церкви, яка полягає в тому, що з послабленням контролю й впливу на церкву з боку держави вагомість церковного впливу зростає, а з посиленням політичного втручання в релігійне життя та політизації релігійної сфери її вплив і моральний авторитет слабшає. Тому конфесіям не варто шукати якогось особливого статусу державної церкви чи особливої опіки та привілеїв від боку держави.

Для врегулювання відносин органів державної влади з релігійними організаціями 23 квітня 1991 р. було прийнято Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, в якому визначено базові принципи державно-церковних відносин, що в цілому відповідали основним засадам функціонування релігії та церкви в розвинутих державах [3, с.283], у якому було законодавчо закріплено відокремленість церкви від держави й школи від церкви, проголошення рівності релігій перед законом і рівності громадян, незалежно від їхнього ставлення до релігії, невтручання держави в діяльність релігійних організацій. Тобто було закладено законодавчо нову модель державно-церковних відносин.

Якраз із здобуттям Україною незалежності постала нагальна потреба втілювати цю модель у життя. Проведення ефективної політики щодо релігії, церкви й віруючих потребувало врахування особливостей конфесійної ситуації: значним урізноманітненням конфесійної карти України, конфліктністю та протистоянням у релігійно-церковному середовищі, політизацією церковного життя. Владні структури продовжували втручатися у внутрішні справи церкви.

Як відомо, у незалежній українській державі на початку 90-х років найбільший вплив у суспільстві мали такі церкви, як Українська православна церква, що була в юрисдикції Московського патріархату, Українська автокефальна православна церква та Українська греко-католицька церква. Зважаючи на те, що вплив цих церков поширювався лише в окремих регіонах, жодна з них не могла взяти на себе роль виразника загальнонаціональних інтересів. У результаті невмілого втручання в церковне життя тодішньої влади було покладено початок конфлікту між українською владою й Московським патріархатом. У цей час відбувся в Києві за активної участі влади й політиків національної орієнтації так званий “об’єднавчий собор”, на якому прийнято рішення про створення Української православної церкви Київського патріархату. Патріархом цієї церкви обрано Мстислава (Скрипника), а його заступником – митрополита Філарета. Проте патріарх Мстислав, без участі й благословіння якого відбувся цей собор, не визнав його рішень. Виникла парадоксальна

ситуація, коли, як пише О.Шуба, “внаслідок об’єднання Української православної і Української автокефальної православної церков в одну до двох наявних паралельних церковних структур додалася третя – Українська православна церква – Київський патріархат” [4, с.213].

Таким чином, у перші роки незалежності України державна влада на чолі з Президентом України Л.Кравчуком діяла всупереч одному з головних принципів чинного законодавства про релігію й церкву, згідно з яким усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Розв’язання низки проблем, що накопичилися в релігійно-церковному житті в перші роки незалежності України, було можливим лише на основі неухильного дотримання положень і норм чинного Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, який розцінений міжнародними експертами як досить демократичний.

Щодо досягнення справжньої незалежності церкви значно ефективнішим було б ужиття заходів щодо попереднього здійснення внутрішньої українізації церкви, підвищення національної свідомості й самосвідомості ієрархії, духовенства й мирян. Лише після копіткої роботи саме в цьому напрямі можна було ставити проблему автокефалії і сподіватися на її успішне розв’язання. Спроби прискореного отримання автокефалії церкви лише загнали цю проблему в глухий кут і відтягли її розв’язання на невизначений термін.

З приходом у 1994 р. до влади Президента України Л.Кучми державні структури почали докладати зусиль до подолання кризи в релігійно-церковному житті. Були значно скориговані основні напрями державної релігійної політики. Передусім зроблено спробу повернути релігійно-церковне життя в рамки чинного Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, вжито заходів до сприяння розвитку поліконфесійності, мінімізації міжцерковного конфлікту тощо.

Ситуація в стосунках між державою та церквою значно загострилася під час масового побиття представниками правоохоронних органів учасників похоронної процесії патріарха Володимира (Романюка) на Софійському майдані в Києві 18 липня 1995 р. Ця подія значно посилила напруженість у суспільстві, підірвала міжнародний авторитет України, підтвердила небезпеку політизації церковного середовища, засвідчила нерозвиненість української демократії [5]. У цій ситуації Українська православна церква Київського патріархату звинуватила владу в порушенні прав людини, невинуватому застосуванні сили, а влада – церкву та воєнно-політичну організацію УНА-УНСО в невиконанні її розпоряджень.

Події на Софіївському майдані засвідчили, що конфлікт сам собою не згасне й що в основі його лежать соціально-політичні проблеми українського суспільства. Саме ці події змусили державу до уточнення й перегляду деяких принципів свого ставлення до релігії й церкви.

У подальшому основні засади державно-церковних відносин були закріплені в Конституції України. Відповідно до ст. 35 Основного Закону України “кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров’я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова” [6].

Основні питання, що стосуються відносин влади й церкви, були законодавчо врегульовані. Однак базовий Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” нині потребує значного оновлення, зокрема приведення його в повну відповідність до міжнародних нормативно-правових документів, ратифікованих Україною, Конституції України та реалій сучасного релігійно-церковного життя.

Великі надії на нормалізацію відносин церкви й держави, послаблення конфліктності та протистояння в релігійному середовищі, покращення міжконфесійних відносин, особливо між християнськими церквами, поклалися на святкування 2000-ліття Різдва Христового, яке відзначалося як на церковному, так і на державному рівні.

Свідченням дотримання владою принципу однакового ставлення влади до всіх конфесій було й те, що осторонь її уваги не залишилися й Українська греко-католицька та римо-католицька церкви. Зокрема, українська влада почала вести більш активну політику щодо Ватикану (зустрічі Президента України Л.Кучми з папським нунцієм Антоніо Франко, Папою Римським Іваном-Павлом II у м.Гнезно (Польща), зустріч міністра закордонних справ України Г.Удовенка з Папою Римським, візит в Україну державного секретаря Ватикану А.Содано та освячення Апостольської нунціатури, обмін делегаціями між Києвом і Римом, вручення папі офіційного запрошення відвідати Україну, вирішення питання щодо відкриття посольства України у Ватикані, відкриття кафедрального собору УГКЦ в Києві).

Особливе значення в розвитку й зміцненні стосунків між Україною та Ватиканом має пастирський візит до України Папи Римського Івана-Павла II (21–27 червня 2001 р.). Незважаючи на суперечливе ставлення до нього представників інших релігій, передусім Української православної церкви, візит відбувся успішно й сприяв не тільки нормалізації відносин між Україною й Ватиканом, а й сприяв зміцненню міжнародного іміджу України у світі.

У своїй співпраці з різними релігійними організаціями держава завжди повинна зважати на орієнтацію релігійних конфесій і надавати перевагу тим церквам, спрямованість діяльності яких узгоджується з інтересами держави. Найбільш важливими в цьому плані виступають

українські традиційні церкви. Аргументи на користь такого пріоритету ґрунтуються на наявності в них консервативних тенденцій, що містять у собі великий потенціал національних і культурних сил і можуть багато в чому прислужитися у вихованні патріотизму громадян. Водночас не можна випускати з уваги проблему залежності деяких традиційних церков від іноземних релігійних центрів, яка в аспекті національних інтересів України набуває надзвичайної актуальності. Під цим кутом зору діяльність підпорядкованої Московському патріархату УПЦ завжди буде містити в собі елемент небезпеки проникнення в Україну російських політичних впливів, що за умови тісної співпраці РПЦ із Російською державою є досить імовірним. Саме ця загроза часто є причиною багатьох міжконфесійних конфліктів у православ’ї та підставою для втручання політиків у релігійну сферу. З метою попередження цих негативних моментів українській державі слід розробити певні механізми, які б не допускали можливостей проведення політичної діяльності під виглядом релігійної та проникнення в релігійну місію церкви політичних мотивів.

Нині українська держава намагається всіляко сприяти релігійним організаціям у подоланні залишків міжцерковного протистояння, єдності церкви й набуттю нею автокефального статусу.

Таким чином, з часу проголошення незалежності української держави владними структурами постійно здійснювався активний пошук прийнятної і дієвої моделі державно-церковних відносин, основних засад державної політики щодо релігії й церкви. Особливістю цього пошуку було те, що він відбувався в контексті тогочасного суспільно-політичного розвитку України, який характеризувався гострим політичним протистоянням і міжцерковним протистоянням. В одні періоди цей пошук давав відповідні результати, в інші – відбувався менш успішно.

Слід також зазначити, що дії влади щодо використання релігійного чинника в державному будівництві не завжди були адекватними політичній і релігійно-церковній ситуації в Україні.

І все ж таки, незважаючи на труднощі й упущення, порівняно з радянським періодом відносини церкви й держави в незалежній Україні змінилися докорінно. Держава намагалася будувати свою політику з урахуванням конфесійної ситуації, перебігу подій у релігійно-церковній сфері.

Слід зазначити, що сучасна українська держава, дотримуючись вимог чинного законодавства, намагається однаково ставитися до релігійних організацій різних конфесійних напрямів. Щодо релігійних організацій, то вони, як і раніше, мають певні відмінності у своєму ставленні до української держави: одні з них активно підтримують державотворчі процеси, інші виявляють байдуже ставлення до них, а деякі вдаються до їх гальмування.

Зрозуміло, що неможливо досягти релігійної єдності політичними заходами, так само як не можна досягти незалежності держави шляхом здобуття церковної автокефалії, ані мобілізувати суспільство для її розбудови на основі ідеї релігійної єдності. Щоб збудувати міцну й розвинену державу, треба прагнути не до поєднання різнорідних організмів під однією вивіскою “Українська національна церква”, а домагатися внутрішньої переміни кожної з українських церков у своїй самобутності й своєрідності, щоб кожна з них набула національних рис і служила для скріплення патріотизму. Справу ж еклезіального поєднання слід віддати самим церквам. Натомість у визначенні ролі релігії в політичному житті сучасної України політикам варто віддати належне впливу церкви у сфері морального виховання суспільства й не тільки сприяти їй у цьому, але також і самим прислухатися до голосу її критики й моральних оцінок.

Відновивши за державного сприяння релігійно-інституційну мережу, зруйновану в радянський період, церкви й релігійні організації, особливо традиційні, набули стабільного розвитку. Проте динаміка відродження й розвитку різних конфесій є неоднаковою, що пояснюється їх історичними традиціями, ставленням населення до них, фінансовими й іншими можливостями.

Разом із тим, у державно-церковних і міжцерковних відносинах продовжують мати місце суперечливі тенденції, які можуть мати негативні наслідки не тільки для подальшого розвитку міжконфесійних відносин, а й для стабільності суспільства й безпеки держави.

У державно-церковних і міжцерковних відносинах існують проблеми, які потенційно зберігають конфліктогенність. Причинами є: відсутність визначених Верховною Радою України засад державної політики щодо релігії й церкви, недостатня толерантність у ставленні віруючих одних конфесій до інших, надмірна заполітизованість міжконфесійних відносин, неповна відповідність чинного законодавства сучасним реаліям релігійно-церковного життя.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що перший період становлення державно-церковних відносин в Україні завершено. Упродовж цього періоду створено законодавчу базу, яка регулює ці відносини, значною мірою подолано радянську спадщину в релігійно-церковній сфері. Для координації подальшого розвитку відносин держави й церкви створено відповідні інституції: з боку держави Державний комітет у справах релігій, з боку церкви – Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій.

Незважаючи на закріплену в Конституції України відокремленість церкви від держави, нині вони потребують взаємної підтримки. Адже в умовах становлення й розвитку української державності церква може виступати дієвим чинником її зміцнення й духовно-морального оздоров-

лення суспільства. Держава, у свою чергу, може значно сприяти церкві, релігійним організаціям у їхньому відродженні, будівництві нових храмів, благодійній діяльності, розширенні й зміцненні міжнародних зв'язків тощо.

З огляду на вищесказане, проблема державно-церковних відносин набуває як науково-теоретичної, так і суспільно-практичної ваги. Ґрунтуючись на наукових засадах політики у сфері державно-церковних відносин є можливість запобігати конфліктним ситуаціям на цьому ґрунті та формувати у громадян незалежної держави почуття національної єдності, що вкрай важливо на сучасному етапі державотворення в Україні.

1. Бондаренко В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми. Науковий щорічник. – К., 2002; Колодний А. Плуралізм релігійної життя в Україні: опыт и проблемы // Релігійна свобода: природа, правові державні гарантії. Науковий щорічник. – К., 1999; Колодний А., Здіорук С. Становлення національних церков як складової національного відродження // Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. Науковий збірник. – К., 1998; Рибачук М.Ф. Сучасні православні концепції української державності // Церква і національне відродження. – К., 1993; Рибачук М. Моделі державно-церковних відносин // Наукові записки Ун-ту “Острозька академія”. – 2000. – Т.ІІІ; Филипович Л. Правові проблеми буття релігійних меншин в Україні // Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив в сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст).
2. Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Релігія і політика в сучасній Україні. – К., 2000.
3. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №25.
4. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз).
5. Шуба О. Смерть патріарха // Демократична Україна. – 1995. – 21 серпня.
6. Конституція України. – К., 1997.

Ethnoconfessional relations in modern Ukraine, based on real events, are characterized in the article. The author proposes the best ways to solve the crisis in ethnoconfessional relations in Ukrainian society.

Key words: ethnoconfessional relations, political aspect, state-church relations, confessional forms.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477) "18"

ББК 63.3 (4 Укр.) 5

А.І. Мицук

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ Й СТАНОВЛЕННЯ
СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ Ю. ЦЕЛЕВИЧА

У статті в тісному зв'язку з конкретно-історичною ситуацією, що виникла на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст., проаналізовано особливості формування світоглядних позицій Ю.Целевича. Нами встановлено, що цей процес відбувався під впливом його соціального походження, родинного оточення, усвідомлення культурно-освітніх проблем рідного села. Ідейному зростанню Ю.Целевича сприяла його участь у зародженні народовських громад, навчання у Львівській духовній семінарії, Віденському університеті. Саме період його перебування у м.Відень збігся з початком активної громадсько-культурної діяльності, яку здійснювали українці через заснування товариства "Січ", у діяльності якого Ю.Целевич, як установив автор, брав активну участь. Різноманітність діяльності Ю.Целевича підтверджує, що в контексті народовського руху він сформувався як науковець і як громадський діяч.

Ключові слова: Ю.А.Целевич, народовський рух, світоглядна позиція, навчання, формування, Галичина.

Останнім часом дедалі більший інтерес у наукових колах і серед широкої громадськості викликають процеси, що безпосередньо впливали на формування й становлення світоглядних позицій діячів, які впродовж століть брали активну участь в українському національному відродженні. Одним із таких активних будителів і сподвижників українського національного відродження був Юліан Целевич (1843–1892 рр.).

Досліджуючи особливості формування й становлення особистості, необхідно розглядати її життя в системі суспільних відносин. Без сім'ї, колективу, групи, людських спільностей особистість у її діяльній, соціальної сутності неможлива. Опановуючи й засвоюючи завдяки діяльності й спілкуванню суспільний досвід, надбання попередніх поколінь, індивід оволодіває матеріальними й духовними цінностями суспільства. Навколишнє оточення не є незмінним, а зазнає постійних змін у результаті життєдіяльності індивідів. Щоб скористатися накопиченими багатствами, кожне нове покоління повинне пізнати її завдяки діяльності, адекватній тій, що представлена в результатах і соціальному досвіді людей.

На жаль у даний час в українській історіографії немає комплексного дослідження, в якому було би проаналізовано чинники, що впливають на формування й становлення світоглядних позицій Ю.Целевича. Певні спроби розглянути дане питання були зроблені в доповідях конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження Юліана Целевича [25, с.41–43]. Вони містили поверхневий огляд постаті Ю.Целевича на основі розвідки Б. Барвінського [21, с.104–118].

Юліан Целевич народився 23 березня 1843 р. у с.Павельче Станіславської округи в сім'ї сільського священика [3, арк.9; 1, с.6]. На той час у невеликих населених пунктах Галичини священики були чи не єдиними добре освіченими членами громади. Будучи священиком, Андрій Целевич, батько трьох синів, займався просвітницькою роботою серед громади села. Як справжній українець він виховував своїх дітей у душі любові й поваги до рідного народу, прививав їм повагу до всього українського, прагнення й зацікавлення в необхідності навчатись. Крім усього іншого А.Целевич був активним учасником національного відродження галицьких українців. З його ініціативи в с.Павельче проходили вечорниці, на яких зацікавлені члени громади обговорювали актуальні проблеми того часу й знайомилися з українськими творами, які з'являлися в обхід тогочасної австрійської цензури. Найбільш поширеною й відомою в той час була збірка "Русалка Дністрова", надрукована в Будапешті 1837 р. членами "Руської трійці". Безперечно, поширення ідей, закладених "Руською трійцею", вплинуло на світоглядну орієнтацію багатьох галичан і, без сумніву, на свідомість Ю.Целевича. На дитячі роки Ю.Целевича припав і буремний період "весни народів" в Австрійській імперії, коли українці Галичини вклучились разом із представниками інших слов'янських народів у боротьбу за свої національні права.

Оскільки тогочасна українська інтелігенція складалася переважно з представників духовного стану, то саме на них, за справедливим твердженням М.Кугутяка, випала місія відіграти провідну роль у новому русі [26, с.19]. Зокрема, А.Целевич поширював ідеї, проголошені Головною Руською Радою, ознайомлював односельчан із заходами австрійської влади, передовсім скасуванням кріпосного права шляхом викупу через державну скарбницю земель, кошти за які селяни мали згодом повернути через податки.

За визначенням О.Турія, одним із важливих обов'язків духовенства в системі австрійського управління Галичиною було оголошення народів законів, указів і розпоряджень світської влади. Таке становище давало змогу священикам широкі можливості для ведення культурно-освітньої роботи, піднесення національної свідомості й політичної активності своєї пастви [31, с.13–14].

Активна громадська позиція батька під час революційних подій стала прикладом для Ю.Целевича. За визначенням його сучасників, Ю.Целевич був "перейнятий від літ дитячих житєм щиро-народним, бо таким життям жила его рідня..." [1, арк.14]. Чи не є це прямим доказом того, що щиро українська позиція батьків Ю.Целевича справила вагомий вплив на формування його майбутніх життєвих переконань і усвідомлення себе представником українського народу.

А.Целевич, будучи незаможною людиною, усе ж прагнув, щоб його діти отримали добру освіту. З цією метою в 1853 р. він віддає Юліана на навчання в Станіславську державну гімназію, в якій він відзначився як здібний і старанний учень. Отримавши початкову освіту, Ю.Целевич у 1861 р. склав екзамен зрілості з відзнакою [17, арк.5 зв.]. Побачивши в сина прагнення до подальшого навчання, батьки вирішили відправити Юліана на навчання до Львівської духовної семінарії. Такий вибір був зумовлений тим, що в той час саме духовна семінарія, яка перебувала під патронатом греко-католицької церкви, надавала можливість дітям священиків там навчатися.

Згідно з рішенням митрополичої греко-католицької консисторії Ч.4395, яке було надіслане 3 жовтня 1861 р. до ректорату семінарії у Львові, Ю.Целевич був прийнятий серед 55 кандидатів духовного стану для проходження навчання [5, арк.1–2]. Викладання предметів у Львівській духовній семінарії відбувалося переважно німецькою, латинською й польською мовами. Більшість викладачів були іноземцями. Це зумовило неспроможність для семінаристів використовувати під час навчання рідну мову.

Ю.Целевич ще зі студенських років розпочав боротьбу за обстоювання власних інтересів українця. Ректорат семінарії намагався придушити всіма можливими способами вільнодумні ідеї серед студентів. Зокрема, у зверненні митрополичої консисторії м.Львів до ректорату семінарії від 22 січня 1863 р. йшла мова про те, що Ю.Целевич, обстоюючи свої інтереси як студент семінарії, погрожував звернутися за допомогою до намісництва й навіть до міністерства освіти в м.Відень, якщо не вирішиться питання про дозвіл на здачу ним окремих предметів руською (українською) мовою [6, арк.7, 16]. Ректорат семінарії змушений був піти на поступки й задовольнити вимоги.

Старанність і природний хист дали можливість Юліану здавати практично всі іспити на позитивні оцінки. Переглянувши списки семінаристів із зазначенням їх успішності, пересвідчуємося, що Ю.Целевич належав до тих студентів, які совісно й старанно ставились до навчання [8; 9]. Одночасно з вивченням богословських наук Ю.Целевич відвідував курс лекцій з історії відомого тогочасного професора доктора В.Цайсберга [1, арк.42].

Початок 60-х рр. ХІХ ст. у Галичині можна охарактеризувати як період зародження й поширення серед освіченої молоді течії, що проголосила своїм основним завданням самовіддане служіння на благо простого народу. Галицьке народовство зародилося на початку організаційного (культурного) періоду українського національного відродження. О.Терлецький, оцінюючи появу народовського руху, зазначав: “Мені здається, що я не дуже помилюся, коли скажу, що єдиною надією нашого народа

на краще майбутнє... Його молодіж... Політика москвофільської партії ще міцно стояла на плечах ряду, коли із посеред руської молодіжи почали озиватися протести проти неї” [30, с.22–23]. Ідейні витoki народовства можна простежити на стадії збирання спадщини. У той час інтелігенція почала шукати обґрунтування ідеї окремішності українського народу. Поштовхом до такого кроку стало поширення творів Т.Шевченка, М.Шашкевича, П.Куліша, Ю.Федьковича.

Перша народовська громада “Молода Русь” виникла у Львові в 1861 р., а згодом її діяльність поширилась на всю Галичину. Вступ до громади мав урочистий характер і передбачав складання присяги, єдиного тексту якої не існувало. Члени товариства конспірували свою діяльність, щоб не зазнати переслідувань владою. Дослідник історії громад ранніх народовців у Східній Галичині О.Середа стверджує, що громади в той час мали сталу структуру, статут, органи управління, які склалися з вїйта (голови), писаря, касира, бібліотекаря, котролера. Учасники громад мали між собою спорадичні зв’язки, обмінювалися літературою [29, с.206; 28, с.62].

Студенти духовної семінарії, які підтримували ідеї народовців, носили козацький одяг і зачіски, називали один одного “гетьманом”, “осавулом”, “козаком” тощо. Галицька молодь уподібнювалася до історичних козаків, які мали славні традиції національно-визвольної боротьби, з метою продемонструвати свій непольський характер, визначити межі національної спільності.

Будучи семінаристом, Ю.Целевич належав до того незначного кола сподвижників, які вже тоді намагалися всіма силами направити своїх товаришів на шлях праці для блага українського народу. З цією метою він організував разом з однопдумцями гурток, який займався видавництвом різноманітної літератури для народу [1, арк.14]. У стінах семінарії сформувалися світоглядні позиції Ю.Целевича як щирого народовця, яким він залишався вірним аж до кінця життя.

Закінчивши успішно три курси навчання в духовній академії при Львівському університеті, молодий Юліан Целевич був направлений разом із 16 студентами для подальшого навчання до Віденського університету [7, арк.7]. Опинившись у столиці Австрійської імперії восени 1865 р., він зіткнувся з невизнанням його представником окремої нації. Більшість тогочасних молодих українців зустрічалася з тим, що їх не визнавали за представників окремої нації, а вважали росіянами. Таке ставлення найбільше знаходило свій прояв у студенському колі, оскільки більшість представників слов’янських народів була членами товариств, у які об’єднувалася за етнічною ознакою. Саме у Відні Ю.Целевич усвідомив можливість і необхідність проведення легальної громадської діяльності. Окрім того, що молодий Юліан займався навчанням, він відвідував заняття відомих на той час учених професорів Білінгера, Єгера,

Агибоха та ін. [1, арк.14], активно знайомився з діяльністю слов'янських товариств, які через брак відомостей і знань про українців уважали їх, як писав згодом А.Вахнянин (друг і однодумець Ю.Целевича), “за один народ з москалями та називали нас просто “Руссен” [13, арк.4].

Така ситуація була зумовлена поширенням у Європі теорії “автохтонності України Руси з Москвою” та ідеї “слов'янської взаємності” – “панславізму” російського історика М.Раєвського. Їх поширювали не тільки росіяни, але й, як зазначав А.Вахнянин, “українські сепаратисти” в особі москвофілів [13, арк.5]. Найбільш активно підтримував їх І.Головацький – “завзятий сепаратист українській” [13, арк. 5]. Пропагуючи ідею слов'янської єдності, він насправді вбачав у ній можливість приєднання слов'янських народів до “панмосковської об'єднательної ідеї” [13, арк.5]. З метою поширення згаданих ідей у Відні було організоване видання газети “Слов'янська зоря”, редактором якої став І.Лівчак, що належав до русофільського табору [13, арк. 5].

У той час у Відні улюбленими були так звані “слов'янські камери” [27, с.137; 24, с.115], на яких представники слов'янських народів проводили вечори, знайомили присутніх із традиціями й звичаями свого народу. Народовці (Ю.Целевич, А.Вахнянин, Д.Гладилович та ін.) у березні 1866 р. у великій залі “Цум грінен Тор” організували й провели вечір у п'яті роковини смерті Т.Шевченка [13, арк.5; 23, с.39; 27, с.137]. На вечір були запрошені представники слов'янських студентських товариств із метою ознайомлення їх з українською культурою. Вечір відкрив вступною промовою Ю.Целевич, у якій ознайомив присутніх із визначними постатями українського народу. Крім того, Ю.Целевич декламував поему Т.Шевченка “Невільник” та в супроводі фортепіано на флейті виконував “коломийки і шумки” [19]. Проведення вперше такого українського свята на честь Т.Шевченка дало поштовх до організації таких вечорів незабаром у Галичині, а згодом стало загальним святом усіх українців [27, с.139].

Як бачимо, тогочасна ситуація у Відні була досить складною й неоднозначною. Тимчасом улітку 1866 р. розпочалася австро-пруська війна. На період військових дій Ю.Целевич вимушений був перервати навчання. Разом з І.Пулєм, Т.Скобальським, А. Вахняниним він покинув Відень і залізницею дістався до Угорщини, а звідти через Закарпаття повернувся додому [23, с.38].

Після укладення 23 серпня 1866 р. мирного договору й закінчення військових дій ситуація в Австрійській імперії поступово стабілізувалася. Для захисту власних інтересів і репрезентації українства, повернувшись до Відня, Ю.Целевич, А.Вахнянин, І.Вахнянин, Д.Гладилович організували гурток “Січ”, який згодом мав перерости в товариство на зразок “Славів” – у чехів, “Татрана” – у словаків, “Балкану” – у болгар, “Огніска”

– у поляків [13, арк.4]. Так, із гуртка віденських січовиків “вийшов почин до протесту проти нав'язання польської мови у Галичині” (мовний закон був прийнятий у Галицькому сеймі в останні дні 1867 р. із грубим порушенням юридичних норм) [22, с.42] та проти систематичного засилання українських урядовців на захід [27, с.137].

Зустрівши з боку інших студентських товариств розуміння й підтримку, Ю.Целевич разом з А.Вахнянином, Ю.Медвицьким, І.Вахняниним, Д.Гладиловичем та іншими молодими “академіками”, як називали тоді студентів, склали статут товариства “Січ” і подали його на розгляд влади [13, арк.4–11]. Згідно зі статутом, головною метою товариства проголошувалось надання “своїм членам вигоди літературного і товариського життя” [10, арк.2]. Досягнути цього передбачалося за допомогою організації літературних і розважальних вечорів, придбання книг, газет і журналів; оренди приміщень для зібрання й проведення засідань виділу, загальних зборів членів товариства; видання літературних і популярних наукових праць членів із виключенням “політичного змісту” [10, арк.3]. Дійсним членам товариства надавалися широкі права, що передбачали можливість користуватися всіма зручностями, які надавало товариство. Передовсім це подавати внесення і брати участь у загальних зборах, записувати скарги в спеціально для цього заведену книгу, запрошувати гостей у приміщення товариства [10, арк.5].

Рішенням Намісництва Нижньої Австрії й дирекції поліції у Відні 15 листопада 1867 р. було отримано дозвіл на заснування українського студентського товариства “Січ” [12, арк.1; 20]. Перші загальні збори нового товариства відбулися 9 січня 1868 р. На них були присутні Д.Гладилович, Є.Ціпановський, М.Подлуський, Ю.Целевич, А.Вахнянин, М.Подолінський та інші (разом 26 чоловік) [14, арк.1; 20]. Було обрано Виділ товариства, до якого ввійшов Ю.Целевич. Спочатку Ю.Целевич обіймав посаду завідувача бібліотеки, що нараховувала 1266 книг у 1637 томах і приносила чимало користі молодим українцям-галичанам [22, с.12].

На засіданні Виділу 14 січня 1868 р. було повідомлено, що 13 січня до Віденської поліції було подано список членів “управи товариства” [14, арк.1] з метою уникнення непорозумінь із місцевою владою. З ініціативи Ю.Целевича було прийнято рішення розмістити в газетах повідомлення такого змісту: “Галицькі Русини живучі у Відні завязали товариство під іменем “Січ”...” [14, арк.2]. Крім того було вирішено коротко ознайомити читачів із програмою діяльності, датою проведення загальних зборів і затвердженням статуту владою. 16 лютого 1868 р. на засіданні виділу було обрано організаційний комітет із вшанування пам'яті “Галицького кобзаря Маркіяна Шашкевича” [14, арк.3]. До його складу, згідно з рішенням, увійшли А.Вахнянин, Л.Шехович, М.Подлуський, Ю.Целевич. Проведення вечора відбулося під час так званих “словянських камер” [14,

арк.3], де кожне товариство демонструвало концертну програму. 13 березня 1868 “Січ” провела великий концерт, на якому виконувалися українські народні пісні, декламувалася поезія, а січовий хор виконував нові композиції М.Лисенка, написані й прислані ним із цієї нагоди [27, с.141]. За визначенням Т.Марітчака, це свідчило про зацікавленість української громадськості виступами молодого товариства [27, с.141].

Організація студентського товариства “Січ” викликала в Галичині неоднозначну реакцію. Друкований орган москвофілів “Слово” 29 лютого 1868 р. назвав товариство польським дітищем князя В.Чарторийського з Парижа й провокацією польського кореспонденційного бюро у Відні за підтримки частини галичан [14, арк.8; 27, с.137]. На засіданнях Виділу товариства 13 і 20 березня 1868 р. було розглянуто дану проблему. Ю.Целевич виступив із пропозицією вислати лист до редакції “Слова”, щоб спростувати її твердження й запевнити, що “Січ” “не є польсько-руським – лише руським” товариством [14, арк.9], а також, що вона є не суто молодіжна, оскільки до її складу входять священники, урядники, доктори, студенти. Також було вирішено скласти звернення про програму діяльності товариства з метою уникнення подальших непорозумінь і надіслати його до Галичини та всім зацікавленим. Автором звернення став Ю.Целевич.

Зокрема, у зверненні повідомлялося про створення товариства і його місце серед “синів подружених у товариства, під народними програмами” [11, арк.1]. Відзначалося, що українці, які проживають у Відні, відчувши потребу, створили товариство “народно-руське” для вирішення своїх проблем [11, арк.1]. Акцентувалась увага на характері, який повинен стати основою діяльності товариства – “літературний чи політичний” [11, арк.1]. Суто літературним товариство, на переконання Ю.Целевича, не могло бути з двох причин: відсутності коштів для видавничої діяльності й зайнятості кожного члена товариства “вже якомусь ділові, і туди свої сили звертати мусить” [11, арк.1]. Політична спрямованість на переконання автора натрапила би на протидію супротивників через відсутність керівної сили. Відначалась і та особливість, що більшість членів товариства були молодими людьми, які перебували у Відні не дуже тривалий термін, і головною виступала для них потреба у знайомстві і взаємопідтримці.

Ю.Целевич у зверненні до читачів твердив, що політична програма, якою б досконалою вона не була, у кінцевому результаті призведе до розколу в поглядях серед членів і стане на заваді тим, хто бажав би вступити до товариства.

Основою для товариства визначалась “полілітературна” діяльність, а головним завданням проголошувалось об’єднання українців у столиці Австро-Угорської імперії з метою підготовки їх до боротьби на батьків-

щині за народну справу “яко людей одної гадки” [11, арк.1] та підтримки зв’язків із діаспорою у Відні.

У кінці березня 1868 р. голова “Січі” А.Вахнянин склав із себе повноваження у зв’язку із закінченням навчання у Відні. На позачергових зборах товариства 25 березня 1868 р. головою був обраний Ю.Целевич, який отримав підтримку 12 членів [14, арк.11; 20; 23, с.45; 27, с.140]. На основі параграфу І Статуту товариство організувало в готелі “Цілінгер” вечорниці, які за період головування Ю.Целевича проводилися майже щотижня. На них члени товариства мали змогу не тільки спілкуватися, але й переглянути вистави й концерти. На вечорниці приходили також члени інших товариств і всі бажаючі. Малозабезпеченим членам надавалась допомога у формі позичок із каси товариства. Більш активну діяльність “Січ” не проводила, що, мабуть, було зумовлено прагненням членів успішно завершити навчання. У Відні в церкві св. Варвари січовики організували хор, який виступав кожної неділі й допомагав у проведенні літургій [20].

Наступне засідання товариства під головуванням Ю.Целевича відбулося 12 листопада 1868 р. На ньому він констатував факт, що через відсутність багатьох членів виділ не засідав протягом декількох місяців [14, арк.15]. А вже на засіданні 30 листопада 1868 р. Юліана Целевича й Дем’яна Гладилевича було проголошено почесними членами товариства, оскільки вони покидали Відень і не могли далі активно брати участь у діяльності “Січі” [15, арк.1; 14, арк. 18–19; 17].

Закінчивши навчання на філософському відділенні Віденського університету, Ю.Целевич склав випускні іспити за кваліфікацією філософа й екзамен на вчителя історії та географії 16 листопада 1868 р. гімназійно-професійній комісії у Відні [2, арк.9].

Оскільки Ю.Целевич був направлений у Відень для навчання як кандидат священничого сану, то, безперечно, повернувшись додому, він повинен був повідомити греко-католицьку церкву про свої подальші наміри. У газеті “Слово” від 5 серпня 1869 р. церковною владою було розміщено звернення до Ю.Целевича, щоб він протягом трьох місяців заявив про свої наміри відносно обіймання посади священника [18]. Головним аргументом звернення було те, що, перебуваючи в Галичині протягом півроку після закінчення навчання, не повідомив консисторію про те, чи буде посвячуватись у духовний сан. Проте Ю.Целевич так і не став священником, а обійняв з 30 жовтня 1869 р. посаду заступника вчителя в другій державній гімназії м.Львів [2, арк.8,14].

Як бачимо, формування світоглядних орієнтацій Ю.Целевича відбувалося в буремний період національного відродження в Галичині. Значний вплив на свідомість Ю.Целевича мав його батько, який власною позицією свідомого українця сприяв його вихованню та прищепив повагу

й любов до власного народу. Окрім того, безперечно, на свідомість Ю.Целевича впливало й оточення під час навчання в семінарії та загальна зацікавленість українців своїм минулим, яка зародилася під впливом творів Т.Шевченка, М.Шашкевича та ін.

Окрім того, становлення Ю.Целевича як особистості активно відбувалося під час навчання у Львівському й Віденському університеті. Саме тоді діяльність молодих галичан Австро-Угорської імперії була спрямована на ознайомлення інших народів з існуванням окремої нації – українців. Діяльність Ю.Целевича в товаристві “Січ” – це яскраве свідчення його позиції як свідомого українця й представника народовського руху.

1. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України, відділ рукописів, ф.167, спр.3308, папка 97.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.178, оп.1, спр.102.
3. Там само, ф.178, оп.1, спр.301.
4. Там само, ф.451, оп.1, спр.58.
5. Там само, ф.451, оп.2, спр.315.
6. Там само, ф.451, оп.2, спр.321.
7. Там само, ф.451, оп.2, спр.322.
8. Там само, ф.451, оп.2, спр.615.
9. Там само, ф.451, оп.2, спр.616.
10. Там само, ф.834, оп.1, спр.1.
11. Там само, ф.834, оп.1, спр.2.
12. Там само, ф.834, оп.1, спр.3.
13. Там само, ф.834, оп.1, спр.9.
14. Там само, ф.834, оп.1, спр.10.
15. Там само, ф.834, оп.1, спр.175.
16. Державний архів Івано-Франківської області, ф.292, оп.1, спр.2.
17. Новинки // Правда. – 1872. – Ч.9. – 27 грудня.
18. Обвіщення // Слово. – 1869. – Ч.64. – 25 серпня.
19. П'яті роковини смерті Т.Шевченка у Відні (Уривок з життя Віденських Русинів) // Русалка. – 1866. – Ч.11. – 25 травня.
20. Справоздання річне товариства “Січ” у Відні // Правда. – 1868. – Ч.46. – 22 грудня.
21. Барвінський Б. Д-р Юліян Целевич (23. III. 1843 – 24. XII. 1892) і його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших та новіших дослідів. – Львів: Накл. НТШ, 1927.
22. Барвінський О. Літопис суспільної роботи і сили русинів австрійських. – Львів: Вид-во друк. товар. ім. Шевч., 1885.
23. Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження. – Львів: Кальварія; Каменяр, 1998.
24. Вітошинський Ю. Взаємини Віденської “Січи” з чужинцями // Над синім Дунаєм: Ювілейний збірник / За ред. О.Грицай, Т.Марітчака. – Відень, 1935.
25. Історик, етнограф, педагог: Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. – Івано-Франківськ, 1993.

26. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIXст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
27. Марітчак Т. Минувле Віденської “Січи”, заснування товариства // Над синім Дунаєм: Ювілейний збірник / За ред. О.Грицай, Т.Марітчака. – Відень, 1935.
28. Райківський І. Місце і роль галицького народовства в українському національному відродженні XIX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія. – 2000. – Вип.ІІІ.
29. Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34.
30. Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х рр. – Львів: накл. НТШ, 1902.
31. Турій О. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1848–1868): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1994.

The peculiarities of the establishment of Y.Tselevych view pointed positions have been analyses in the article, having been in a close relation with the particular historical situation going on in the western Ukrainian territory in the second part of XIX century. We confirmed this be going on in the influence of his social state, relative surrounding and realization of culture – educational problems in his native village. The high-principled development of Y.Tselevych was promoted by his participation in setting up nation-lovers' communities, by his studying at the ecclesiastical seminary in Lviv and the University in Vienna. Just the period of his staying in Vienna city coincided with the beginning of his intensive public-cultural activity that was providing by Ukrainians having created the youth organization “Sich”. The author confirmed that Y.Tselevych took an active part in the activity of the organization. The many-planning the activity of Y.Tselevych constitutes that he was formed as a scientist and a public figure in the context of nation-lovers movement.

Key words: Tselevych Y., narodovsky rukh, view pointed position, studying, establishment, Halychyna.

УДК 94 (477)

ББК 72.4 (4 Укр)

Л.І. Шологон

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ГАЛИЧИНИ У 80-х рр. ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті аналізуються праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, присвячені діяльності українських педагогічних товариств Галичини 80-х рр. ХІХ – початку ХХ ст. Автор звертає увагу на розвідки провідних діячів учительського руху, радянських і діаспорних істориків, сучасних учених.

Ключові слова: Галичина, історіографія, педагогічні товариства.

Історія шкільництва Галичини 80-х рр. ХІХ – поч. у ХХ ст. уже привертала увагу дослідників. Адже саме в цей час проходив складний і цікавий процес формування й розвитку світської системи освіти, яка мала

відповідати вимогам сучасного їй суспільства. Чимало уваги вітчизняні й зарубіжні історики приділили діяльності в цей період українських педагогічних товариств, які багато зробили для розвитку шкільництва й вирішували фахові проблеми вчителів.

Аналіз досліджень, що стосуються діяльності українських педагогічних товариств, частково знайшов своє відображення в працях Б.Савчука [2, 20, 21], Д.Герцюка [5], Н.Кошелевої [9–11] та інших науковців. Оскільки в їхніх наукових розвідках висвітлена робота лише окремих освітянських об'єднань краю, то автор ставить перед собою завдання зробити узагальнюючу характеристику стану наукової розробки цього питання в працях істориків міжвоєнного періоду, радянських і діаспорних учених, сучасних науковців.

Однією з перших праць, де відображено діяльність українських педагогічних об'єднань, стала книжка М.Лозинського “Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині” [13], де автор коротко охарактеризував вплив “Українського педагогічного товариства” (УПТ) на розвиток шкільництва, зокрема створення навчальних закладів та інтернатів товариством, видавничу діяльність. Подається інформація щодо філій та кількості членів товариства станом на 1909 р.

Видавнича діяльність УПТ висвітлена в публіцистичній статті К.Малицької “Видавництва для дітей і молоді” [14]. Календар товариства “Просвіта” на 1911 р. опублікував статтю А.Жука “Українські бурси в Галичині” [7], де наведено змістовні дані про інтернати УПТ.

Книжка “Народне учительство і суспільство”, підписана криптонімом О.Г. [15], подала інформацію про діяльність товариства “Взаємна поміч українського вчительства” від 1905 р. до 1912 р. Автор показав передумови заснування товариства, фінансову й просвітню діяльність учительської організації, боротьбу педагогів за покращення свого матеріального й політичного становища в суспільстві, співпрацю “Взаємної помочі” з іншими вчительськими організаціями держави й політичними партіями.

Дослідження праці українських педагогічних організацій на поч. ХХ ст. проводилися, як правило, на вузькій джерельній базі й мали переважно інформативний характер. Оскільки їх автори були сучасниками тих подій, то вони надали своїм роботам ще й публіцистичний відтінок.

У 20–30-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап у розвитку досліджень діяльності педагогічних товариств у Галичині. У цей час робляться спроби узагальнити їхню роботу у 80-х рр. ХІХ – на поч. ХХ ст., оцінити роль учительських організацій у процесі національно-культурного відродження українців. У 1932 р. побачила світ праця “Товариство Взаємна поміч українського вчительства 1905 – 1930” [27], у якій автор детально описав діяльність цього об'єднання в зазначений період. Що стосується

досліджуваного періоду, то про нього йдеться в таких розділах книги: “Початки учительського професійного руху до часу заснування В.П.У.В.” та “Взаємна Поміч Галицьких і Буковинських Учителів і Учительок (1905–1914)”. Тут усебічно показано діяльність товариства в Галичині в довоєнний час, а також участь його представників у роботі багатонаціональних учительських об'єднань держави. Книжка була видана з приводу 25-ліття заснування товариства “Взаємна поміч”. У процесі її написання автор використав звіти з діяльності товариства, а також публікації в періодичних виданнях. Проте архівні матеріали, спогади очевидців описаних подій залучені не були.

З нагоди 40-ліття з дня заснування УПТ К.Малицька видала дослідження, яке мало назву “В сорокові роковини У.П.Т.” [4], де було проаналізовано організаційну діяльність УПТ, видавничу, а також роботу, спрямовану на організацію навчального процесу. Це дослідження не відзначилося широкою джерельною базою. Крім того, ряд суджень автора мав суб'єктивний характер, оскільки К.Малицька була активною учасницею подій, про які писала.

Найбільш повно процес становлення й діяльності УПТ відображено в ювілейному виданні “50 літ Рідної школи. 1881 – 1931” [38], написаному Л.Ясінчуком. Автор показав працю товариства протягом 50 років. Робота УПТ у 80-х рр. ХІХ – на поч. ХХ ст. посіла вагоме місце в праці Л.Ясінчука й відображена в перших трьох розділах книги під назвами: “Умовини народження “Рідної школи”, “Шукання шляху 1881 – 1906”, “Засоби діяльності 1907–1914”. Особливу увагу автор приділив діяльності навчальних закладів та інтернатів товариства у Львові, періодичним виданням УПТ, а також підприємницькій діяльності цієї вчительської організації. У своїй книзі Л.Ясінчук посилався на узагальнюючі праці з історії Галичини, публікації в періодичних виданнях, протоколи засідань керівних органів УПТ. Слід сказати, що автор показав не всі аспекти роботи УПТ. Також у процесі написання книги не були широко залучені архівні матеріали.

У статті “Українське шкільництво у Галичині” С.Сірополка [22] показано позитивний вплив УПТ на розвиток української освіти в Галичині 80-х рр. ХІХ – на поч. ХХ ст.

З нагоди 25-ліття гімназії УПТ у Рогатині М.Угрин-Безгрішний [29] написав змістовну працю з історії цього навчального закладу, де обґрунтував необхідність його створення, а також надав інформацію про щорічну кількість учнів, викладацький склад гімназії, організацію навчання й позакласних заходів і багато іншого. Книга написана на основі шкільної документації. До неї частково залучені спогади сучасників тих подій.

Інша ювілейна праця “Двадцятьп'ятьліття товариства “Учительська громада” складалася з декількох статей, присвячених діяльності українських учительських товариств та іншим освітнім питанням. Роботу “Учительської громади” було показано в статті О.Терлецького “Історія Учительської Громади” (1908 – 1933) [26], де автор зробив спробу не тільки всебічно висвітлити діяльність товариства, а й зробити глибокий аналіз його праці. У статті вміщено систематизовані дані про динаміку зростання чисельності товариства, про створення й характер діяльності філій, роботу керівних органів, співпрацю з іншими товариствами. Досить часто автор у своїй праці посилається на протоколи офіційних засідань товариства. Проте інформація про роботу товариства “Учительська громада” подана досить стисло. Статистичні дані не підкріплюються прикладами з освітнього життя суспільства.

30-літню діяльність гімназії УПТ в Яворові було висвітлено в дослідженні “Тридцятьліття гімназії “Рідної школи” в Яворові” [28], що було видано зусиллями ювілейного комітету. У цій праці детально проаналізовано серед іншого як організацію навчального процесу в Яворівській гімназії, так і роботу над створенням належної матеріальної основи для роботи навчального закладу. Не обминули своєю увагою автори й організацію національного виховання в гімназії.

П.Рогатинський у своїй праці “Під прапором “Рідної школи” [18] приділив чимало уваги діяльності УПТ у довоєнний період, зокрема детально показав процес відкриття інтернатів і навчальних закладів, звернув увагу на численні проблеми, пов'язані з такою працею. Деякі судження автора мали суб'єктивний характер.

За межами Західної України ґрунтовних досліджень діяльності українських учительських товариств у 20–30-х рр. не проводилося.

Таким чином, у міжвоєнний період у Галичині й Буковині були зроблені перші спроби узагальнити роботу деяких українських педагогічних організацій, створених ними навчальних закладів, проаналізувати найважливіші сторони діяльності вчительських товариств 80-х рр. ХІХ – поч. ХХ ст. Проте узагальнюючі праці цього часу мали, як правило, інформативний характер, були написані на вузькій джерельній базі обмеженими методологічними засобами.

У 40–80-х рр. діяльність учительських організацій не попала в поле зору радянських дослідників, а тому ґрунтовних досліджень, які б показували роботу педагогічних товариств, написано не було. Виходячи з ідеологічних штамів, УПТ розглядалося як “зрадницьке”, як таке, що “співпрацювало із Польщею” та допомагало їй “асимілювати українське населення”. В Українській Радянській Енциклопедії (1983 р.) УПТ визначалося як громадська культурно-освітня організація “буржуазно-ліберального напрямку”. Про інші українські вчительські товариства або не було

написано нічого, або розцінювали їхню діяльність та ідеологію як негативну [30].

Натомість енциклопедія українознавства (головний редактор – В.Кубійович [6]), що вийшла у світ за межами України, показала в стилій формі різнопланову діяльність УПТ і високо оцінила діяльність провідних діячів педагогічних організацій, спрямовану на підвищення освітнього рівня українського населення Галичини й Буковини у 80-х рр. ХІХ – на поч. ХХ ст.

Зроблено спроби дати об'єктивну оцінку праці педагогічних організацій у Галичині в англійських дослідженнях. Зокрема, у монографії А.Сірки “Національне питання в австрійській освіті” [39], де один із параграфів цієї книги мав назву “Українське педагогічне товариство”, показано створення цього товариства, найважливіші проблеми, які воно намагалося вирішити, подано коротку інформацію про приватні гімназії УПТ. М.Яременко [40], висвітлюючи суспільно-політичне й культурне життя Галичини поч. ХХ ст., наголосив на позитивному впливі УПТ на розвиток української освіти краю.

Слід відзначити, що зарубіжні дослідники 40–80-х рр. недостатньо висвітлили діяльність українських педагогічних товариств у своїх працях, зокрема не використали архівних матеріалів, залучили дуже мало інформації з періодичних видань.

У 90-х рр. ХХ ст. діяльність українських учительських товариств викликала широкий інтерес у дослідників, які почали розглядати як історичні, так і педагогічні аспекти роботи освітянських організацій.

Педагогічні аспекти діяльності українських учительських товариств Галичини розкриті в працях Г.Білавич, Т.Завгородньої, Л.Калинчук, В.Ковальчук, Р.Михайлишина, О.Реги, Н.Сабат, Б.Ступарика та інших дослідників [1, 8, 23, 24, 35, 17, 19, 23].

Що стосується праць історичного характеру, де описана робота вчительських організацій, то однією з перших у 90-х рр. з'явилася стаття В.Чоповського, присвячена 110-й річниці УПТ під назвою “За демократизацією освіти” [31], де автор на новій методологічній основі охарактеризував діяльність товариства. Згодом з'явилися й нові праці цього автора про УПТ [32]. М.Кугутяк у дослідженні “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.)” [12] показав роботу УПТ в краї в контексті суспільно-політичних процесів. Етапи організаційного та ідеологічного становлення УПТ у досліджуваній період висвітлив у першому розділі монографії “Товариство “Рідна школа” (1881 – 1939 рр.) Б.Савчук [2]. Автор проаналізував передумови заснування УПТ, організацію його роботи, правові засоби діяльності, найважливіші аспекти праці товариства, здобутки й проблеми. У монографії “Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина

XIX – 1939 р.)” [20] Б.Савчук високо оцінив вплив УПТ на формування культурного потенціалу нації. У наукових працях цього автора досліджено й ряд інших аспектів роботи педагогічних організацій Галичини [21]. У науковому дослідженні Д.Герцюка “Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX ст.)” описано роботу українських педагогічних організацій цього часу в контексті суспільно-політичного й національно-культурного життя освітян краю [5]. Г.Васильович, висвітлюючи історію шкільництва в Україні в 1905 – 1920 рр., в одному із параграфів своєї праці “Організація українського шкільництва під Австрією” особливо наголосив на позитивному впливі вчительських товариств у розвитку освіти в зазначений період [3].

У контексті дослідження діяльності українських педагогічних товариств Галичини й Буковини 80-х рр. XIX – поч. XX ст. показано роботу освітянських організацій Галичини зазначеного періоду в дисертаційній роботі Л.Шологон [33–36].

Деякі аспекти діяльності українських учительських організацій 80-х рр. XIX – поч. XX ст. (УПТ, “Взаємна поміч українського вчителства” (ВПУВ), “Учительська громада”) розкриті в статтях Н.Кошелевої [9–11], зокрема організаційні засади діяльності педагогічних товариств Галичини, навчальні заклади УПТ у Львові, українські й польські педагогічні видання, що писали про роботу товариств та ін. Автором дисертації зроблено певний внесок в історіографію проблеми. Зокрема, у наукових статтях, де відображено головні результати дослідження, висвітлено роботу таких товариств, як ВПУВ, “Українська школа”, у 80-х рр. XIX – на поч. XX ст., а також узагальнено деякі аспекти діяльності педагогічних організацій Галичини протягом досліджуваного періоду.

Упродовж 90-х рр. проведено ряд наукових конференцій, де науковці проявили неабиякий інтерес до роботи педагогічних організацій Галичини. Серед них: Всеукраїнська конференція “Діяльність товариства “Взаємна поміч українського вчителства. – Івано-Франківськ, 1996”, наукова конференція “Михайло Галушинський – лицар обов’язку і чину. – Львів – Рогатин, 1998”, присвячена 120-річчю від дня народження і 90-річчю відкриття Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого тощо.

Характерною рисою історичних досліджень 90-х рр. XX – поч. XXI ст. стало те, що дослідження діяльності педагогічних товариств і узагальнення їхньої роботи почали здійснюватися на нових методологічних засадах, із використанням широкої джерельної бази. Це дозволило дати об’єктивну оцінку праці українських професійних об’єднань учителів, простежити основні віхи їх зародження й становлення, роль у суспільно-політичному й культурному житті західноукраїнських земель 80-х рр. XIX – поч. XX ст., отримати правдиву інформацію про діяльність провідних діячів учительського руху.

Підсумовуючи огляд, необхідно зазначити, що більш ніж за сто-річний період у вивченні українських учительських товариств Галичини нагромаджено значну кількість літератури, яка стосується різних аспектів цієї теми. Однак ця література не систематизована й не охоплює проблеми в цілому – дуже багато праць має обмежену джерельну базу. У більшості узагальнюючих праць з історії України, Галичини XIX – XX ст. українським учительським товариствам відводиться непропорційно мало місця.

В історіографії цієї теми склалася традиція висвітлювати діяльність кожного з товариств окремо. Деякі українські педагогічні організації взагалі не стали предметом серйозних досліджень. Зроблені тільки перші спроби узагальнити діяльність учительських товариств Галичини. Щодо подальшого дослідження цієї теми, то варто звернути особливу увагу на недостатньо дослідженні сторони діяльності товариств, проаналізувати найважливіші етапи й аспекти роботи педагогічних організацій.

1. Білавич Г. Передумови виникнення та процес становлення “Руського Педагогічного Товариства” (1881–1920 рр.) // Гуцульська школа. – 1995. – Ч.1. – С.73–76.
2. Білавич Г., Савчук Б. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 208 с.
3. Васильович Г. Шкільництво в Україні. – К., 1996. – 359 с.
4. В сорокові роковини УПТ (К.Малицька). 1881–1921. – Львів: Українське Педагогічне Товариство, 1921. – 16 с.
5. Герцюк Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Львів, 1995. – 225 с.
6. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович. – Т.1–10. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – 4015 с.
7. Жук А. Українські бурси в Галичині // Ілюстрований народний календар Товариства “Просвіта” на рік звичайний 1911. – Львів: Просвіта, 1910. – С.208–216.
8. Завгородня Т. Особливості розвитку української теорії і практики шкільного навчання в Галичині міжвоєнної доби // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів, 1999. – Вип.14. – С.104–114.
9. Кошелева Н. Організації українського вчителства у Східній Галичині в 1881 – 1914 роках // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип.33. – С.108–113.
10. Кошелева Н. Польська педагогічна періодика як джерело вивчення історії українського шкільництва у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 2000. – Вип.3. – С.93–96.
11. Кошелева Н. Українські періодичні видання як джерело вивчення історії шкільництва в Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип.2. – С.85–90.
12. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

13. Лозинський М. Поневолені західноукраїнські землі. – Харків: Держвидав України, 1930. – 127 с.
14. Малицька К. Видавництва для дітей і молоді // Перший Український просвітньо-економічний конгрес улажений Товариством “Просвіта” в сороклітє заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року. – Львів, 1910. – С.125–152.
15. О.Г. Народне учительство і суспільство. – Коломия: Друк. Кислівського, 1912. – 58 с.
16. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення. – Івано-Франківськ: Плай, 1992. – 129 с.
17. Рега О. Видавнича діяльність Українського Педагогічного Товариства “Рідна школа” // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – 1998. – Вип.І. – С.81–89.
18. Рогатинський П. Під прапором “Рідної школи”. – Станіслав: Накл. Повітового Союзу “Рідної школи в Станіславі”, 1939. – 51 с.
19. Сабат Н. Товариство “Рідна школа” і національне виховання молоді // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – 1998. – Вип.І. – С.99–103.
20. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX – 1939 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 273 с.
21. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 138 с.
22. Сірополко С. Українське шкільництво в Галичині // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та в Канаді. – Прага: Б.м.в., 1932. – С.34–48.
23. Ступарик Б., Каличук Л. Вчитель-громадянин Григорій Врецьона. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 70 с.
24. Ступарик Б., Ковальчук В. Життя, віддане національній ідеї. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 52 с.
25. Ступарик Б., Михайлишин Р. Педагогічна концепція Івана Ющишина. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 87 с.
26. Терлецький О. Історія “Учительської Громади” (1908 – 1933) // Двадцятьп’ятьліття товариства “Учительська громада”. – Львів: Учительська Громада, 1935. – С.5–48.
27. Товариство Взаїмна поміч українського вчителства 1905–1930. – Львів: Б.м.в., 1932. – 339 с.
28. Тридцятьліття гімназії “Рідної школи” в Яворові. Історія, спомини, статті. – Яворів: Накл. кувіл. комітету, 1938. – 95 с.
29. Угрин-Безгрішний М. Українська гімназія “Рідної школи” в Рогатині: історичний нарис з приводу 25-ліття гімназії. – Рогатин: Діло, 1934. – 48 с.
30. Українська Радянська Енциклопедія. – К.: Головна редакція Укр. Рад. Енциклопедії, 1983. – Т.9. – 558 с.
31. Чоповський В. Будителі національного духу. Діяльність культурно-освітніх товариств “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукраїнських землях (друга половина XIX – 20–30-ті роки XX ст.) – Львів, 1993. – 63 с.
32. Чоповський В. За демократизацію освіти // Радянська школа. – 1991. – №8. – С.86–88.
33. Шологон Л. Боротьба українських педагогічних організацій Галичини та Буковини за поліпшення матеріального становища вчителів в кінці XIX – на початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2002. – Вип.5 – С.15–26.

документи і матеріали (30-ті роки XX ст.).....	177
Марчук В.В. Етноконфесійні відносини в умовах українського суспільства: політологічний аспект.....	184

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Мицук А.І. Особливості формування й становлення світоглядних позицій Ю.Целевича.....	192
Шологон Л.І. Діяльність українських педагогічних товариств Галичини у 80-х рр. XIX – на початку XX ст.: історіографія.....	201
Овчар І.В. Матеріали “Горбачов-фонду” як джерело до вивчення історії перебудови в СРСР (1985 – 1991 рр.).....	209

КРАЄЗНАВСТВО

Луцький Я.В. І.Франко – краєзнавець і мандрівник.....	218
---	-----

CONTENTS

ETHNOPOLITICAL AND NATIONAL-CULTURAL PROCESSES IN UKRAINE

<i>Raykivsky I.</i> The idea of the Ukrainian nation's unity in the works of the scientists of Naddnipyrianshchyna.....	3
<i>Gurak I.</i> The social-political action of Ukrainian students of Eastern Halychyna at the beginning of XX century.....	18
<i>Baran O.</i> The educational traditions of Ukrainian rural intelligentsia of Halychyna (end of XIX ct. – 30-s years XX ct.).....	28
<i>Kostyuchok P.</i> The role of cultural educational societies and schoolish in Hutsulshchyna region in the beginning of XX century in the context of forming Ukrainian national identity.....	36
<i>Stefamyuk G.</i> Education as an important action of the national culture in the programme principles of the Ukrainian Nationalist's Organization (B) in the period of the World War II.....	46
<i>Malyarchuk O.</i> Mountainous, hillhocking and polissija households in the Chruschchov's ten-year period.....	55
<i>Yacovyshyn V.</i> Problem of education, culture and art in WUPR.....	64
<i>Vypasnyak A.</i> The traditional cattle-breeding of Ukrainian people in Halychyna at the end of XIX – beginning of XX century: quantitative-qualitative aspects.....	71
<i>Moysey A.</i> Cattle calendar of the Romanians of Bucovina.....	78

PROBLEMS OF WORLD HISTORY

<i>Zhernokleyev O.</i> The creating and formation of the Jewish social-democratic party in Galicia and Bukovina (1899 – 1907).....	89
<i>Perederko V.</i> Neoslavism as an ideologic platform of the Russian Empire's foreign policy at the beginning of XX century.....	104
<i>Shtanko Y.</i> Ukraine in the national program of White movement at the south of Russia: ideology and practical realization (1919).....	117
<i>Novosyolov A.</i> Ukrainian territory in the political strategy of Romania (September 1940–June 1941).....	126
<i>Bolyanovsky A.</i> "Soviet collaborators" in Germany's armed forces, 1941–1945: question of number.....	134
<i>Pendzey I.</i> Social-economical political transformations in Hungary (1988 – 1900).....	143

CHURCH IN SOCIETY'S LIFE

<i>Kamyansky P.</i> Stanislav's eparhy during bishop Yulian Sas-Kuilovsky governing (1891–1896).....	153
<i>Drogobyt'sky I.</i> The role of the Order Saint Basil Magnum at the becoming and the development of the religious organizations in East Galicia (the end of XIX – the beginning of XX century).....	167

<i>Haydukevych O.</i> Tourism and environmental activity of GCC (30-s years of XX ct.): documents and materials.....	177
<i>Marchuk V.</i> Ethnoconfessional relations in Ukrainian society: politology issue.....	184

HISTORIOGRAPHY AND HISTORIC SOURCES STUDIES

<i>Mishchuk A.</i> The peculiarities of forming and establishing view pointed positions of Y.Tselevych.....	192
<i>Shologon L.</i> Activities of Ukrainian pedagogical societies of Halychyna in 80-s XIX – at the beginning of XX ct historiography.....	201
<i>Ovchar I.</i> Materials of "Gorbachev-fund" as the source to studying history of reorganization in the USSR (1985 – 1991).....	209

COUNTRY STUDIES

<i>Lutsky Y.</i> I.Franko as an ethnographer and a traveler.....	218
--	-----

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналів, збірників наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лїве – 2,5 см, правє – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел;
- резюме й ключові слова англійською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск X–XI
Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 76000, м.Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
Історичний факультет
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
тел. 59-60-21

Ministry of Education and Science of Ukraine
Precarpathian National University named after V. Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University

HISTORY
Issue X–XI
Published since 1995

Publishers address: Historical Department,
Precarpathian National University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025, Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-21

Старший редактор: ДЯКІВ В.М.
Літературний редактор: ЗАЙЦЕВА З.С.
Комп'ютерна правка і верстка: КУРІВЧАК Л.М.
Коректор: ТИМКІВ В.В.

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ №435

Здано до набору 05.07.2006 р. Підп. до друку 2.11.2006 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура “Times Neu Roman”.
Ум. друк. арк. 15,1. Вид. арк. 15,3. Тираж 300 прим. Зам. 107.
Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51